

I. TÖÖ EESMÄRK, HISTORIOGRAAFILINE ÜLEVAADE JA ALLIKAD¹

Uha suuremat tähtsust Venemaa majanduselus XVII sajandil omandas väliskaubandus, mille arengule oli aga tõsiseks takistuseks äralõigatus Läänemerest. Oli ju Läänemeri loomulikuks ühendusteeks Venemaa ja tähtsamate Lääne-Euroopa maade vahel. Selle otseühenduse puudumist ei suutnud korvata XVI saj. kasutusele võetud Valge mere kaubatee ega ühendus maateed mööda Kesk-Euroopa maadega. Pealegi puudus Venemaal väljapääs ka Mustale merele. Seetõttu pidi Venemaa oma välispoliitikas XVII saj. pöörama pidevalt tähelepanu Läänemere ja selle kaubanduse küsimustele.

Stolbovo rahuga 1617. a. oli Venemaa kaotanud viimase maariba Neeva suudmes, mis oli säilinud pärast Liivi sõda, ning Venemaa osutus Läänemerest täiesti äralõigatuks.² Sajandi keskel tegi Venemaa järjekordse katse saavutada sõjalise jõuga väljapääs Läänemerele, kuid 1656. a. Rootsi vastu alustatud sõjaga ei suudetud saavutada seda eesmärki.³ Kuigi Vene vägedel oli sõja algul

¹ Käesoleva töö põhiline osa kujutab endast üht peatükki kandidaadidissertatsioonist «Vene-Rootsi majanduslikud suhted ja Narva kaubandus a. 1661—1700», mis on valminud ajalookandidaadi dots. J. Madissoni juhendamisel. Küsimuse terviklikkuse nuvides on lisatud lühike ülevaade dissertatsiooni vastava osa historiograafiast ja allikatest.

² И. П. Шаскольский, Была ли Россия после Ливонской войны отрезана от Балтийского моря? — Исторические записки 1950, № 35, lk. 294—303. I. P. Saskolski teeneks tuleb lugeda vene ja nõukogude historiograafias levinud eksliku seisukoha õiendamist, nagu oleks Venemaa juba pärast Liivi sõda olnud täielikult ära lõigatud Läänemerest. See fakt ise ei ole aga tema avastus. Rootsi ajaloolaste käsitlustes ei märgita Venemaa täielikku äralõikamist Läänemerest Liivi sõja järel, kuid rõhutatakse seda Stolbovo rahulepingu puhul. Vt. näit. Sveriges historia till våra dagar, V delen, Gustav Vasas söner, av E. Hildebrand, reviderad av S. Tunberg, Stockholm 1921, lk. 152—154, 262; sama, VI delen, Gustav II Adolf, av G. Wittrock, Stockholm 1927, lk. 61. Oige dateering on olnud käibel ka eesti kodanlikus historiograafias. Vt. A. Soom, De ingermanländska städerna och freden i Stolbova 1617. — Svio-Estonica 1936, Tartu 1936, lk. 34. Seda kasutab ka reaktiooniline kodanlik eesti ajaloolane H. Sepp. Vt. H. Sepp, Bidrag till Ingermanlands historia under 1600-talet. Militärvägen och kolonisation. — Svio-Estonica 1934, Tartu 1934, lk. 69—70, 87.

³ Vt. lähemalt: О. Л. Вайнштейн, Экономические предпосылки борьбы за Балтийское море и внешняя политика России в середине XVII в. — Ученые записки ЛГУ № 130. Серия исторических наук, вып. 18, lk. 157—184; О. Л. Вайнштейн, Русско-шведская война 1656—1660 годов. (Историко-графический обзор). «Вопросы истории» 1947, № 3, lk. 53—72 (Ebaõige datee-

tunduv edu, ei suutnud nad saavutada Rootsi vägede üle otsustavat võitu. Vallisaare vaerahuga 1658. a. säilitas Venemaa küll kõik vallutatud linnad ja kindlused ning seega ka ühenduse Läänemerega, kuid jõudude nõrkus ja nende koondamise vajadus võitluseks Ukraina eest sundisid Venemaad rahuläbirääkimiste käigus Rootsiga järeleandmistele. Eriti visalt oli Venemaa taotlenud mõningate Baltikumi sadamate säilitamist, mis oleks jätnud talle siiski teatud väljapääsu Läänemerele. Juba salajases juhendis (наказ), mis anti kaasa vaheerahu läbirääkimistele saadetud vojevoodile I. S. Prozorovskile, on esimesel kohal korraldus igasuguste vahenditega püüda välja kaubelda sadamaid Nevanlinnas ja Narvas.⁴ Seda taotleti ka rahuläbirääkimiste ajal, kuid 16. septembril 1660. a. A. L. Ordin-Naštšokini poolt Saadikute Prikaasile saadetud kirjas teatab ta, et see on võimatu, sest rootslased on sellest otsest keeldunud.⁵ Lõpuks oli Venemaa 1661. a. sõlmitud Kärde rahuga sunnitud loobuma kõigist vallutatud aladest ning Baltikumi provintsid koos Ingerimaaga jäid Rootsile. Seega oli Venemaa sedapuhku ilma jäänud otsesest väljapääsust Läänemerele ning Venemaa väliskaubandus Läänemere kaudu võis toimuda ainult transiitkaubanduse näol läbi Rootsi Läänemere-äärsete valduste.

Sellistes tingimustes tuli Venemaal Kärde rahule järgnenud pika rahuperioodi vältel Vene-Rootsi suhetes, millega kaasnes Venemaa kaubanduse areng ja elavnemine, taotleda rahulike diplomaatiliste vahenditega võimalikult soodsamate tingimuste loomist oma väliskaubandusele. Eriti nõudis see majanduslike suhete reguleerimist Rootsiga, kellega Venemaa oli kõigepealt seotud otsese kaubandusliku läbikäimisega, mis oli vajalik ja kasulik mõlemale naaberriigile. Peale selle oli aga suhete korraldamine Venemaale eriti vajalik seetõttu, et läbi Rootsi valduste toimuva transiitkaubanduse tingimustest sõltus küllalt suures osas ka Venemaa kaubandus paljude teiste Euroopa maadega.

Teiselt poolt oli ka Rootsi eluliselt huvitatud kaubandusest Venemaaga. Vene-Rootsi kaubandus oli kujunenud juba sajandite vältel ning XVII saj. taotles Rootsi selle ulatuslikku laiendamist. Seejuures tahtsid Rootsi valitsevad ringkonnad aga ka ära kasutada seda soodsat geograafilist situatsiooni, mis oli tekkinud Rootsi vallutustega Baltikumis. Arendades kaubandust Venemaaga, püüdsid Rootsi valitsevad ringkonnad samal ajal haarata seda kaubandust enda kätte. Nad taotlesid Venemaa muutmist Rootsist majan-

ring artikli pealkirjas on autori ebatäpsuseks. Sõja lõppu võib dateerida Vallisaare vaerahuga a. 1658 või Kärde rahuga a. 1661); H. Piirimäe, Feodaal-absoluteetliku Rootsi välispoliitikast 1650-ndail aastail. — Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, Ajaloo-Keeleteaduskonna ja Õigusteaduskonna üliõpilaste teaduslikke töid, vihik 41, Tallinn 1956, lk. 79—100; M. Carlson, Ryska kriget 1656—1658, Akademisk afhandling, Stockholm 1903.

⁴ «... ты б промышляя всякими мерами, чтоб у них в нашу великого государя сторону выговорить в Канцах и под Ругодивом корабельные пристани...» (ЦГАДА, ф. 96, 1658 г., стб. 5, л. 14).

⁵ ЦГАДА, ф. 96, 1660 г., стб. 2, лл. 445—448.

duslikult sõltuvaks ja püüdsid välja kaubelda oma kaupmeestele soodsaid tingimusi kauplemiseks Venemaal ja Vene kaupadega.

Selles osas jätkas Rootsi välispoliitika vaadeldaval perioodil suunda, mis oli kujunenud sajandi esimesel poolel pärast Stolbovo rahu 1617. a. Rootsi ajaloolane W. Tham, käsitledes 1960. a. augustis Stokholmis toimunud XI rahvusvahelisel ajaloolaste kongressil Gustav II Adolffi püüdeid kindlustada pärast Stolbovo rahu, eriti aga 30-aastase sõja ajal, sõbralikke suhteid Venemaaga, toob selle põhjusena esile kaks momenti. Esiteks on selleks Poola küsimus,⁶ teiseks aga Rootsi välispoliitika püüe «võita kasvavat mõju» Venemaa kaubanduse üle Lääne-Euroopas.⁷ Seda mõju kavatses Gustav II Adolf saavutada mitte vaenu, vaid Rootsi-Vene sõpruse teel.

Sellistes tingimustes kujunes Vene-Rootsi kaubanduse küsimus nii selle otseses kui ka transiitkaubanduse mõttes üheks tähtsamaks probleemiks Venemaa ja Rootsi vahelises diplomaatilises suhtlemises. See oli kõne all mitmetel läbirääkimistel ja konverentsidel ning leidis fikseerimist ka lepingutes ja kokkulepetes, mis sõlmiti nende maade vahel XVII saj. teisel poolel.

Käesoleva töö ülesandeks ongi vaadelda Vene-Rootsi kaubanduse küsimusi nende maade vahelises suhtlemises XVII sajandi teisel poolel pärast Kärde rahu. Teemat püütakse seejuures käsitleda üksikute kaubandusalaste probleemide ja vaidlusküsimuste kaupa, mitte aga üldise Vene-Rootsi diplomaatilise suhtlemise kronoloogilise käsitluse raames, nagu see esineb senistes töedes. Iga uuritavat probleemi püütakse vaadelda selle arengus, kuid selline käsitlus peab andma ka igast probleemist tervikliku ülevaate.

Selle ülesande raames püüab käesoleva töö autor kõigepealt välja selgitada kauplemise tingimusi nii Rootsis ja selle valdustes kui ka Venemaal ning vaadelda, kuidas kumbki pool püüdis saavutada nende tingimuste parandamist oma kaupmeestele teises riigis. Sel puhul ei ole eesmärgiks seatud kõigi kauplemist reguleerivate õiguslike sätete esiletoomist, vaid autor püüab kontsentreerida tähelepanu nendele tingimustele, mis valmistasid teise maa kaupmeestele raskusi ning mida arutati seetõttu Venemaa ja Rootsi vahelistel diplomaatilistel läbirääkimistel. Eesmärgiks ei ole seega mitte niivõrd ühe või teise maa majanduspoliitika ega kaubandus-
alase seadusandluse jälgimine, kuivõrd kahe maa majanduslike suhete uurimine diplomaatilises plaanis. Probleemi sellise asetuse juures on kauplemise tingimuste väljaselgitamisel oluline tähtsus seetõttu, et nendest olenesid suurel määral majanduslikud suhted mõlema maa vahel.

⁶ Nii Venemaa kui ka Rootsi olid huvitatud ühisest võitlusest Poola-Leedu aadliriigi (Rzeczpospolita) vastu (vt. Б. Ф. Поршнев, Борьба вокруг шведско-русского союза в 1631—1632 гг. — Скандинавский сборник I, Таллин 1956, lk. 13).

⁷ W. Tham mit Beitrag von B. Kentschynskyj. Schweden und Russland im Zeitalter des Dreissigjährigen Krieges. — Résumés des Communications. XIe Congrès International des Sciences Historiques Stockholm, 21—28 août 1960, Göteborg-Stockholm-Uppsala 1960, lk. 169.

Kõigepealt olid kauplemise tingimused selleks teguriks, mis olulisel määral mõjutas kaubavahetuse suurust ja selle kasvu. Selles mõttes võiks käesolev töö olla taustaks Vene-Rootsi kaubanduse uurimisele selle arvuliste näitajate osas.⁸ Samuti olid kauplemise tingimused seoses Vene-Rootsi diplomaatiliste suhetega. Ühelt poolt olenesid kauplemise tingimused pooltevaheliste diplomaatiliselt läbirääkimiste tulemustest ja sõlmitud lepingutest. Teiselt poolt mõjutasid kauplemise tingimused aga ka mõlema riigi vahelisi diplomaatilisi suhteid, sest kumbki pool püüdis kaitsta oma riigi ja oma kaupmeeste huve kauplemise tingimuste osas. See lõi älavesid arvukatele vaidlustele ja kutsus esile ka konflikte. Mida halvemad olid kauplemise tingimused, seda rohkem oli alust teise poole kaupmeeste kaebustele ning seda enam oli võimalusi tülideks ja konfliktideks. Vastupidi, mida paremad olid kauplemise tingimused, seda soodsamad olid võimalused heanaaberlike ja sõbralike suhete arenguks Venemaa ja Rootsi vahel.

Probleemi muudab keerukaks veel see asjaolu, et nii kauplemise tingimused kui ka kaubanduse küsimuste käsitlemine diplomaatiliselt läbirääkimistel olenesid suurel määral veel tervest reast teistest teguritest. Kõigepealt olenesid need kummagi feodaalse riigi sotsiaal-majanduslikest suhetest, kehtivatest seadusandlikest aktidest, feodaalse riigi majanduspoliitikast antud etapil jne., mis löid nagu raamid kauplemise tingimustele. Neid tegureid tuli tõsiselt arvestada diplomaatiliselt läbirääkimistel kaubanduse küsimustes ning sõlmitud kokkulepete elluviimisel ja tõlgendamisel. Kaubanduse küsimuste käsitlemine diplomaatiliselt läbirääkimistel olenes aga ka üldpoliitilistest suhetest mõlema maa vahel igal antud momendil. Neid suhteid mõjutasid omakorda mitmesugused teised probleemid kahe naabermaa vahel ning ka üldine rahvusvaheline olukord. Ülaltoodud kaalutlusi silmas pidades on püütud kogu probleemi käsitleda neid tegureid arvestades.

Kauplemise tingimuste ümber toimunud diplomaatilise võitluse kõrval on käesolevas töös teise suurema probleemina püütud käsitleda Rootsi püüdeid Venemaa kaubanduse toomiseks Läänemerele. On püütud välja selgitada, kes olid sellest huvitatud ja millistel kaalutlustel, missuguseid abinõusid kasutati selle plaani elluviimiseks ja miks need ei saanud anda olulisi tulemusi.

Vene-Rootsi suhete küsimus XVII saj. teisel poolel on mitmel juhul paelunud uurijate tähelepanu. Tervikuna sellele perioodile on pühendatud G. V. Forsténi⁹ artikkel «Rootsi ja Venemaa suhted

⁸ Narva kaudu toimuva Vene-Rootsi kaubavahetuse suurust on käsitletud käesoleva töö autori kandidaadidissertatsiooni teises osas. Venemaa väljaveo suurus, koosseis ja jagunemine Narva kaudu leiab käsitlemist «Skandinaavia kogumikus» ilmuvas artiklis.

⁹ G. V. Forsténist kui ajaloolasest ja tema kontseptsioonidest vt. B. B. Похлебкин, Г. В. Форстен — один из основоположников изучения истории Скандинавии в России. — Скандинавский сборник II, Таллин 1957, lk. 237—252.

XVII saj. teisel poolel (1648—1700)»¹⁰, milles on püütud anda ülevaade kõigist tähtsamatest läbirääkimistest ja seal arutatud küsimustest vaadeldaval perioodil. Autor annab selle ülevaate Rootsi arhiivmaterjalide alusel kronoloogilises järjekorras. Seejuures ei tõsta ta aga esile suuremaid probleeme Rootsi-Vene suhetes, mille tõttu materiaalselt rikas artikkel jääb enamasti kirjeldavaks. Kaubanduse probleeme aga kipuvad uppuma üksikute katkenditena arvuks läbirääkimiste kirjeldusse. Nimetatud artikkel on õieti jätkuks sama autori teistele töödele Rootsi-Vene suhete kohta XVII sajandil.¹¹ Väike lõik vaadeldavast perioodist on käsitlemist leidnud E. Zamõslovski artiklis «Venemaa suhted Rootsi ja Taaniga Fjodor Aleksejevitši valitsusajal»,¹² milles autor vaatleb Vene-Rootsi suhteid a. 1676—1681.

Vene-Rootsi suhted vaadeldaval perioodil on olnud ka mõningate Rootsi ja teiste maade ajaloolaste uurimisobjektiks. Kärde rahule järgnenud lühemat perioodi mõlema maa suhetes on käsitletud Rootsi uurija John E. Nordwall oma artiklis «Rootsi ja Venemaa pärast Kärde rahu»¹³, mis on jätkuks sama autori tööle Vene-Rootsi suhete ja diplomaatiliste läbirääkimiste kohta enne Kärde rahu¹⁴. Rootsi üldist välispoliitikat käsitledes peatub vaadeldava perioodi algusel Rootsi ajaloolane B. Fahlborg oma teoses «Rootsi välispoliitika 1660—1664»¹⁵ ning selle jätkuna ilmunud töös «Rootsi välispoliitika 1664—1668»¹⁶. Kõigis nendes uurimustes jäävad aga majanduslikud küsimused poliitiliste küsimuste varju või on saanud ainult kõige üldisema käsitluse osaliseks. Veelgi üldisem on see käsitlus paljukõitelise Rootsi diplomaatia ajaloo vastavas köites.¹⁷ Uuematest välismaa uurimustest on spetsiaalselt pühendatud Vene-Rootsi suhetele XVII saj. teisel poolel saksa ajaloolase K. Zernacki töö¹⁸, mis käsitleb Venemaa ja Rootsi diplomaatilisi suhteid

¹⁰ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века (1648—1700). «Журнал Министерства Народного Просвещения» (ЖМНП), ч. СССХV, февраль 1898, lk. 210—277, ч. СССХVI, апрель 1898, lk. 321—354, ч. СССХVII, май 1898, lk. 48—103, ч. СССХVII, июнь 1898, lk. 311—350, ч. СССХVIII, июнь 1899, lk. 277—339, ч. СССХХV, сент. 1899, lk. 47—92.

¹¹ Г. В. Форстен, Балтийский вопрос в XVI—XVII столетиях (1544—1648), I—II, СПб 1893—1894; Г. В. Форстен, Политика Швеции в смутное время. — ЖМНП, ч. ССLXI, февраль 1889, lk. 325—349; Г. В. Форстен, Сношения Швеции с Россией в царствование Христины. — ЖМНП, ч. ССLXXV, июнь 1891, lk. 348—375.

¹² Е. Замысловский, Сношения России с Швецией и Данией в царствование Феодора Алексеевича. «Русский вестник» № 200, январь 1889, lk. 3—36.

¹³ John E. Nordwall, Sverige och Ryssland efter freden i Kardis. «Historisk Tidskrift», utgiven av Svenska Historiska Föreningen, 1890, lk. 229—252; 1891, lk. 93—136.

¹⁴ John E. Nordwall, Svensk-ryska underhandlingar före freden i Kardis (1658—61), Uppsala 1890.

¹⁵ B. Fahlborg, Sveriges yttre politik 1660—1664, Stockholm 1932.

¹⁶ B. Fahlborg, Sveriges yttre politik 1664—1668, I—II, Stockholm 1949.

¹⁷ G. Landberg, Den svenska utrikespolitikens historia, D. I, 3, 1648—1697, Stockholm 1952.

¹⁸ K. Zernack, Studien zu den schwedisch-russischen Beziehungen in der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts, I, Giessen 1958.

perioodil 1674.—1689. a. ja sissejuhatava ülevaate korras ka nende suhete eelnevat ajalugu. Viibides stipendiaadina Rootsi Instituudis Stokholmis, on autor läbi töötanud ulatusliku Rootsi-poolse arhiivimaterjali, kasutades eriti Vene-Rootsi läbirääkimiste materjale.¹⁹ Nagu analoogilised Vene materjalid, nii koosnevad ka K. Zernacki poolt kasutatud Rootsi materjalid nii konverentside istungite protokollidest kui ka sel puhul vahetatud kirjadest, võimaldades nii jälgida läbirääkimiste käiku tervikuna. K. Zernacki töö positiivseks küljeks on ka asjaolu, et ta ei vaatle Vene-Rootsi suhteid isoleeritult, vaid annab neile ulatusliku tausta Euroopa rahvusvahelise olukorra käsitluse näol. Käesoleva töö teemaks olevate Vene-Rootsi majanduslike suhete seisukohalt annab K. Zernacki töö siiski ainult üldise diplomaatilise tausta.

Täiesti reaktioonilistest seisukohtadest käsitleb Venemaa välispoliitikat (kuigi ainult üldise ülevaatenäol) geopoliitik H. Schroeder, kes suhtub Venemaasse vaenulikult, püüab igati halvustada Venemaa ja venelasi ning püüab eitada Venemaa väljapääsu vajadust Läänemerele.²⁰ Kogu Venemaa välispoliitikat kujutab ta meelevaldselt lakkamatu ekspansioonina, millel olevat puudunud majanduslik alus.

Käesoleva töö probleemistikule on lähedane eesti kodanliku ajaloolase A. Soomi töö «Rootsi poliitika Vene transiitkaubanduse suhtes üle Eesti linnade aastatel 1636—1656»²¹. Käesoleva töö seisukohalt vaadatuna käsitletakse selles töös aga kronoloogiliselt eelnevat ajajärku ja ka seda palju kitsamast seisukohast. A. Soom on kasutanud rikkalikult faktilist materjali, kuid nagu märkis juba toleaeagne kodanlik arvustus O. Liivi näol, jääb autori vaatlusviis suurel määral deskriptiivseks ning oma seisukohtade esitamisega on ta olnud õige tagasihoidlik.²² Ka valdav enamik teisi O. Liivi poolt esiletoodud kriitilisi märkusi on paikapidavad.²³ Lisaks kodanliku retsensendi märkustele tuleks lisada, et A. Soomi käsitlus on ühekülgne kaubanduse tingimuste käsitluse osas. Autor vaatab üksikasjalikult Rootsi poolt tehtud soodustusi Vene transiitkaubandusele, kuid ei pööra tähelepanu kitsendustele, mida tehti Vene kaupmeestele Rootsis ja ta valdustes. Selline ühekülgne tuleneb kõigepealt A. Soomi poolt kasutatud materjalide iseloomust. A. Soom tugineb nimelt ainult Rootsi-poolsetele arhiivimaterjalidele, kusjuures ta ei ole kasutanud ka Rootsi Riigiarhiivis leiduvaid vene kaupmeeste kaebusi ega Vene-Rootsi diplomaatiliste läbirääkimiste

¹⁹ K. Zernack, lk. 12 jj.

²⁰ H. Schroeder, *Russland und die Ostsee*, Riga 1927.

²¹ A. Soom, *Die Politik Schwedens bezüglich des russischen Transithandels über die estnischen Städte in den Jahren 1636—1656*. — Opetatud Eesti Seltsi Toimetused XXXII, Tartu 1940.

²² O. Liiv, [Retsensioon raamatule] A. Soom, *Die Politik Schwedens bezüglich des russischen Transithandels über die estnischen Städte in den Jahren 1636—1656*. Opetatud Eesti Seltsi Toimetused XXXII, Tartu 1940. «Ajaloos Aja-kiri» 1941, nr. 2, lk. 104.

²³ Vt. lähemalt samas, lk. 102—107.

materjale. Peale selle on probleemile lähenetud ühekülgset. Autor vaatleb kogu küsimust Rootsi valitsuse positsioonidelt ning ei arvesta Vene valitsuse seisukohti ega majanduspoliitikat.

Käesoleva töö seisukohalt kronoloogiliselt eelnevasse perioodi kuulub ka enamik A. Soomi poolt 1930-ndatel aastatel kirjutatud artikleid Narva ja selle kaubanduse kohta.²⁴ Enamasti vaadeldakse nendes eespool mainitud monograafia üksikküsimusi, kusjuures need artiklid on nagu eeltöoks põhikäsitlusele. Eriti kehtib see Narva ja Ivangorodi võistlust käsitleva artikli «Ivangorod iseseisva linnana 1617—1649»²⁵ kohta, mida autor hiljem ise suures osas refereerib²⁶. Erineva iseloomuga on A. Soomi artikkel Narva metsakaubandusest ja -tööstusest, milles vaadeldakse kaubanduse konkreetseid küsimusi XVII saj. lõpul.²⁷

Teatud määral on käesoleva teema probleemidega seotud Vene kodanlike ajaloolaste N. I. Kostomarovi²⁸, P. P. Melgunovi²⁹ ja I. M. Kulischeri³⁰ Vene kaubandusajaloo üldkäsitlused. Need on aga liiga üldised selleks, et saada nende varal pilti Vene-Rootsi majanduslikest suhetest. Ka kauplemise tingimuste osas Venemaal, mille kohta nimetatud teosed pakuvad õieti kõige rohkem materjali, on käsitlus liiga üldine. Autorid vaatlevad sageli küsimusi mitme sajandi jooksul tasapinnalises läbilõikes, kusjuures tihti jäävad välja toomata areng ja muutused väiksemate ajavahemike jooksul. Pealegi on need teosed tublisti vananenud.

Rootsi majanduslikku arengut ja kaubanduslike tingimusi käsitlevatest töödest on kõige põhjalikum vastav kõide Rootsi kodanliku majandusajaloolase E. F. Heckscheri³¹ kapitaalsest uurimusest «Rootsi majandusajalugu alates Gustav Vasast»³².

²⁴ A. Soom, Jakob Fougdti tegevus Narva bürgermeistrina (aa. 1644—1653). «Ajalooline Ajakiri», XII (1934), lk. 16—25, 65—83; A. Soom, Merkantilistlike kude põhimõtete rakendamise esimesi katseid Narvas. «Ajalooline Ajakiri», XV (1936), lk. 97—115; A. Soom, Linnade võitlus maakaubanduse vastu Eestis ja Ingerimaal XVII sajandi esimesel poolel. «Ajalooline Ajakiri», XVI (1937), lk. 57—72; A. Soom, Narva jõe veete korraldamise küsimus aa. 1645—1657. «Linnad ja Alevid» 1933, nr. 10, lk. 146—148, 1934, nr. 1, lk. 7—12; A. Soom, Tööstusest Eesti linnades XVII sajandi esimesel poolel. «Linnad ja Alevid» 1937, nr. 1, lk. 4—10 jt.

²⁵ A. Soom, Ivangorod als selbständige Stadt 1617—1649. — Opetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1935, Tartu 1937, lk. 215—316.

²⁶ A. Soom, Die Politik Schwedens, lk. 43—51.

²⁷ A. Soom, Narva metsakaubandus ja metsatööstus XVII sajandi lõpul. «Ajalooline Ajakiri», XIX (1940), nr. 2, lk. 57—72.

²⁸ И. И. Костомаров, Очерк торговли Московского государства в XVI—XVII столетиях. Изд. 2-е, СПб 1889.

²⁹ П. П. Мельгунов, Очерки по истории русской торговли IX—XVIII вв. Москва 1905.

³⁰ И. М. Кулишер, История русской торговли до девятнадцатого века включительно, Петербург 1923.

³¹ E. F. Heckscherist kui ajaloolasest vt lähemalt A. C. Кан, Э. Ф. Хекшер как историк. — Скандинавский сборник IV, Таллин 1959, lk. 221—236.

³² Eli F. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. Första delen, Andra boken. Hushållningen under internationell påverkan 1600—1720, Stockholm 1936.

Vene-Rootsi majanduslike suhete probleemistiku ja eelneva XVI sajandi arengujoonte mõistmisel on olulised Rootsi ajaloolase A. Attmani uurimus Vene turu kohta XVI sajandil³³ ja S. Svenssoni töö Liivi sõja majandusliku tagapõhja kohta³⁴. Hinnangu nendele töödele on andnud akadeemik H. Kruus retsensioonis S. Svenssoni töö kohta.³⁵ Vene väliskaubandust teiste Euroopa maadega XVII sajandil käsitleb rootsi ajaloolaste uuematest uurimustest A. Öhberg oma artiklis «Venemaa ja maailmaturg XVII sajandil».³⁶

Nõukogude uurijad on pöranud suurt tähelepanu Vene-Rootsi suhetele XVII sajandi esimesel poolel. Eriti väärivad selles suhtes märkimist B. F. Poršnevi tööd Vene-Rootsi suhetest 30-aastase sõja ajal³⁷ ning tema ettekanne XI rahvusvahelisel ajaloolaste kongressil Stokholmis.³⁸ Sama perioodi ja osalt samu küsimusi käsitleb ka A. A. Arzõmatov³⁹, kuigi tunduvalt nõrgemal tasemel. Samuti äratavad tähelepanu A. S. Kani artikkel 1649. a. Vene-Rootsi lepingu kohta⁴⁰ ja J. V. Kurskovi artikkel Vene-Rootsi piirikonverentside kohta XVII saj. 40—50-ndates aastates⁴¹. Kuid kahjuks ei ole keegi spetsiaalselt käsitlenud nende maade vahelisi suhteid sajandi teisel poolel. Mõnevõrra on nõukogude ajaloolaste marksistlikud seisukohavõtud Vene-Rootsi suhetest ära märgitud NSV Liidu ajaloo üldkäsitlustes. Nii on kollektiivse töö «NSV Liidu ajaloo põhijooni» XVII sajandile pühendatud köites⁴²

³³ A. Attman, Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik 1558—1595, Lund 1944.

³⁴ S. Svensson, Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordenstaten 1558, Lund 1951.

³⁵ X. X. Круус, [Retensioon raamatule] S. Svensson, Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordenstaten 1558, Lund 1951. «Вопросы истории» 1958, № 1, lk. 177—182.

³⁶ A. Öhberg, Russia and World-Market in the Seventeenth Century. «The Scandinavian Economic History Review» Volume III, Nr. 2, 1955, lk. 123—162.

³⁷ Б. Ф. Поршнев, Московское государство и вступление Швеции в Тридцатилетнюю войну. «Исторический журнал» 1945, № 3, lk. 3—20; Б. Ф. Поршнев, Русские субсидии Швеции во время Тридцатилетней войны. «Известия Академии Наук СССР», Серия истории и философии, 1945, № 5, lk. 319—340; Б. Ф. Поршнев, Густав-Адольф и подготовка Смоленской войны. «Вопросы истории» 1947, № 1, lk. 53—82; Б. Ф. Поршнев, Борьба вокруг шведско-русского союза в 1631—1632. Скандинавский сборник I, Таллин 1956, lk. 11—71.

³⁸ Б. Ф. Поршнев, Политические отношения Западной и Восточной Европы в 30-летней войне. «Вопросы истории» 1960, № 10, lk. 56—75. Ülevaade kongressist on antud artiklis: XI Международный конгресс исторических наук в Стокгольме. «Вопросы истории» 1960, № 12, lk. 3—29. B. F. Poršnevi ettekande arutelust vt. samas, lk 17.

³⁹ А. А. Арзыматов, К вопросу о русско-шведских отношениях в 1618—1648 гг. (по материалам ЦГАДА). — Скандинавский сборник I, Таллин 1956, lk. 72—100.

⁴⁰ А. С. Кач, Стокгольмский договор 1649 г. — Скандинавский сборник I, Таллин 1956, lk. 101—117.

⁴¹ Ю. В. Курсков, Русско-шведские отношения в 40—50-х годах XVII века. Межевые съезды 1642, 1652, 1654. — Скандинавский сборник III, Таллин 1958, lk. 149—163.

⁴² Очерки истории СССР. Период феодализма, XVII в., под ред. А. А. Новосельского и Н. В. Устюгова, М. 1955.

esitatud Venemaa võitlus väljapääsu eest Läänemerele XVII saj. 50-ndates aastates ja seoses sellega tekkinud Vene-Rootsi sõda 1656—1658, kuid puudub Vene-Rootsi suhete käsitus pärast Kärde rahu 1661. a. Põgusalt puudutatakse Vene-Rootsi suhteid ka «Diplomaatia ajaloo»⁴³.

Rootsi võimude poliitikat Ida-Baltikumis ning Vene transiitkaubandust läbi siinsete alade on käsitletud ka Nõukogude Eesti ja Nõukogude Läti ajaloolased vastavalt «Eesti NSV ajaloo»⁴⁴ ja «Läti NSV ajaloo»⁴⁵. Samuti on ilmunud nõukogude ajaloolaste artikleid, milledes on puudutatud nende suhetega seotud üksiküsimusi vaadeldaval perioodil.⁴⁶ Ilmne on aga see, et seni on XVII sajandi teisele poolele pühendatud ka nõukogude ajaloolaste poolt teenimatult vähe tähelepanu. XVII sajandi esimese poole kõrval on tähelepanu keskendunud ühelt poolt 1656.—1658. a. sõjale ja teiselt poolt Põhjasõjale, nii nagu seda teevad ka kodanlikud ajaloolased. Ometi on marksistliku ajalooteaduse seisukohalt palju olulisem just nende vahelise pika rahuperioodi uurimine. Seoses sellega on väljaspool kahtlust Rootsi-Vene suhete spetsiaalse uurimise vajadus XVII sajandi teisel poolel pärast Kärde rahu.

Allikana on käesoleva töö kirjutamisel kasutatud peamiselt arhiivimaterjale⁴⁷, mis leiduvad NSV Liidu Vanade Aktide Riiklikus Keskarhiivis Moskvas. Need on dokumentaalsed materjalid, mis on tekkinud Saadikute Prikaasi tegevuse tulemusena, kusjuures seal leiduvad materjalid Venemaa suhete kohta Rootsiga on eraldatud eri arhiivifondiks «Venemaa suhted Rootsiga»⁴⁸. Käesoleva teema suhtes on kõige olulisemad selles arhiivifondis leiduvad materjalid suurte Vene-Rootsi läbirääkimiste kohta XVII saj. teisel poolel. Iga sellise suure konverentsi kohta on koostatud saadikute aruandena nn. «artiklite kiri» (статейный список). See sisaldab nii protokollilisi üleskirjutusi peetud läbirääkimistest kui ka ära kirju kirjavahetusest seoses läbirääkimiste korraldamisega, läbirääkimiste ajal vahetatud kirju, poolte ettepanekuid jne.⁴⁹ Nimetus

⁴³ История дипломатии, т. I, Москва 1959, lk. 291—303.

⁴⁴ Eesti NSV ajalugu kolmes köites, I kd., Tallinn 1955, lk. 321—324, 338—351.

⁴⁵ История Латвийской ССР, т. I, Рига 1952, lk. 230—289.

⁴⁶ Е. С. Зевакин, Персидский вопрос в русско-европейских отношениях XVII в. «Исторические записки» 1940, № 8, lk. 129—162. Е. Д. Рухманова, Русско-шведская торговля на Балтике в середине XVII века. — Скандинавский сборник II, Таллин 1957, lk. 47—71. Е. В. Чистякова, Псковский торг в середине XVII в. «Исторические записки» 1950, № 34, lk. 198—235.

⁴⁷ Pärast antud töö valmimist arhiivimaterjalide alusel on osa nendest NSV Liidu keskarhiivide materjalidest publitseeritud allikpublikatsioonis Русско-шведские экономические отношения в XVII веке. Сборник документов. Составители М. Б. Давыдова, И. П. Шаскольский, А. И. Юхт, ответственные редакторы М. П. Вяткин, И. Н. Фирсов, Москва-Ленинград 1960. Käesolevas töös on loobutud esinevate arhiiviviidete asendamisest viidetega nimetatud allikpublikatsiooni lehekülgedele, kuna viimased on publikatsiooni kronoloogilise ülesehituse tõttu lugejal kergesti leitavad.

⁴⁸ ЦГАДА, ф. 96. Сношения России со Швецией.

⁴⁹ «Artiklite kirjade» iseloomustus eelkõige kirjanduslikust küljest on antud

tuleb sellest, et läbirääkimised toimusid teatud punktide (artiklite) kaupa.⁵⁰ Artiklitesse on jaotatud ka saatkondade vahel vahetatud kirjad ja neis sisalduvad ettepanekud. Eriti on neid materjale püütud kasutada kaubanduse küsimuste käsitlemisel, kuna aga teiste küsimuste osas Vene-Rootsi diplomaatilises suhtlemises on sageli piirdutud kokkuvõtete ja üldistustega kirjandusest, sest töö maht ei võimalda lähemalt arhiivmaterjali alusel käsitleda teemaga otseselt mitte seoses olevaid küsimusi.

Kaubanduse tingimuste uurimiseks on kasutatud sama arhiivifondi dokumentaalsetes materjalides leiduvaid arvukaid kaupmeeste kaebusi. Kõigepealt leiduvad need kaebused kirjavahetuses, mis on peetud Novgorodi ja Pihkva vojevoodidega ja teiste ametiisikutega. Sellisest kirjavahetusest on iga aasta kohta moodustatud üks säilitusühik. Üldistatud kujul on Vene kaupmeeste kaebused kirja pandud aga kaupmeeste «jutustustes» (сказка) Novgorodi ja Pihkva vojevoodide kantseleides ning teiste linnade ametiisikute juures. Sellised üleskirjutused on tehtud tsaari korraldusel 1663., 1666., 1676. ja 1680. aastal ning mõnedes linnades 1673. aastal, ilmselt enne suuremaid Vene-Rootsi läbirääkimisi. Sel puhul on vastava linna kaupmehed kutsutud vojevoodi kantseleisse (в съезную избу) ning esitatud neile siis konkreetseid küsimusi kauplemise tingimuste kohta, nagu kaupade järelevaatus, tollide võtmine, kas on lubatud jaemüük, kas võivad kaubelda välismaalastega jne. Kaupmeeste vastused on fikseeritud osalt kollektiivse jutustusena, osalt aga eraldi iga kaupmehe seletustena. Lisaks kauplemise tingimuste üldiseloostusele on kaupmehed esitanud sel puhul ka kaebusi konkreetsetes üksikasjades ülekohtu üle, mida neile on tehtud Rootsi kaupmeeste või ametiisikute poolt. Analoogilist materjali leidub palju ka vojevoodidele esitatud palvekirjades, mis vojevoodid on sageli edasi saatnud Saadikute Prikaasi.

Täiendusena NSV Liidu Vanade Aktide Riikliku Keskarhiivi materjalidele on kasutatud materjale ka Rootsi Riigiarhiivist (mikrofilmi ja fotokoopiatena), ENSV Riiklikust Ajaloo Keskarhiivist Tartus ja NSV Liidu Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi Lenigradi osakonna arhiivist (Архив ЛОИИ).

Peale arhiivmaterjalide on kasutatud allikatena ka mõningaid olemasolevaid publikatsioone. Nendest kõige olulisem on juba XVIII saj. A. Stiernmani poolt avaldatud suur, 5-kõiteline allikpublikatsioon «Kuninglike kirjade, määruste, korralduste jm. kogumik Rootsi riigi kaubanduse, poliitika ja majanduse kohta»⁵¹, mil-

artiklis Л. С. Лихачев, Повести русских послов как памятники литературы. — Путешествия русских послов XVI—XVII вв. Статейные списки Москва-Ленинград 1954, lk. 319—346.

⁵⁰ М. Капустин, Дипломатические сношения России с Западной Европой во второй половине XVI-го века, Москва 1852, lk. 78. jj. (Siin ja edaspidi on venekeelsete teoste tiitlid antud ortograafiliselt normeerituna analoogiliselt dokumentaalsete materjalide publitseerimise reeglitele.)

⁵¹ Kõidete pealkirjades on väikesed erinevused.

lest käesoleva teema seisukohalt on kõige olulisem selle III köide.⁵² Nimetatud publikatsioon sisaldab esijoones seadusandlikke akte (ka siin avaldatud kuninga kirjad on tavaliselt korraldused mõnele riigiasutusele), mille tundmine on vajalik Rootsis valitsenud kauplemistingimuste uurimiseks. Mõningaid dokumente sisaldab ka A. Hippingi publikatsioon Nevanlinna ajaloo⁵³, kuigi suurem osa seal toodud dokumentidest on äratrükid eespool märgitud A. Stiernmani publikatsioonist. Mõningad dokumendid kaubanduse kohta Rootsis läbi Karjala on avaldatud ka kogumikus «Karjala XVII sajandil»⁵⁴.

Mõnede Vene-Rootsi lepingute ja Vene seadusandlike aktide (näit. 1667. a. tollimääruse) teksti on kasutatud üldtuntud väljaandest «Vene impeeriumi seaduste täielik kogu»⁵⁵. Kärde rahulepingu rootsikeelset originaalteksti on kasutatud publitseeritud kujul ajakirjast «Suomi»⁵⁶.

Palju allikmaterjali on kas tervete dokumentidena või nende katkenditena originaalkeeles (enamasti rootsi või saksa) ära toodud ka eespool mainitud G. V. Forsténi töö «Rootsi-Vene suhted XVII saj. teisel poolel» joonealustes, mis sageli võtavad enda alla peaaegu terve lehekülje, kusjuures nende tekst on sageli üksikasjalikum ja täpsem kui sama autori käsitlus.

⁵² A. Stiernman, Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar es. angående Sweriges Rikes commerce, politik och oeconomie, Del III, Sederholm 1753.

⁵³ Сборник документов, касающихся истории Невы и Ниеншанца. Приложение к труду А. И. Гиппинга «Нева и Ниеншанц», Пгр. 1916.

⁵⁴ Карелия в XVII веке. Сборник документов. Составлен Р. Б. Мюллер, под. ред. А. И. Андреева, Петрозаводск 1948.

⁵⁵ Полное собрание законов Российской империи, т. I, СПб 1830 (ПСЗ).

⁵⁶ Evig Fredzfördragh emellan Sverige och Ryssland i Kardis d. 21. Junii 1661. «Suomi» 1843, II häftet Helsingfors, lk. 86—117.

2. VENE-ROOTSI KAUBANDUS KÄRDE RAHULEPINGUS JA NORMAALSETE KAUBANDUSLIKE SUHETE TAASTAMINE

Dokumendiks, mis oli aluseks järgnevale Vene-Rootsi suhetele nii poliitilisel kui ka majanduslikul alal, oli Kärdes 21. juulil 1661. a. sõlmitud rahuleping. Artiklites kaubanduse kohta on Kärde rahulepingus aluseks võetud 1617. a. Stolbovo rahulepingu vastavad sätted⁵⁷. Kärde rahulepingu kõige olulisemaks punktiks kaubanduse alal oli selle lepingu 10. artikkel, mille kohaselt kaubandus pidi olema vaba ja takistusteta⁵⁸. See põhiseisukoht fikseeritakse eraldi mõlema riigi alamate suhtes teises riigis ja selle valdustes, kusjuures tolle aja kohta tavalise pika loeteluga püütakse tagada seda vabadust kõikjal ja igal alal. Nii öeldakse Rootsi alamate kaubanduse vabaduse kohta Vene riigis, et nad võivad sõita oma kaupadega ning oma kaubanduslikes ja muis asjus Vene tsaaririiki ja sellele kuuluvatesse maadesse, linnadesse ja maakondadesse, mis on nüüd tsaari võimu all ja mis on tulevikus ta järglaste võimu all, ajal, mis näib neile kõige paremana kas suvel või talvel. Nad võivad sõita veeteed ja maad mööda, järvi ja jõgesid mööda, kui nad aga enne seda on tasunud vastava tolli.⁵⁹ Täpselt samuti fikseeritakse ka Vene alamate kauplemise vabadus Rootsi riigis ja selle valdustes⁶⁰. Lisaks sellele üldisele vabadusele kaubanduse alal loetletakse rahulepingus veel rida linnu, kus teise poole kaupmehed võivad «eriti kaubelda»⁶¹. Nendeks on Vene riigis Moskva, Novgorod (Suur-Novgorod), Pihkva (Pskov), Laadoga, Jaroslavl, Perejaslavl Zalesski, Holmogorõ, Tihvin ja Aleksandri erakla⁶² (Александров пустынь⁶³). Rootsi riigis loetletakse nende kohtadena Stokholm, Riia, Viiburi, Tallinn (Kolõvan),

⁵⁷ ПСЗ, т. I, lk. 185 jj. Stolbovo rahuleping on avaldatud seal lisana 1649. a. Vene-Rootsi lepingule põgenike eest hüvituse maksmise kohta. Lepingu rootsikeelne tekst vt. Fredz fördraget Emillan Sverige och Ryszland, oprättad i Stolbova then 27. Februarii ähr 1617. «Suomi» 1842, V, lk. 34—68.

⁵⁸ «... быть вольным и без помешки и без эдержания» «... frij och obehindrat Köphandel skal wara...» (ПСЗ, т. I, Nr. 301, lk. 539 jj.; «Suomi» 1843, II, lk. 99).

⁵⁹ «... свои достойные пошлины, по прямым таможням заплатили ...» «... sin tilbörilige Tull på rätta Tullhuus aflagt hafve.»

⁶⁰ ПСЗ, т. I, № 301, lk. 539 jj.; «Suomi» 1843, II, lk. 100.

⁶¹ «... а особливо могут ...подданные торговые люди дорговать ...» «Och i synnerheet måge ... Undersåthare Köpmän handla...»

⁶² Ilmselt Aleksandri klooster Sviri jõel (Книга Большому Чертежу. Подготовка к печати и редакция К. Н. Сербиной, Москва-Ленинград 1950, lk. 157). Selle lähedal Sviri järvel 4 versta kaugusel Sviri jõest on olnud ka eraklad metsas (пустыни в лесу) (samas, lk. 180), kuid need ei tule tõsiselt arvesse kauplemiskohtadena. Aleksandri sadam on asunud Sviri jõel. 1685. a. kaebab Olonetsi tolli- ja aktsiisimaksude ülem (таможенного и кружечного двора зборов голова) Ivan (Ivaško) Fadejev, et Ulem-Sviri kaupmehed on oma alusel (карбас) sõitnud Stokholmist tulles Sviri jõge mööda üles Aleksandri sadamast mööda, seal kaupu näitamata ja tolli maksmata (Карелия в XVII веке, lk. 301—303).

⁶³ Rootsikeelses tekstis eraldatud see ekslikult kaheks kohaks: «... Alexandrowa, Pustina och andre Ryske Städer...» («Suomi» 1843, II, lk. 99).

Narva (Rugodiv), Ingerimaa, Karjala ja Nevanlinna (Канцы Новые, Nyen, Nyenskantz). Jäetakse aga lahtiseks, milles see «eriline» kauplemisõigus seisab, sest Venemaa puhul lisatakse sellele loetelule «... ja teistes Vene linnades, ükskõik, mis nime nad ka ei kanna ning samuti Leedus, Valge-Venes, Väike-Liivimaal ja Severskimaal (в Северии)» ning Rootsi linnade loetelule lisatakse «... ja teistes Rootsi ning Liivimaa linnades, samuti Soomes ja teistes tema kuningliku kõrguse maades, mis nimi neil ka ei oleks...»⁶⁴. Loetelus esitatud linnad on ilmselt laolinnad, millel oli merkantilistliku majanduspoliitika tingimustes eriline privileeeritud seisund teiste linnade seas. Ühtlasi pidi selline linnade ja paikkondade loetelu arvatavasti veel kord kinnitama (ja seda veidi konkreetsemas vormis) varem üldsõnaliselt deklareeritud kauplemisvabadust.

Kaubanduse objekti kohta öeldakse mõlemal juhul, et kaubelda võib igasuguste kaupadega õige mõõdu ja kaaluga.⁶⁵ Küsimuses, kellega võib kummalgi poolel kaubelda, fikseerib Kärde rahuleping ilmselt kauplemisvabaduse vastava maa kaupmeestega. Nii räägitakse Rootsi kaupmeeste kauplemisvabadusest Venemaal ainult tsaari alamatest kaupmeestega⁶⁶ ning samuti vastavalt Vene kaupmeeste vabadustest kõneldes nende kauplemisest kuninga alamatest kaupmeestega. Kauplemisest teiste maade kaupmeestega, s. o. võorastega, ei kõnelda Kärde rahulepingus sõnagi. Hiljem taotlesid mõlemad pooled aga teises riigis just ka võorastega kauplemise õigust, toetudes rahulepingu üldisele seisukohale, et kaubandus peab olema täiesti vaba ja ilma takistusteta. Nii tekivad rahulepingu 10. artikli tõlgendamisel vaatamata üksikasjalikule loetelule, milles see vabadus seisab, või õigemini selle loetelu tõttu, hiljem lahkarvamused.

Kärde rahulepingu sama 10. artikkel nägi ette ka korra, mille kohaselt toimub kaupmeestele loa andmine kaubareisideks ja saanud kaupmeeste registreerimine. Vastavalt sellele peab Rootsi kaupmees esitama esimesele piiriäärse ala vojevoodile «läbisõidukirja» (проезжая грамота, pass) selle kohta «ülematelt ja ametiisikutelt» (от того места начальников и приказных людей), kust ta saabub.⁶⁷ Vene kaupmehed peavad samasuguse «läbisõidukirja» esitama piiriäärse ala kindralkubernerile, resp. kubernerile (генералам и губернаторам, Generaler eller Gouverneur).⁶⁸ Reisi edasisel jätkamisel uusi läbisõidukirju (passi) vaja ei ole. Oma maale tagasisõiduks tuleb küll võtta mõlema poole kaupmeestel uus läbisõidukiri, kuid see tuleb anda ilma viivituseeta ja kinnipidamiseta (... безо всякого продолжения и задержания...).

⁶⁴ ПСЗ, т. I, № 301, lk. 540; «Suomi» 1843, II, lk. 101.

⁶⁵ ПСЗ, т. I, № 301, lk. 539 jj.; «Suomi» 1843, II, lk. 99 jj.

⁶⁶ «... его царского величества, с подданными торговыми людьми.»

⁶⁷ ПСЗ, т. I, № 301, lk. 539; rootsikeelses tekstis «magistraadilt ja ülemalt» (Magistrat och Befehlhafwande) («Suomi» 1843, II, lk. 100).

⁶⁸ ПСЗ, т. I, № 301, lk. 540; «Suomi» 1843, II, lk. 101.

Olulise tähtsusega Rootsi ja Venemaa vahelise kaubanduse korraldamisel on ka Kärde rahulepingu 11. artikkel, mille kohaselt nähakse mõlema poole 4 kaubalinnas ette «vaba kaubahoovi» (Handelshus, гостинный двор) olemasolu teise poole kaupmeestele.⁶⁹ Nendeks linnadeks olid Vene riigis Moskva, Novgorod, Pihkva ja Perejaslavl Zalesski ning Rootsi riigis Stokholm, Riia, Tallinn ja Narva. Seega olid kaubahoovid ette nähtud põhiliselt just nendes linnades, millel oli kõige suurem tähtsus Rootsi-Vene kaubanduse seisukohalt. Erandiks on ainult Perejaslavl, mille tähtsus Vene-Rootsi kaubanduses oli võrdlemisi väike ja mille rootslased said ilmselt ainult «tasakaalu» mõttes (sama arv linnu), kusjuures Rootsi saadikud ei olnud ilmselt kursis selle linna kaubandusliku tähtsusega. On ka võimalik, et rootslased ajasid segi kõlaliselt lähedased nimetused Perejaslavl ja Jaroslavl. On iseloomulik, et sama vea teeb ka kaasaegne Rootsi ajaloolane P. Nyström.⁷⁰ Rootsised võisid soovida kaubahoovi saamist Jaroslavlis, sest see oli küllaltki tähtis kaubalinn Volga jõel ning oli lõppsadamaks Volga praamidele. Ka oli see linn tähtis sõlmpunkt kaubanduses idamaadega.

Järgmiseks majanduslikke suhteid reguleerivaks sätteks Kärde rahulepingus on selle lepingu 12. artikkel, mis puudutab laevaliiklust Rootsi ja Venemaa vahel. Tävalise laevaliikluse kohta ühel või teisel poolel selles küll midagi ei öelda, vaid räägitakse laevaõnnetustest, mis võivad juhtuda ühe riigi alamateks olevate kaupmeeste lotjade, aluste (шкуты), paatide (байдаки) ja laevadega teise poole valdustes või nende juures.⁷¹ Sel puhul peavad kaupmehed tagasi saama kogu oma omandi, mille nad ise päästavad või mis neil päästetakse. Samuti tuleb neid päästetööde juures abistada. Seega kaitstakse kaupmehi ja lisaks sellele ka läbi teise maa reisivaid saadikuid nn. rannaõiguse vastu, mille kohaselt merehätta sattunud laevadelt päästetavad kaubad lähevad kohalikele elanikele vastavas rannas.

Oluline on selles artiklis aga kohtade äramärkimine, kus sellised laevaõnnetused võisid juhtuda, mis seega ühtlasi näitab kohti, kus teise poole laevad võisid liikuda. Nimelt kõneldakse selles artiklis Rootsi alamateks olevate kaupmeeste lotjade, aluste, paatide ja laevade sõidust Laadoga ja Peipsi järvel ning Venemaa valduses olevatel järvedel ja jõgedel, aga samuti ka Vene kaupmeeste lotjade, aluste, paatide ja laevade reisidest Tallinna, Viiburi või teistesse linnadesse ja kohtadesse Rootsis ja Soomes. Kui Rootsi laevade ja lotjade liikumine Laadoga ja Peipsi järvel ning siitkaudu ka jõgedel on täiesti loomulik ja tavaline, silmas pidades, et nende järvede kallastest oli suur osa Rootsi valduses, siis oluline on selle artikli teine pool Vene laevade, lot-

⁶⁹ ПСЗ, т. I, № 301, lk. 540 jj.; «Suomi» 1843, II, lk. 102 jj.

⁷⁰ P. Nyström, Mercatura Ruthenica. «Scandia» 1937, band X, häftet 2, lk. 254 jj.

⁷¹ ПСЗ, т. I, № 301, lk. 541; «Suomi» 1843, II, lk. 102 jj.

jade ja teiste veesõidukite osas. Sellega fikseeriti tegelikult venelastele õigus pidada oma laevu Läänemerel, kuigi Venemaal puudus sinna otsene väljapääs. P. Smirnovi järgi on 1662. a. Moskvas välja mõeldud plaan (mida ta nimetab fantastiliseks) luua Vene laevastik välisriikidele kuuluvates Läänemere sadamates.⁷² Kärde rahulepingu tekst lubab aga oletada, et plaan Vene laevastiku loomiseks Läänemerel oli olemas juba selle lepingu sõlmimise ajal. Seda kinnitab ka asjaolu, et Vene riigimees ja diplomaat A. L. Ordin-Naštšokin, olles vojevoodiks maa-aladel, mis sõjategevuse käigus 1656.—1658. a. olid läinud ajutiselt Venemaal, püüdis ehitada Vene laevastikku Väina jõel asuvas Kokneses.⁷³ Pärast Kärde rahu on A. L. Ordin-Naštšokin astunud suhtlemisse Kuramaa hertsogiga, et luua Kuramaal toetuspunkt Vene laevastikule. 1662. a. on Vene saadik Željabužski, kes oli teel Inglismaale, pidanud Riias läbirääkimisi Kuramaa kantsleri G. Fölkersamiga Vene laevastiku ehitamise kohta Kuramaal.⁷⁴ Ta on teinud ettepaneku, et Kuramaa hertsog vastava tasu eest laseks ehitada Venemaa jaoks laevu. Ühtlasi on ta vestluses kantsleriga huvi tundnud Kuramaa laevastiku poolt sooritatavate kaubareiside vastu. Ta on küsinud, kuhu Kuramaa laevad sõidavad pürtside ja puuviljade järgi, millal nad väljuvad ja millal tagasi pöörduvad, kui palju maksab laev koos varustusega, kui palju maksab laeva-sõit inimeste palkade ja vajalike tagavarade näol jne.⁷⁵

Laevastiku ehitamine Kuramaal oli muidugi seotud Vene väliskaubanduse arendamise plaanidega. Kavatseti nimelt suunata osa Venemaa väliskaubandusest läbi Latgallia ja Bauske linna Liepajasse, et vältida Rootsi valduses asuvat Riiat.⁷⁶

Pöördumine Vene laevastiku ehitamise taotlusega Kuramaa poole on seletatav sellega, et Kuramaal olid kogemused ja oskused, mida oli vaja suurte merelaevade ehitamiseks. Väike Kuramaa hertsogiriik oli hertsog Jakobi valitsemisajal (1640—1681) loonud laevastiku, mis koosnes mõnest tosinast suurest ja väikesest laevast.⁷⁷ See võimaldas Kuramaa hertsogil tegelda ka koloniaalkaubandusega ja asuda isegi kolooniate loomisele. Nii rajati Kuramaa hertsogi koloonia Lääne-Aafrika rannikul Gambias (1651)

⁷² П. Смирнов, Экономическая политика Московского государства в XVII в. — Русская история в очерках и статьях. Под ред. М. В. Довнар-Запольского, т. III, Киев 1912, lk. 381.

⁷³ Ф. Веселаго, Краткая история русского флота, М. 1939, lk. 11.

⁷⁴ П. П. Смирнов, Экономическая политика Московского государства, lk. 381; С. М. Соловьев, История России с древнейших времен, кн. 3, т. XII, СПб (sine dato), lk. 526. Hinnang sellele tööle on antud retsensioonis: В. Е. Иллерицкий. Новое издание «Истории России с древнейших времен» С. М. Соловьева. «Вопросы истории» 1960, № 10, lk. 106—117.

⁷⁵ С. М. Соловьев, История России, кн. 3, lk. 526.

⁷⁶ История Латвийской ССР, т. I, lk. 251.

⁷⁷ H. Mattiesen, Herzog Jakob von Kurland und seine Politik. — *Conventus primus historicorum Balticorum, Rigae*, 16.—20. VIII 1937, Rigae 1938, lk. 431.

ja Tobago saare näol Lääne-Indias (1654).⁷⁸ Nende säilitamine Kuramaa väikeste inim- ja materiaalsete rессursside tõttu ei olnud küll võimalik, kuid ometi näitas see, et kuramaalastel on silmapaistvaid oskusi ja kogemusi laevade ehitamiseks ja meresõitudeks. Kasuks võisid tulla ka Kuramaa hertsogi laialdased sidemed paljude maadega. Tal olid nimelt oma kaubanduslikud ja poliitilised agendid kõigis Euroopa suuremates sadamates ja kaubanduskeskustes.⁷⁹

Kuramaalt võis loota vastutulelikkust Venemaale ka seetõttu, et Rootsi feodaalide ekspansioon Baltikumis oli tõsiseks ohuks ka Kuramaale. 1658. a. oli Kuramaa okupeeritud Rootsi vägede poolt ja Kuramaa hertsog vangistatud.⁸⁰ Pärast vabanemist rootslaste võimu alt ja hertsogi vabastamist oli 1660. a. Oliva rahu kohaselt Kuramaa territooriumist Rootsi valdustega liidetud Bolderāja ja Sloka piirkond ning Ruhnu saar.⁸¹ Ka edaspidi jäi Kuramaa Rootsi poolt ohustatuks. Rootsi valduses olev Riia oli aga tõsiseks konkurendiks Kuramaa kaubandusele. Osa Vene väliskaubanduse suunamine Läänemerele Kuramaa kaudu oleks kaasa toonud Kuramaa kaubanduse õitsengu.

Vastupidiselt Rootsile oli Venemaa osutanud Kuramaale teeneid, kuna Venemaa oli diplomaatilisel teel astunud välja Rootsi vastu Kuramaa kaitseks. Samuti ei olnud Vene sõjaväed Venepoola sõja ajal puudutanud Kuramaad, kuigi ametlikult Kuramaa hertsog oli Poola vasall.

Venemaa ettepanekule on Kuramaa kantsler vastanud, et laevade ehitamine Kuramaal läheb kalliks maksma, sest kogu vajalik materjal tuleb tuua mujalt.⁸² Ta soovib Venemaal ehitada laevastiku Arhangelskis.

Oluliseks takistuseks Vene laevastiku ehitamisele Kuramaal oli asjaolu, et Venemaal ja Kuramaal puudus ühine piir. Võimalik, et Kuramaa ei võtnud Venemaa ettepanekut vastu ka seetõttu, et ta kartis konkurentsi oma laevastikule.

Rootsis teati läbirääkimistest Venemaa ja Kuramaa vahel.⁸³ Kuigi nende sisu vaid aimati, kutsus see esile ärevuse. Laevastiku ehitamist Kuramaal arutati mitu korda Rootsi riiginõukogus ning Liivimaa kindralkuberner Bengt Oxenstiernale tehti ülesandeks järele uurida; kuidas laevastiku ehitamine Kuramaal areneb ja millised on hertsogi tõelised kavatsused.

Kuigi Vene laevastiku loomisest Kuramaal midagi välja ei tul-

⁷⁸ Samas; K. W. Cruse, *Curland unter den Herzögen*, I B, Mitau 1833, lk. 145—148; O. Mirbach, *Briefe aus und nach Kurland während der Regierungsjahre des Herzogs Jakob, II Theil*, Mitau 1844, lk. 150—152, 162—171 (Georg Fölkersami kiri vend Melchiorile 3. veebr. 1676. a.).

⁷⁹ H. Mattiesen, lk. 431.

⁸⁰ K. W. Cruse, I, lk. 162—168; O. Mirbach, II, lk. 104—149. (Georg Fölkersami kirjad vend Melchiorile 20. sept. 1675 ja 3. okt. 1675).

⁸¹ *История Латвийской ССР*, т. I, lk. 277.

⁸² С. М. Соловьев, *История России*, кн. 3, lk. 527.

⁸³ B. Fahlborg, *Sveriges yttre politik 1660—1664*, lk. 34.

nud, oli Vene laevade liikumisõiguse fikseerimisel Läänemeresel siiski reaalne tähtsus. Nagu näitavad Narva tolliraamatud ja NSV Liidu Vanade Aktide Riikliku Keskarhiivi materjalid, on Vene kaupmehed seda Kärde rahulepingus kaudselt fikseeritud õigust tõepoolest kasutanud. Kui 1662. a. tolliraamatus Vene päritoluga laevu ei leidu,⁸⁴ siis juba 1666. a. tolliraamatus (vahepealsed aastad puuduvad) on neid juba õige mitu. Nii on Narva saabunud laevade, aluste ja paatide seas 7 juhul kodusadamaks Novgorod,⁸⁵ 1 juhul Laadoga.⁸⁶ 1 juhul on märgitud lihtsalt «Venemaalt» (Reussland)⁸⁷ kuid kapteni nime järgi otsustades on ka see pärit Novgorodist.⁸⁸ Samal aastal väljunud laevade seas on 4 Novgorodi⁸⁹ ja 1 Laadoga⁹⁰ päritoluga. Ka kaptenite nimed on täiesti venepärased. Laevade suuruse kohta puuduvad 1666. a. tolliraamatus andmed, kuid hilisemate aastate andmed näitavad, et sisuliselt on tegemist lotjade ja paatidega.⁹¹

Veelgi rohkem Vene lotje on Narvas peatunud 1696. a.⁹², mil on saabunud 13 ja väljunud 11 lotja. Saabunuist on 3 pärit Novgorodist⁹³, 3 Olonetsist⁹⁴, 1 Laadogast⁹⁵, 1 Tihvinist⁹⁶, 3 Agnisimast⁹⁷ ja 2 Sermaksist⁹⁸. Kõigil juhtudel on otseselt öeldud, et tegemist on lotjadega.

NSV Liidu Vanade Aktide Riikliku Keskarhiivi dokumentaalset materjalid jutustavad ka väiksemate Vene laevade ehk aluste sõitudest Stokholmi, kusjuures on raskusi neile peatuskoha leidmisega.⁹⁹ Samuti esineb teateid Vene laevadest, mis on hukkunud tagasiteel Stokholmist Venemaale. Novgorodi kaupmehed G. A. Oluhhov, A. Dementjev ja G. Selivestrov kurдавad 29. jaan. 1673. a. vojevoodi kantseleis, et Rootsi poolel Pähkinälinnas

⁸⁴ ENSV RAKA, f. 1646, nim. 2, s.-ü. Portorium 1.

⁸⁵ ENSV RAKA, f. 1646, nim. 2, s.-ü. Portorium 2, l. 20 (№ 65), 22 (№ 72), 24 (№ 89), 34 (№ 121), 38 (№ 134, 136, 137).

⁸⁶ Samas, l. 22 (№ 73).

⁸⁷ Samas, l. 38 (№ 138).

⁸⁸ Omaniku nimeks on märgitud «Antoffin Terntiofin», mis on ilmselt kokkulangev Novgorodist pärineva «Antreoff Terentioffiga». See on tõenäoliselt moonutus vene nimest «Andrei Terentjev».

⁸⁹ ENSV RAKA, f. 1646, nim. 2, s.-ü. Portorium 2, l. 23 (№ 82), 25 (№ 94), 26 (№ 97), 34 (№ 122).

⁹⁰ Samas, l. 23 (№ 81).

⁹¹ Lihtsustamise mõttes on käesolevas töös kasutatud nimetust laev, kui allikas pole just näidatud, et tegemist on aluse, lodja või paadiga.

⁹² Vene lotje esineb ka vahepealsete aastate tolliraamatutes, kuid ruumi kokkuhoidmiseks piirdume perioodi alguse ja lõpuga.

⁹³ ENSV RAKA, f. 1646, nim. 1, s.-ü. 1089, l. 40 (№ 58), 46 v. (=verte, pöördel) (№ 82), 65 (№ 119).

⁹⁴ Samas, l. 32 (№ 32, 33), 50 v. (№ 94).

⁹⁵ Samas, l. 46 v. (№ 83).

⁹⁶ Samas, l. 38 (№ 50).

⁹⁷ Samas, l. 40 (№ 60), 50 v. (№ 93, 95).

⁹⁸ Samas, l. 49 v. (№ 88), 59 (№ 108).

⁹⁹ Vt. käesolevas töös lk. 78.

(Orešek) võetakse igalt nende laevalt 5 altõni¹⁰⁰ ja 2 grivnat¹⁰¹ lootsiraha¹⁰². Nevanlinnas ei lastavat neid aga otse sadamasse («tollisadamasse»), vaid kästakse peatuda linna müüri juures.

Väiksemate Vene laevade ja lotjade liikumine Läänemerel, mis õiguslikult oli fikseeritud Kärde rahulepingus, oli aga väga oluline moment Vene kaupmeeste aktiivses kaubanduslikus tegevuses. See oli üheks teguriks, mille tõttu välismaa kaupmeestel ei õnnestunud täielikult enda kätte haarata Venemaa kaubandust.

Venemaa sidemete kindlustamisele Lääne-Euroopa maadega Läänemerest äralõigatuse tingimustes peab kaasa aitama ka Kärde rahulepingu 18. artikkel, mille kohaselt ka kõigi teiste maade kaupmeestel on õigus oma kaupadega vabalt ja takistamatult sõita läbi Rootsi valduste Venemaale.¹⁰³ Sama õigus on ka välismaa arstidel ja habemeajajatel¹⁰⁴ (Doctores, Barberäre; докторы лекари), käsitöömeistritel ja mitmesugustel teistel Vene teenistusse astuvatel ametimeestel.

Seoses sõjaga tekkinud kahjude tasumist ja normaalsete majanduslike suhete taastamist kummagi poole kaupmeeste vahel käsitleb rahulepingu 13. artikkel, mille kohaselt kõik enne sõda tehtud võlad kuuluvad tasumisele vastava võlakohustuse (крепость) või arve esitamisel.¹⁰⁵ Varanduse ja kaupade eest, mis on ära võetud sõja ajal, ei maksta tasu kummalgi poolel.

Edaspidise rahuliku majandusliku suhtlemise kindlustamiseks näeb rahulepingu 23. artikkel ette, et kui ühe poole alamad tekivad teise poole alamatele mingisugust kahju, tuleb neid selle eest halastamatult karistada ja kahjud tasuda.¹⁰⁶

Kärde rahulepingu esitatud sätete alusel toimuski Vene-Rootsi kaubanduse järgnev reguleerimine ja lõplik taastamine.

Vene-Rootsi normaalse kaubanduse taastamine oli alanud õieti juba kohe pärast vaierahu sõlmimist Vallisaares, sest sellest olid huvitatud mõlema poole kaupmehed. 4. jaanuaril 1659. a. kirjutas Pihkva vojevood S. Štšerbatov tsaarile, et Pihkva ja teiste linnade kaupmehed on esitanud palvekirjad (челобитные), milles nad paluvad luba sõiduks Riiga, Tallinna, Narva ja teistesse linnadesse koos oma kaupadega ja oma võlgade asjus.¹⁰⁷ Samuti olevat tal teada, et Riiast, Tallinnast, Narvast ja teistest «saksa» linnadest tahavad kaupmehed sõita Pihkvasse. Vojevood ei ole

¹⁰⁰ 1 altõn = 3 kopikat.

¹⁰¹ 1 grivna = 10 kopikat = 20 dengat.

¹⁰² ЦГАДА, ф. 96, кн. 113, л. 5. Ilmselt mõeldud 5 altõni kuni 2 grivnat, s. o. 15—20 kop.

¹⁰³ ПСЗ, т. I, № 301, lk. 544; «Suomi» 1843, II, lk. 107 jj.

¹⁰⁴ Habemeajajad täitsid keskajal ühtlasi ka arstide, eriti kirurgide ülesandeid. Vaadeldaval perioodil, kui olid juba olemas elukutselised arstid, tegelesid habemeajajad siiski edasi haigete ravimisega (ravijateks nimetatakse neid ka antud dokumendi venekeelses tekstis), olles madalama kvalifikatsiooniga arstideks.

¹⁰⁵ ПСЗ, т. I, № 301, lk. 542; «Suomi» 1843, II, lk. 103 jj.

¹⁰⁶ ПСЗ, т. I, № 301, lk. 545; «Suomi» 1843, II, lk. 109 jj.

¹⁰⁷ ЦГАДА, ф. 96, 1659 г., стб. 1, лл. 30—31.

julgenud ise lubada kaubavahetuse uuesti alustamist ja on küsinud selleks tsaarilt luba.

Vastus on olnud positiivne, sest samale dokumendile on Saadikute Prikaasis kirjutatud resolutsioon (пoмeра), mille kohaselt Pihkvasse saadetakse tsaari kiri (гpамoтa) korraldusega lubada Pihkva ja teiste linnade elanikel sõita piiri taha ning samuti lubada Riia, Tallinna, Narva ja teiste Rootsi piiri taga asuvate linnade kaupmeesidel sõita Pihkvasse ning peatuda oma kaupadega Rootsi kaubahoovis, mis asus Velikaja jõe taga nn. Zavelitšje linaosas.¹⁰⁸

16. jaan. 1659. a. on ka Novgorodi vojevoodile G. S. Kurakinile saadetud tsaari «gramota», milles teatatakse, et vaherahu kohaselt on kaubandus mõlemal poolel vaba ja kästakse seda korraldada.¹⁰⁹

Nii algas küll uuesti kaubandus Rootsi ja Vene kaupmeeste vahel, kuid seni, kuni rahuleping oli sõlmimata, ei saanud see minna normaalsetesse roobastesse. Pidid ju kaupmehed arvestama võimalust, et sõda algab uuesti ja nende kaubad ning raha satuvad ohtu. Alles pärast Kärde rahu sõlmimist algab järk-järgult kaubanduse normaliseerumine, esialgu pikkamööda, ettevaatlikult ja teatud umbusuga, siis aga üha suurema hooga.

Venemaa poolt püüti igati kindlustada Kärde rahulepingu täitmist ja kõrvaldada takistusi kaubanduse arengult Rootsiga. Nii on 14. aprillil 1662. a. saadetud Novgorodi vojevoodile vürst I. B. Repninile tsaari «gramota», milles tehakse teatavaks Kärde rahulepingu sätted kaubanduse kohta, märgitakse ära rootslaste kaebused takistuste kohta kaubanduses Venemaaga ja tehakse talle rida ettekirjutusi Vene-Rootsi kaubanduse korraldamiseks.¹¹⁰ Nii kästakse silmas pidada Kärde rahulepingut läbisõidukirjade osas ja vältida kinnipidamist, kaaluda kaupu õigesti, mitte võtta üleliigset tolli, võtta vastu rootslaste kaebusi ja lahendada need ilma viivitusteta, kui rootslased neid esitavad, ning hoolitseda selle eest, et kõik oleks Kärde rahulepingu järgi, et edaspidi Rootsi alamatel poleks põhjust kaevata ning et ei tuleks mitte millegi üle tülisid.¹¹¹ See korraldus kästi ühtlasi teatavaks teha teistele bojaaridele ja vojevoodidele vojevoodi kantseleis ning kirjutada sellest ka Olonetsi vojevoodile ning Novgorodi manuslinnade¹¹² ametiisikutele.¹¹³ Et samasugune kiri saadeti ka Pihkvasse¹¹⁴, näitab see Venemaa head tahet kindlustada Kärde rahulepingu täitmine ning kõrvaldada tõkked Venemaa ja Rootsi vaheliste majanduslike suhete arengu teelt.

¹⁰⁸ ЦГАДА, ф. 96, 1659 г., стб. 1, л. 30 об. (= pöördel).

¹⁰⁹ Архив ЛОИИ, ф. 109, 1659 г., д. 308, лл. 1—4.

¹¹⁰ ЦГАДА, ф. 96, кн. 61, лл. 109—117.

¹¹¹ Samas, l. 115 v. — 116 v.

¹¹² Manuslinnadeks (пригород) nimetati tol ajal teatud linnale alluvaid väiksemaid linnu.

¹¹³ ЦГАДА, ф. 96, кн. 61, л. 117.

¹¹⁴ Samas.

Seda head tahei ilmutab ka 10. märtsil 1662. a. Moskvas Rootsi saadikule Bengt Hornile antud vastus Rootsi saadikute Bengt Horni, Johan Hastferi ja Andreas Walwicki kaebuse peale 4. märtsist 1662. a., nagu oleks Venemaa poolt rikutud Kärde rahulepingu kaubanduslikke sätteid. Selles kirjas kaebavad Rootsi saadikud kõigepealt selle üle, et kuigi Kärde rahulepingu 10. artikli kohaselt on ette nähtud vaba kaubandus kõikide kaupadega, tehakse Venemaal ja eriti Väina (Lääne-Dvina) jõel takistus lina, kanepi ja mitmete teiste kaupadega kauplemisele ja Rootsi valdustesse viimisele.¹¹⁵ Teise punktina nõuavad rootslased, et rahulepingu alusel lubataks vabalt kaubelda Moskvas, Astrahanis ja kogu Venemaal ning eriti Volga jõel mitte ainult tsaari alamatega, vaid ka pärslaste (кизилбаши), tatarlaste ja teistega, kes seal kauplevad.¹¹⁶ Seega tõstavad rootslased siin üles idamaadega kauplemise küsimuse ja taotleavad otsese kauplemise õiguse saamist Venemaal viibivate idamaade kaupmeestega.¹¹⁷

Vene saadikute vastuses nendele kahele punktile öeldakse lühidalt ja lakooniliselt, et tsaar on käskinud oma linnades kaubelda nii, nagu Kärde rahulepingus on kirjutatud, kaupmehi läbi lasta ilma kinni pidamata ja võtta ainult õiget (прямая) tolli.¹¹⁸ Nagu sellest vastusest nähtub, rõhutati Venemaa poolt Kärde rahulepingust kinnipidamist ning ei astunud vaidlusse küsimuses, kas välismaalastel on õigus kaubelda Venemaal kõikide kaupadega ja kas neil on õigus teha seda välismaalastega. Nagu nägime Kärde rahulepingu vaatlusest, ei olnud seal räägitud kauplemisest võõraste kaupmeestega, vaid ainult selle riigi alamatega, kus kauplemine toimub.

Järgnevalt kaebasid Rootsi saadikud samas kirjas, et Koknese ja Daugavpils (Dünaburgi) vahel Väina jõel võetakse kaupadelt uut tolli, mida enne sõda ei olnud.¹¹⁹ Et Kärde rahu järgi Koknese oli läinud Rootsile tagasi, Daugavpils jäi aga kuni Andrussovo vaherahuni 1667. a. Vene vägede kätte, siis said venelased võtta Väina jõel nende kindluste vahel tolli, mida enne sõda ei olnud. Rootsi saadikute kaebusele selles suhtes vastatakse Vene poolt, et tsaar on käskinud selles asjas toimida nii, nagu see Kärde rahulepingus on kokku lepitud ja nagu see oli enne sõda.¹²⁰ Seega otsustati tegelikult loobuda sellest uuest tollist Väina jõel, mida otseselt kinnitab ka vastuse tekstile allpool tehtud juurdekirjutus: «Väina jõel tolli mitte võtta.»¹²¹

Analoogiliselt vastatakse ka Rootsi saadikute kaebusele läbi-
sõitvate kaupmeeste kinnipidamise ja kaupade kõrgelt hindamise

¹¹⁵ ЦГАДА, ф. 96, 1662 г., кн. 61, лл. 121—122.

¹¹⁶ Samas, l. 123—124.

¹¹⁷ Vt. lähemalt käesoleva töö § 5, lk. 109—114.

¹¹⁸ ЦГАДА, ф. 96, кн. 61, л. 162.

¹¹⁹ Samas, l. 124—125.

¹²⁰ Samas, l. 165.

¹²¹ «Пошлины не имати и быти на Двине реке.»

kohta.¹²² Teatatakse nimelt, et Vene linnade bojaaridele ja vojevoodidele on saadetud tsaari «gramotad» korraldusega rangelt jälgida, et võetaks ainult õiget tolli¹²³, üleliigset ei võetaks ja et poleks mitte mingisugust kinnipidamist.¹²⁴ Nagu eespool nägime, olid sellised korraldused Novgorodi ja Pihkva vojevoodidele tõesti saadetud.

Täiesti positiivne vastus antakse ka rootslaste soovile, et Rootsi alamad võiksid esitada oma kaebusi tsaari vojevoodidele ja et neile mõistetakse õigust.¹²⁵ Rootslaste kaebusele kaalude üle Pihkvas vastatakse¹²⁶, et kaal olgu õige vastavalt Kärde lepingule¹²⁷, ning ka rootslaste soovide kohta kaubahoovide alal Venemaal¹²⁸ vastatakse, et tsaar on käskinud, et sel alal olgu vastavalt Kärde rahulepingule.¹²⁹ Rootslaste soovile, et riigitaalrid oleksid Venemaal samuti käibel nagu teistes maades ja mitte kaalu järgi¹³⁰, antakse samuti positiivne vastus, kirjutades, et on kästud võtta tolli peenrahas ja riigitaalrites (ефимки), kusjuures riigitaalrid võetakse vastu selle hinnaga, nagu nad teatud aastal on käibel¹³¹, s. o. vastava vahetuskursi alusel¹³².

Seega ilmneb, et Venemaa poolt püüti kõrvaldada igasugused tõkked Vene-Rootsi majanduslike suhete arengu teelt. See aitas kaasa sõjaga katkenud kaubanduse kiirele taastamisele ja normaliseerimisele. Kuid ka järgnevalt on Vene-Rootsi kaubanduse küsimus sageli nende maade vaheliste diplomaatiliste läbirääkimiste ja kirjavahetuse objektiks, sest tekkis lahkkelisid Kärde rahulepingu kaubanduslike artiklite tõlgendamisel ning samuti püüdis kumbki pool edaspidiste läbirääkimiste teel parandada enda kasuks seda olukorda; mis oli kujunenud Kärde rahulepinguga. Viimases osas püüdis Rootsi veelgi rohkem haarata enda kätte Vene kaubandust, piirata Vene kaupmeeste kauplemist Rootsi alal ning tõrjuda kaubandusest Venemaaga välja oma konkurente. esijoones inglasi ja madalmaalasi, kelle käes oli kaubandus Venemaaga Arhangelski kaudu. Teiselt poolt püüdis Vene valitsus kindlustada oma kaupmeestele suuremaid õigusi ja vabadusi ning sel teel vähemalt osaliseltki üle saada neist rasketest tagajärgedest, mida tõi kaasa Venemaa ärälõigatus Läänemerest.

¹²² «... долгое время задержали, но и большими ценами от тех подорожали...» (ЦГАДА, ф. 96, кн. 61, л. 125).

¹²³ «... пошлины имали прямые.»

¹²⁴ ЦГАДА, ф. 96, кн. 61, л. 166.

¹²⁵ Samas, l. 126—127, 170.

¹²⁶ Samas, l. 127.

¹²⁷ Samas, l. 171.

¹²⁸ Samas, l. 128—129.

¹²⁹ Samas, l. 175; «... были по Кардискому мирному договору...»

¹³⁰ Samas, l. 128.

¹³¹ Samas, l. 172.

¹³² Nominaalselt 1 riigitaalri (venepäraselt «ефимок, яфимок», mis tuleneb Tšehhis vermitud «joachimsthaler'i» nimetusest) = 50 kop., reaalne vahetuskurs XVII esimesel poolel kõikus 45 ja 57 kopika vahel. Ka sajandi teisel poolel kõikus see 50 kop. ümber.

3. DIPLOMAATILISED LÄBIRÄÄKIMISED VENEMAA JA ROOTSI VAHEL PÄRAST KÄRDE RAHU

Enne kui asuda käsitlema Vene-Rootsi kaubanduse küsimusi Vene-Rootsi diplomaatilises suhtlemises XVII saj. teisel poolel ja enne kui vaatleme kauplemise tingimusi, on vaja ülevaate korras peatuda nendel tähtsamatel diplomaatilistel läbirääkimistel, mis toimusid Venemaa ja Rootsi vahel vaadeldaval perioodil. Seejuures ei ole eesmärgiks seatud Vene-Rootsi suhete põhjalikku ja igakülgset uurimist ega ka kõigi Vene-Rootsi läbirääkimiste valgustamist perioodil 1661—1700. Antud käsitlolu peab olema vaid taustaks Vene-Rootsi kaubanduse küsimuste vaatlemisele probleemide kaupa.

Üldiselt võib vaadeldavat perioodi Vene-Rootsi suhetes Kärde rahust Põhjasõjani (1661—1700) jagada kolme ossa. Need oleksid: 1) Kärde rahust Meeksi läbirääkimisteni (1661—1676), mil toimus Kärde rahulepingu ratifitseerimine ja ellurakendamine ning mil leidsid aset arvukad läbirääkimised Kärde rahulepingu tõlgendamise ja rakendamise eesilekerkinud küsimuste lahendamiseks. Nende läbirääkimiste tulemuseks oli 1666. a. Pljussa jõel sõlmitud leping, mis oli täienduseks Kärde rahulepingule. 2) Läbirääkimistest Meeksi jõel kuni läbirääkimisteni Stokholmis ja Moskvast (1676—1683/84), mil toimus Vene-Rootsi suhete järsk halvenemine, kusjuures see pinevus püsis kogu vaadeldava perioodi jooksul, ja 3) 1683. a. Stokholmi läbirääkimistest ja 1684. a. Moskva lepingust kuni Põhjasõja alguseni a. 1700, mil suhted mõlema maa vahele paranesid, mil läbirääkimisi oli vähem, kui rahulikus majanduslikus arengus valmis pind uueks võitluseks Venemaa vaba väljapääsu eest Läänemerele.

Kärde rahu oli oma iseloomult kompromiss.¹³³ See oli sõlmitud pärast pikaleveninud läbirääkimisi Tomes (Thomsdorffis), Pühastes ja Kärdes, kusjuures lahkuminekud poolte esialgsete taotluste vahel olid väga suured, kuid rahu sõlmimisel pidi kumbki pool tegema teisele järeleandmisi.¹³⁴ Venemaa oli sunnitud loobuma katses välja jõuda Läänemerele ning loovutama ka need alad, mis olid jäänud Vene valdusesse Valisaare vaherahuga. Rootsi oli soodsat rahvusvahelist situatsiooni kasutades saanud küll tagasi sõjas kaotatud maa-alad, kuid olid ebaõnnestunud Rootsi feodaalide katsed haarata uusi Vene maid või saada rahalist hüvitust. Ka tuli neil teisteski küsimustes teha Venemaale järeleandmisi. «Rootsi välispoliitika ajaloo» iseloomustuse järgi: «... lõppenud sõja peaprobleem idas jäi püsima välisest rahust tingitud vormides.»¹³⁵

¹³³ B. Fahlborg, Sveriges yttre politik 1660—1664, lk. 293.

¹³⁴ J. E. Nordwall, Svensk-ryska underhandlingar före freden i Kardis, lk. 127—139; Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, май 1898, lk. 78—80; Н. Пиримäе, lk. 95—97.

¹³⁵ G. Landberg, Den svenska utrikespolitikens historia, 1:3, lk. 125.

Nii ei olnud kumbki pool täiesti rahul Kärde rahu tulemustega. Rootsi feodaalide seas oli koguni mõjukas rühmitis, kes juba varsti pärast rahu sõlmimist tahtis alustada uut sõda Venemaa vastu, et vallutada ka Novgorod ja Pihkva.¹³⁶ Selle eesotsas olid kõrgfeodaalid Klas Tott, Bengt Skytte ja Karl Gustav Wrangel (riigiamiral) ning sinna kuulusid ka riigikantsler Magnus Gabriel De la Gardie, Bengt Horn jt. Ajuti olid sõja pooldajad Rootsi riiginõukogus koguni ülekaalus, kuid kainemad hääled riiginõukogus ja riigipäeval koos Bengt Oxenstierna tõsiste hoiatustega Liivimaalt vältisid siiski avantüristliku vallutussõja alustamise. Sõjavastastele seisukohtadele sundis neid asuma aga Venemaa sõjaline jõud, mida Rootsi feodaalid olid tunda saanud äsjalõppenud sõja ajal.

Uue sõja alustamist ei võimaldanud ka Rootsi riigi kasiinad ressursid ja raske majanduslik olukord. Rootsi riik oli kurnatud paljudest üksteisele järgnevatest sõdadest. Aadli mõjuvõimu kasv ja riigimaade jagamine aadlile vähendas veelgi riigi sissetulekuid ning tekitas rahulolematust nii teiste seisuste (linlased, talupojad, vaimulikud) kui ka alamaadli seas. 1649.—1650. a. oli Rootsit tabanud ikaldus ja näljahäda. Juba 1650-ndate aastate algul elas Rootsi läbi sotsiaal-majanduslikku ja poliitilist kriisi, mis viis 1654. a. ka kuninganna Kristiina troonist loobumisele.¹³⁷ 1655. a. riigipäeval läbiviidud nn. neljandikreduktsioon leevendas ainult osaliselt riigi rasket finantsolukorda. 1648. a. lõppenud 30-aastasele sõjale järgnesid uued sõjad: sõda Poolaga 1655—1660, sõjad Taaniga 1657—1658 ja 1658—1660 ning Venemaaga 1656—1658 (1661), mis nõudsid uusi suuri kulutusi. Seetõttu püüti Kärde rahu järel ajada tasakaalupoliitikat, et säilitada olemasolevat seisundit.¹³⁸

Vene-Rootsi suhete korraldamiseks Kärde rahulepingu alusel oli aga vaja uusi läbirääkimisi Venemaa ja Rootsi esindajate vahel. Need olid vajalikud selleks, et täpsustada mitmeid küsimusi, mille kohta Kärdes oli saavutatud ainult üldine kokkulepe, ja lahendada rida teisi küsimusi, mis kerkisid esile seoses ühe või teise poole taotlustega. Pealegi oli vaja Kärde rahu ratifitseerida. Seetõttu oli juba Kärdes kokku lepitud, et nii Rootsi kui ka Venemaa saavad teise pealinna oma saatkonna. Oma teel pidid mõlemad saatkonnad kohtuma Vastseliina lähedal Meeksi (Meusitza), jões.¹³⁹ Hiljem aga asendati see kohtumiskoht Ingerimaal asuva Pljussa jõega. Uue koha valimise põhjuseks oli asjaolu, et Rootsi saadikutel oli Tallinnast Meeksi jõe suhteliselt palju maad ning venelastel oli

¹³⁶ A. Fryxell, Berättelser ur Svenska historien, 5. bandet, 13. delen. Konung Karl XI:s förmyndare, Stockholm 1901, lk. 59 jj.

¹³⁷ Kristiina troonist loobumist on kodanlik kirjandus seostanud usuliste ja psühholoogiliste motiividega. Nende motiivide paikapidamatusele on viidanud J. Zulis joonealuses märkuses Rootsi ajaloolase I. Anderssoni käsitlusele (И. Андерссон, История Швеции, Москва 1951, lk. 208).

¹³⁸ G. L a n d b e r g, Den svenska utrikespolitikens historia, 1:3, lk. 123.

¹³⁹ J. E. Nordwallil Megozitzi ojal (J. E. Nordwall, Sverige och Ryssland efter freden, «Historisk Tidskrift» 1891, lk. 93). Ka praegu tuntud ojana.

sõit Pihkvast Vastseliina hädaohtlik võimalike Poola rünnakute tõttu.¹⁴⁰

Läbirääkimised algasidki 15. jaan. 1662. a. Pljussa jõe jääl ning kestsid kuni 23. jaanuarini. Läbirääkimiste käigus toimus ratifitseerimiskirjade kollatsiooneerimine ja neis esinevate arvukate väikesemate vigade parandamine. Parandamata jäi ainult üks suur erinevus Kärde rahulepingu 20. artiklis, mis käsitles vangide kojulaskmist. Selles osas oli Vene tekstis Rootsi vangide kojulaskmise kohta lisand: välja arvatud need, kes on Vene riigis vabatahtlikult vastu võtnud kreeka usu,¹⁴¹ s. o. kreeka-katoliku usu. Rootsikeelses tekstis see puudub, kuigi seal lubatakse kohale jääda neil, kes tahavad ühel või teisel poolel vabatahtlikult teenida (Men dee som godwilligen på den ene eller andre sijdan wele tiena dem skal det stå fritt och öppet).¹⁴² Nagu sellele esimesena juhtis tähelepanu Rootsi ajaloolane J. E. Nordwall, oli see erinevus juba Vallisaare vaheahu lepingus.¹⁴³ Suured vaidlused selles küsimuses toimusid ka Kärdes. Lõpuks Rootsi delegatsiooni juht Bengt Horn, oma kõneluses Venemaa esindaja I. A. Prontšišševiga leppis kokku, et kumbki pool jääb oma teksti juurde. J. E. Nordwalli iseloomustuse järgi ei suutnud Vene saadikud täielikult läbi viia oma nõudmist, kuid kasu, mis rootslased said nende sõnade väljajätmisega oma tekstist, oli üsna kahtlane, sest venelased said oma tekstist kinni pidada.¹⁴⁴ J. E. Nordwalli mõtet võiks koguni tugevdada selles suhtes, et tegelikult oli niisugune lahendus siiski Vene diplomaatia kaudseks võiduks. Ka Rootsi ajaloolane B. Fahlborg vaatleb seda kui Bengt Horni viga, öeldes, et see oli õnnetu järeleandmine.¹⁴⁵ Et Rootsi valitsust sellest ei informeeritud ja et ka Kärde läbirääkimiste protokollis (legationsprotokoll) sellest sõnagi ei kirjutatud ning kuna Horni kontsepti olevat venelased kaasa viinud, süüdistati Horni hiljem altkäemaksu võtmises.¹⁴⁶ On aga tõenäolisem, et Horn tegi seda lihtsalt seetõttu, et muul viisil ei olnud võimalik saavutada kokkulepet rahu sõlmimiseks ja et ta lootis hiljem selle erinevuse parandada.¹⁴⁷

Peale poliitilise külje oli sellel Kärde rahulepingu artiklil ka teatud majanduslik tähtsus. Nimelt olid paljud Karjala ja Ingeri talupojad võtnud Vene sõjavägesid vastu kui vabastajaid, mida mõeldamises on sunnitud märkima ka rootsi ajaloolane B. Fahlborg.

¹⁴⁰ 1658. a. alanud Vene-Poola sõda kestis. See lõppes alles 1667. a. Andrussovo vaheahuga.

¹⁴¹ ПСЗ, т. I, № 301, lk. 544.

¹⁴² «Suomi» 1843, II, lk. 108.

¹⁴³ J. E. Nordwall, Sverige och Ryssland efter freden. «Historisk Tidskrift» 1891, lk. 99 jj-d.

¹⁴⁴ Samas, lk. 102.

¹⁴⁵ B. Fahlborg, Sveriges yttre politik 1660—1664, lk. 294.

¹⁴⁶ J. E. Nordwall, Sverige och Ryssland efter freden. «Historisk Tidskrift» 1891, lk. 103 jj.

¹⁴⁷ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, май 1898, lk. 86.

borg.¹⁴⁸ Sõja ajal 1656—1658 ning pärast Vene vägede lahkumist toimus tegelikult Karjala elanikkonna ulatuslik ümberasumine Rootsile minevatelt aladelt Vene valdustesse¹⁴⁹, kuigi peamine osa sellest ümberasumisest oli toimunud juba rahu ajal enne 1656.—1658. a. sõda.¹⁵⁰ Samasugune ümberasumine on toimunud ka Ingerimaalt Venemaale nii Vene-Rootsi sõja ajal 1656.—1658. a. kui ka pärast sõda.¹⁵¹ Seetõttu olid paljud piiriäärsed mõisad tühjad või tundsidi puudust talupoegadest. Mõisnikud nõudsid neid tagasi, kuid talupoegi kaitses asjaolu, et nad olid enamikus sündimisest peale kreeka-katoliku usku, olid selle järelikult vastu võtnud vabatahtlikult ja said sõjavangide nime all jääda elama Venemaale.

23. jaan. 1662. a. lahkusid mõlemad saatkonnad Pljussa jõelt. Vene saatkond suundus Stokholmi, Rootsi saatkond Moskva. Moskva jõudis Rootsi saatkond eesotsas Horniga 18. veebruaril. 24. veebruaril toimus esimene vastuvõtt tsaari juures, millele järgnes Kärde rahulepingu ratifitseerimine tsaar Aleksei Mihhailovi tsi poolt. Järgnevalt toimusid läbirääkimised Rootsi saadikute ja Vene poolt läbirääkimisteks määratud Juri Aleksejevitš Dolgoruki ja Larion Lopuhhini vahel. Peale paari väiksema poliitilise küsimuse (Rootsi vahendus Vene-Poola konfliktis¹⁵², vastutöötamine Habsburgide diplomaatile) pidas saatkond läbirääkimisi kahes põhiküsimuses, milleks olid sõjavangide vabastamine ja Vene-Rootsi kaubandus. Kummaski küsimuses ei sõlmitud mingit kirjalikku kokkulepet. Vangide küsimuses jäid Vene saadikud oma formuleeringu juurde Kärde lepingu tekstis.¹⁵³ Nad andsid aga siiski nõusoleku, et Novgorodis ja Pihkvas toimub Rootsi saadikute poolt volitatud isiku juuresolekul Rootsi sõjavangide küsitlus, kas nad soovivad pöörduda tagasi Rootsi poolele.¹⁵⁴ Olles sisuliselt saavutanud ainult Kärde rahulepingu kinnitamise, lahkus Rootsi saatkond 10. aprillil 1662. a. Moskvast.

Rootsi saatkonnaga samaaegselt Pljussa jõelt lahkunud Vene delegatsiooni vastuvõtt Rootsi kuninga juures toimus 8. aprillil 1662. a. Sellele järgnenud läbirääkimistel Rootsi esindajate Bengt Skytte, Knut Kurcki, Gustav Posse ja Johan Gyllenstiernaga 10.—12. apr. 1662. a. suutsid Vene saadikud Rootsi saadikute vastuseisust hoolimata läbi viia Kärde rahulepingu 20. artikli formu-

¹⁴⁸ B. Fahlborg, Sveriges yttre politik 1660—1664, lk. 292.

¹⁴⁹ A. С. Жербин, Переселение карел в Россию в XVII веке, Петрозаводск 1956; С. С. Гадзяцкий, Карелия и южное Приладожье в русско-шведской войне 1656—1658 г. г. «Исторические записки» 1941, № 11, lk. 278—279.

¹⁵⁰ Ю. В. Курсков, [Ретенсионн рааматule] А. С. Жербин. Переселение карел в Россию в XVII веке, Петрозаводск 1956. — Скандинавский сборник II. Таллин 1957, lk. 277.

¹⁵¹ С. С. Гадзяцкий, Борьба русских людей Ижорской земли в XVII в. против иноземного владычества. «Исторические записки» 1945, № 16, lk. 53—57.

¹⁵² Eespool mainitud Vene-Poola sõda 1658—1667.

¹⁵³ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, май 1898, lk. 87.

¹⁵⁴ J. E. Nordwall, Sverige och Ryssland efter freden. «Historisk Tidsskrift» 1891, lk. 117—118.

leerimise sellisel kujul, nagu see esines Vene tekstis.¹⁵⁵ Sellisel kujul toimus ka Kärde rahulepingu ratifitseerimine Rootsi poolt.

Järgmised suuremad läbirääkimised Venemaa ja Rootsi vahel toimuvad 1663. a. sügisel Pljussa jõel. Ka nendel läbirääkimistel arutati küsimusi, mis olid üles kerkinud seoses Kärde rahulepingu elluviimisega. Venemaa esindajateks seal olid okolnitši V. S. Volõnski, duuma-aadlik I. A. Prontšišštšev ning bojaarid G. S. Dohurov ja E. R. Jurjev, Rootsi saadikuteks olid Riia kindralkuberner Per Sparre, Eestimaa maanõunik Johan Hastfer ja sekretärina Andreas Walwick.

Esialgse instruksiooni kohaselt pidid Rootsi saadikud esitama Venemaale suuri nõudmisi. Kahjude hüvitamise sildi all pidid nad soodsal juhul nõudma kogu Laadoga rannikut, Karjalat kuni Laadoga, Sviri ja Äänisjärveni (Oneegani) ning kogu Vene Lapi-maad jooneni, mis läheb otse Äänisjärve (Oneega) põhjatipust Valge mereni.¹⁵⁶ Kui seda ei suudeta läbi viia, pidid nad nõudma Oudova (Gdovi) ja Laadoga kindlusi koos maa-alaga jooneni Rāpina-Luuga-Laadoga, nii et Peipsi järv ja Laadoga jääksid täielikult Rootsi valdusse. Ainult siis, kui tingimused pole soodsad nende nõudmistele läbisurumiseks, võivad nad neid nõudmisi 5 järgus vähendada. Lõppnõudmiseks pidi olema 600 000 rubla hüvitust ja ainult Per Sparrele salaja teatatud korraldusega võis seda äärmisel juhul alandada 300 000 rublani osalt rahas, osalt kanepis. Pandiks pidid olema Oudova ja Laadoga kindlused koos neid ümbritsevate maa-aladega. Peale selle pidid nad esitama nõudmisi sõjavangide vabastamise ja kaubanduse küsimustes.

Sellised suured nõuded ei saanud olla kuidagi kooskõlas kahe maa vahelise rahulike suhete arendamisega. Nad väljendavad ilmselt Rootsi feodaalide ühe osa taotlusi, kes leidsid, et nad on saanud Kärde rahuga liiga vähe. Nad tahtsid oma üliagressiivsete plaanide läbisurumiseks ära kasutada Venemaa seotust võitlusega Ukraina pärast.

Varsti asus Rootsi valitsus aga kainematele seisukohtadele. 28. aug. 1663. a. saadeti Rootsi saadikutele (komissaridele) piirile järele kirjad, milles kästi kinni pidada nõudmistest vangide ja kaubanduse küsimustes, kuid lubati loobuda kahjutasu nõudmisest maa-alade ja raha näol.¹⁵⁷ Leiti nimelt, et neid nõudmisi ei suudeta läbi suruda ilma relvade jõuta. Uueks sõjaks polnud Rootsi aga suuteline.

6. oktoobril 1663. a. algavadki Rootsi-Vene läbirääkimised Pljussa jõe sillal Pljussa jõe suubumise kohal Narva jõkke, umbes 1 miili kaugusel Narvast.¹⁵⁸ Nendel läbirääkimistel esinevad

¹⁵⁵ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, май 1898, lk. 89—90.

¹⁵⁶ B. Fahlborg, Sveriges yttre politik 1660—1664, lk. 311.

¹⁵⁷ Samas, lk. 319 jj.

¹⁵⁸ ЦГАДА, ф. 96, кн. 65, л. 134; B. Fahlborg, Sveriges yttre politik 1660—1664, lk. 322.

Rootsi saadikud ründava poolena. 8. okt. istungil annavad nad üle kirja, mis sisaldab Venemaa vastu 11 punkti süüdistusi vaba kaubanduse takistamises ja piiramises.¹⁵⁹ 10. okt. istungil annavad Rootsi saadikud üle uue kirja, milles korratakse eelmisi süüdistusi ja tehakse ettepanekuid nende põhjuste kõrvaldamiseks.¹⁶⁰ 30. okt. istungil esitavad Rootsi saadikud fantastiliselt suure kahjude nimekirja¹⁶¹ ja nõuavad selle alusel rahalist hüvitust 2 500 000 riigitaalrit.¹⁶²

Samadel läbirääkimistel esitavad Rootsi saadikud 6. nov. istungil nõude, et Kärde rahulepingu kaubandust käsitlev artikkel (mõeldud on ilmselt 10. artiklit kui kõige tähtsamat) formuleeritaks uuesti.¹⁶³ Nad tahavad kaubanduse vabaduse küsimuses nimelt sisse võtta täiendust, et kaubandus olgu vaba nii, nagu see oli varasematel aastatel Mihhail Fjodoroviši ajal.¹⁶⁴ Vene saadikud ei saanud sellega nõustuda, sest see oleks tähendanud loobumist igasugusest edasisest seadusandlusest kaubanduse ajal.

Läbirääkimised Pjussa jõel kestavad kogu 1663. a. sügise, kuid mingit kokkulepet siiski ei sõlmita. Aeg kulub lõpmatutes vaidlustes ja süüdistustes, kusjuures põhilisteks probleemideks on kaubanduse küsimused. Vene saadikud ei saa vastu võtta Rootsi suuri nõudeid, kuid nad püüavad siiski ära hoida läbirääkimiste katkemist, millega ähvardavad Rootsi saadikud. Nimelt nõuavad viimased 9. nov. istungil, et venelased nõustuksid sõlmima lepingut sellistel tingimustel, nagu need on toodud Rootsi saadikute poolt kirjalikult esitatud artiklites.¹⁶⁵ Vastasel korral ei taha nad enam istungeid pidada. Protokollis öeldakse, et rootslased hakkasid üles tõusma ja kõnelesid seda vihastudes.

Vene saadikute käitumise kohta sel puhul öeldakse Vene poole protokollis, et nad kartsid Rootsi saadikute ärasõitu ning selleks, et neid kinni hoida, võtsid vastu Rootsi saadikute kirja ja lubasid pärast selle tõlkimist anda vastuse.¹⁶⁶

Vahepeal ongi Rootsi saadikud sõitnud Narva¹⁶⁷, kuid 18. nov. toimub siiski järjekordne istung. Ka seal jätkuvad lõputud vaidlused, mille käigus Vene saadikud ka nüüd püüavad vältida läbirääkimiste katkemist. Rootsi saadikud on aga resoluutsed ja teatavad, et nad ei tagane oma artiklitest.¹⁶⁸ Nüüd teevad Vene saadikud ettepaneku kaubanduse asjad väheks ajaks edasi lükata, kuni nad kirjutavad Rootsi poolt esitatud «väljamoeldud ja ebasobiva-

¹⁵⁹ ЦГАДА, ф. 96, кн. 65, лл. 176—185.

¹⁶⁰ Samas, l. 189 v.—196.

¹⁶¹ Samas, l. 337—339 v.

¹⁶² Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, июнь 1898, лк. 317.

¹⁶³ ЦГАДА, ф. 96, кн. 65, лл. 396—403 об.

¹⁶⁴ Samas, l. 399.

¹⁶⁵ Samas, l. 423 v.—424 v.

¹⁶⁶ Samas, l. 425 v.—426.

¹⁶⁷ Samas, l. 428.

¹⁶⁸ ЦГАДА, ф. 96, кн. 65, л. 453 об.

test» artiklitest (вымышленные и непристойные статьи) tsaarile.¹⁶⁹ Rootsi saadikud aga võiksid kirjutada selles asjas oma kuningale. Sellele ettepanekule vastavad rootslased, et kuningas on kõigist nendest artiklitest juba kirjutanud (mõeldud on instruksiooni) ja just selleks saadikud saatnud. Nemad mingisuguseid järeleandmisi ei tegevast.

Jälle märgitakse protokollis, et Vene saadikud püüdsid Rootsi saadikuid tagasi hoida ja vältida nende arasõitu, tehes ettepaneku arutada seni vangide küsimust.¹⁷⁰ Rootsi saadikud pole aga sellega nõus. Lõpuks tehakse siiski vaheaeg, mille pikkust venelased tahtsid kindlaks määrata 4 nädalale, arvestades halbu sügisesi teid Moskvaga ühendusse astumisel, kuid Rootsi saadikud nõudsid selle piiramist 3 nädalaga.¹⁷¹

28. nov. 1663. a. saabub Moskvast Vene saadikutele uus instruksioon¹⁷², milles öeldakse, et väljamõeldud artiklite kohta ei tule Rootsiaga lepingut sõlmida.¹⁷³ 17. detsembril toimub küll järgmine istung Rootsi ja Vene saadikute vahel, kuid pärast lõputuid vaidlusi ei saavutata ka siin mingit kokkulepet. See istung (järjekorras kümmes) jääbki neil läbirääkimistel viimaseks.

Seega olid läbirääkimised 1663. a. sügisel Pljussa jõel ebaõnnestunud selles mõttes, et poolte vahel ei sõlmitud mingit kokkulepet. Rootsil ei õnnestunud läbi suruda oma suuri nõudmisi ega saavutada talle soodsa kaubalepingu sõlmimist. Vene diplomaaia oli aga sellele survele vastu pidanud. Rootsi ajaloolane B. Fahlborg avaldab koguni Rootsi saadikute järel arvamust, et läbirääkimised Vene poolt olid ainult aja võitmiseks talve tulekuni ja et nad lõpetasid läbirääkimised, kui langes ära Rootsi sõjalise kallaletungi oht.¹⁷⁴ See hinnang on kahtlemata ühekülgne, sest tegelikult oleksid Vene saadikud olnud valmis Rootsi saadikutega kokku leppima, kui viimased ei oleks esitanud nii suuri nõudmisi ja mitte püüdnud sõlmida ebavõrdset lepingut. Ka ei olnud läbirääkimiste lõppemine tingitud talve tulekust. Küll on aga õige B. Fahlborgi mõte, et vältides läbirääkimiste katkemist, hoidsid Vene saadikud ära ka võimaliku uue sõjalise kallaletungi Rootsi poolt ajal, mil Venemaa jõud olid seotud lõunas teiste välispoliitiliste probleemide lahendamisega.

Selleks oli eelkõige võitlus Ukraina pärast, mis 1663. a. sügisel oli jõudnud Venemaa jaoks väga raskesse staadiumi. 1663. a. novembris tungisid Poola sõjaväed eesotsas kuningas Jan Kazimiriga sisse Vasemakalda Ukrainasse. See pealetung peatati alles jaanuaris 1664. a., kui Poola väed said lüüa Gluhhovi kindluse juures.

¹⁶⁹ ЦГАДА, ф. 96, кн. 65, лл. 454—455.

¹⁷⁰ Samas, l. 455—456.

¹⁷¹ Samas, l. 461—462.

¹⁷² Samas, l. 467—472 v.

¹⁷³ Samas, l. 470.

¹⁷⁴ B. Fahlborg, Sveriges yttre politik 1660—1664, lk. 333 jj.

Samaaegselt oli Venemaa siseolukord väga tõsine. Seoses sõdade-
dega tekkinud rahapuudusest ülesaamiseks hakati 1662. a. välja
laskma vaskraha sundkursiga. See tõi kaasa finantskatastroofi ja
töötava rahva rahulolematuse kasvu, mis kõige eredamalt väljen-
dus 1662. a. Moskva ülestõus. ¹⁷⁵

On selge, et sellises olukorras tuli Vene saadikutel üles näi-
data kannallikkust, et vältida sõda Rootsiaga.

Järgmised suuremad läbirääkimised Venemaa ja Rootsi vahe-
liste vaidlusküsimuste lahendamiseks toimusid 1666. a. Pljussa
jões. ¹⁷⁶ Vene saatkonna eesotsas olid kolonitši Vassili Volõnski,
duuma-aadlik Ivan Pronštšiššev ning bojaarid Dohturov ja Jurjev,
Rootsi saadikuteks (komissarideks) Simon Grundel Helmfelt.
Gustav Klot, Gustav v. Mengden ja Andreas Walwick. Istungid
algasid 24. juulil ja lõppesid 6. okt. 1666. a., kusjuures üldse toi-
mus 17 istungit. Põhiküsimusteks nendel läbirääkimistel olid Rootsi
vangide küsimus Venemaal ja Rootsi-Vene kaubandus. Lisaks
neile võtsid palju aega ka mitmesugused kõrvaküsimused, nagu
lõpmatud vaidlused tiitlite üle, Kärde rahulepingu kohaselt Vene-
maale väljaandmisele kuuluvate kahurite küsimus jne.

Vaatamata läbirääkimiste venimisele ja suurtele vaidlustele
sõlmiti 6. okt. 1666. a. Pljussa jõel siiski uus leping Venemaa ja
Rootsi vahel. ¹⁷⁷ Vangide küsimuses tehti Venemaa poolt XII istun-
gil 27. sept. järeleandmine, mille kohaselt Rootsi alamad, kes olid
olnud kreeka-katoliku usku (õigeusklikud) juba enne Venemaale
toomist, võisid soovi korral minna tagasi. ¹⁷⁸ Teised aga, kes on
vabatahtlikult vastu võtnud uue usu, pidid jääma kohale.
XV istungil formuleeriti samas küsimuses seisukoht, et kõik van-
gid tuleb välja anda, välja arvatud need, kes on vabatahtlikult
vastu võtnud kreeka usu, kuna aga teised võivad jääda või minna
oma teed. ¹⁷⁹

Kaubanduse küsimuses annavad Rootsi saadikud 7. aug.
1666. a. toimunud V istungil Vene saadikutele üle kirja, milles nad
esitavad 11 punktina oma kaebused, soovid ja taotlused Vene-
Rootsi kaubanduse reguleerimiseks. ¹⁸⁰ Nendest osa punkte taotleb
lihtsalt vaba kaubanduse kindlustamist, osa aga Rootsi kaup-
meestele soodustuste andmist Venemaal. Vastuseks sellele kirjale
selgitavad Vene saadikud, et Venemaa poolt ei ole mingil moel

¹⁷⁵ К. В. Базилевич, Денежная реформа Алексея Михайловича и вос-
стание в Москве 1662 г., Москва-Ленинград 1936.

¹⁷⁶ ЦГАДА, ф. 96, кн. 73; Г. В. Форстен, Сношения России и Швеции
во второй половине XVII века. — ЖМНП, июнь 1898, lk. 338—350.

¹⁷⁷ ПСЗ, т. I, № 395, lk. 642—647.

¹⁷⁸ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине
XVII века. — ЖМНП, июнь 1898, lk. 349—350.

¹⁷⁹ Samas, lk. 350 (eelmise lk. 349 joonealuse nr. 5 järg) (att alle fångar
skole uthlewereras, undantagandhes dhe som dhen graekiske Religionen godh-
willigen hafwa antagit. Dhe andre måge efter dheres egen willia blifwa eller gå
sin vägh).

¹⁸⁰ ЦГАДА, ф. 96, кн. 73, лл. 149 об. — 151 об.

rikutud Kärde rahulepingut.¹⁸¹ Samas annavad Vene saadikud suuliselt vastuse kõigile esitatud punktidele, lükkavad tagasi Rootsi saadikute süüdistused kaubanduse takistamise osas ja esitavad omalt poolt süüdistusi kitsenduste kohta kaubanduse alal Rootsis ja Vene kaupmeeste ebaõiglase kohtlemise kohta.¹⁸² Sel alusel arenevad Rootsi saadikutega pikad vaidlused. Järgmisel istungil annavad Rootsi saadikud Vene saadikutele üle juba uue 11 punktist koosneva kirja kaubanduse küsimustes.¹⁸³

11. aug. annavad Vene saadikud rootslastele üle ka vastuse nende kirjale 7. augustist. Oma vastuses lükkavad nad punktide kaupa ümber Rootsi poole süüdistused, selgitavad mõningaid lahkkelisid tekitanud küsimusi ja esitavad omalt poolt vastusüüdistusi Vene kaupmeeste kaebuste alusel nendes punktides püstitatud küsimuste raames. Lisaks sellele esitavad nad veel eraldi kirjas 9 punktist koosneva süüdistuse Kärde rahulepingu rikkumise üksikutest konkreetsetest juhtudest, milles on ka mitu kaubandust puudutavat punkti.¹⁸⁴

16. augusti istungil toimuvad Vene ja Rootsi saadikute vahel pikad suulised vaidlused kaubanduse küsimustes.¹⁸⁵ 18. augusti istungil esitavad Vene saadikud aga juba 14 punktist koosneva süstemaatilise kokkuvõtte kõigist kitsendustest, raskustest ja ülekohtust, millega Vene kaupmeestel tuleb kokku puutuda Rootsis ja seile valdustes kauplemisel¹⁸⁶, ning 10 punktist koosneva projekti kaubanduse korraldamiseks.¹⁸⁷

Lõpuks on kaubanduse küsimused kokku võetud 1666. a. Pljussa lepingu 4. artiklis, mis üldiselt kordab Kärde rahulepingu seisukohti vabast kaubandusest, kuid teeb seejuures rea täpsustusi konkreetsetes küsimustes.¹⁸⁸ Nende vaatlus jääb käesolevas töös aga kaubanduse üksikprobleemide juurde.

Järgmiseks oluliseks etapiks Vene-Rootsi diplomaatilises suhtlemises XVII saj. teisel poolel oli suure Rootsi saatkonna saatmine Venemaale 1673. a. ja selle läbirääkimised Moskvas 1674. a. Saatkonna juhiks oli Gustav Oxenstierna.¹⁸⁹ Läbirääkimistest võttis aktiivselt osa ka erakorralise saadikuna Moskvas viibiv A. Eberskiöld, kes varem oli tegutsenud Moskvas residentidina. Kuninga poolt saatkonnale kaasa antud instruksioon, mis on dateeritud 28. juuniga 1673. a., koosneb 50 §-st. Peale tseremooniakomitee peasekretäri küsimuste käsitleb see vangide, kaubanduslike privilee-

¹⁸¹ ЦГАДА, ф. 96, кн. 73, л. 152.

¹⁸² Samas, l. 152—160.

¹⁸³ Samas, l. 168—173 v.

¹⁸⁴ Samas, l. 187 v. — 202.

¹⁸⁵ Samas, l. 205 v. — 222 v.

¹⁸⁶ Samas, l. 243—264 v.

¹⁸⁷ Samas, l. 265—267 v.

¹⁸⁸ ПСЗ, т. I, № 395, lk. 644—647.

¹⁸⁹ K. Zernack, lk. 54. G. Landbergil (G. Landberg, Den svenska utrikespolitikens historia 1:3, lk. 179) on selleks ekslikult Bengt Oxenstierna.

gide, piiride jt. küsimusi.¹⁹⁰ G. V. Forsténi arvates on saatkonna peamiseks eesmärgiks tiheda liidu sõlmimine Venemaaga, millest kõneldakse instruksiooni 11. paragrahvis ja mis pidi tegema lõpu kõigile arusaamatustele naaberriikide vahel. Paistab aga, et liidu pakkumine oli ainult vahendiks, mille abil loodeti võita Venemaa vastutulelikkust ja heatahtlikku suhtumist teiste küsimuste lahendamisel. Liidu pakkumine Rootsi poolt pidi ära hoidma ka Venemaa liitumise Prantsusmaa-vastase koalitsiooniga. Rootsi oli nimelt sõlminud 1672. a. aprillis liidu Prantsusmaaga. Salajases liidulepingus kohustus Rootsi sõtta astuma Prantsusmaa poolel nende Saksa vürstiriikide vastu, kes tahavad abistada Ühendatud Madalmaid (Hollandit).¹⁹¹ Rootsi oli seetõttu huvitatud, et Venemaa ei liituks Prantsusmaa vastastega ja ei oleks seega ka Rootsi vastaseks tulevases sõjas. Prantsusmaa vastased — Ühendatud Madalmaid, Inglismaa, eriti aga Taani — püüdsid tõmmata Venemaa Prantsusmaa-vastasesse koalitsiooni.¹⁹²

Et Rootsi ei tahtnud end siduda Venemaaga liidu sõlmimisega, nähtub sellest, et Rootsi saadikud pidid lubama sõja korral Türgiga küll toetust laskemoona, relvade ja raha näol, kuid pidid seda tegema erateel, mitte aga kuninga nimel.¹⁹³ Saatkonna põhieesmärk sisaldub ilmselt lisainstruktsioonis (By Memorial), mis teeb saadikutele ülesandeks taotleda Valge mere kaubanduse ületoomist Balti merele.¹⁹⁴ Oma kõnelustes Moskvas pööras saatkond ilmselt suurt tähelepanu ka just kaubanduse küsimustele. On huvitav märkida, et kui läbirääkimiste käigus Rootsi ja Vene saadikute vahel tekivad vaidlused selle üle, millist küsimust arutada, tahavad just venelased tõstatada küsimust liidust, kuna aga rootslased tahavad arutada varem sõlmitud lepingute rikkumisi.¹⁹⁵ Ka G. V. Forstén ise märgib samas töös teisel, et saatkond pidas kõige rohkem silmas kaubanduslikke huve.¹⁹⁶ Selleks oli saatkonnaga nõuandjana ja vajaduse korral kasuliku kaubalepingu sõlmimiseks kaasas ka kommertskolleeiumi assessor J. P. Lilienhoff.

Need olidki põhiküsimusteks, mille üle Rootsi saatkond pidas Moskvas läbirääkimisi 1674. a. jaanuarist kuni juunini. Vaatamata korduvatele kõnelustele ei saavutatud neil läbirääkimistel aga mingisugust kokkulepet ei Rootsi-Vene liidu sõlmimise ega ka kaubanduse küsimustes. 19. juunil 1674. a. toimus Rootsi saadikute

¹⁹⁰ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, июнь 1899, lk. 287—292.

¹⁹¹ Sveriges historia till våra dagar, VIII delen, Karl XI och Karl XII, av R. Fähræus, Stockholm 1921, lk. 49 jj.

¹⁹² K. Zernack, lk. 54 jj.

¹⁹³ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, июнь 1899, lk. 293.

¹⁹⁴ Samas. (Toodud ka rootsikeelne originaaltekst, viide 1).

¹⁹⁵ Samas, lk. 298.

¹⁹⁶ Samas, lk. 293 jj.

lahkumisaudients tsaari juures ja 23. juunil lahkusid nad Mosk-
vast.

Järgnevalt on märgata Rootsi-Vene suhete ajutist halvene-
mist. See ilmneb selgelt järgmistel suurtel Vene-Rootsi läbirää-
kimistel 1676. a. Nimetatud läbirääkimised toimusid Meeksi jõel
15 versta kaugusel Petseri kloostrist, 2 versta kaugusel Vastse-
liinast.¹⁹⁷ Istungid algasid 18. juulil 1676. a. ning vaidlused sisu-
liselt sealt, kus nad 1674. a. lõppesid. Vene saadikud taotlevad
nimelt Rootsiiga liidu sõlmimist Türgi vastu, Rootsi saadikud
nouavad kõigepealt vaidlusaluste küsimuste lahendamist ning ei ole
nõus alustama enne läbirääkimisi liidu üle.¹⁹⁸ Nendeks küsimus-
teks loevad Rootsi saadikud sõjavangide ja kaubanduse küsimusi.
Alles pikkade vaidluste järel nõustuvad Rootsi saadikud sellega,
et Vene saadikud esitavad kirjalikult oma ettepanekud¹⁹⁹ Türgi-
vastase liidu kohta. Viimased esitavadki vastavad ettepanekud,
kuid Rootsi saadikud ei asunud neid sisuliselt arutama, vaid luba-
sid neist kirjutada kuningale.²⁰⁰

Järgnevalt toimuvad Meeksi jõel pikalevenivad vaidlused van-
gide, ülejoosikute ja kaubanduse küsimustes. Küsimusi arutatakse
mitmetel istungitel, saatkonnad vahetavad kirju kaebuste ja ette-
panekutega, kuid mingile kokkuleppele ei jõuta. Väga ulatuslikud
on sellised vaidlused koos vastastikuste süüdistustega kaubanduse
küsimustes.

Eriti teravaks muutuvad vaidlused siis, kui Vene saadikud esi-
tavad süüdistused tsaari tiitlite vähendamises²⁰¹ ja solvamistes.
Üldse pandi tolle aja diplomaatilises läbikäimises väga suurt
rõhku tiitlitele, sest tiitlitega seostati ka teatud konkreetseid
õigusi²⁰² ja pretensioone ning väljendati oma suhtumist teisesse
maasse. Nüüd esitavad Vene saadikud rootslastele süüdistuse, et
Vestfaali rahulepingus on Vene tsaari nimetatud suurvürstiks.²⁰³
Sama on tehtud koguni Rootsi regentide kirjas tsaarile ja nende
kirjas Poola kuningas Jan Kazimirile.²⁰⁴ Solvamistena tuuakse
ette, et Stepan Razini ülestõusu ajal on Riias trükitud «kurandid»
(s. o. ajalehed), kus on «valesti räägitud» endisest patriarhist
Nikonist ja «vargast» (nii nimetati tol ajal kõiki, keda valitsevate
klasside seisukohalt loeti kurjategijaiks) Stepan Razinist.²⁰⁵

¹⁹⁷ ЦГАДА, ф. 96, кн. 101, л. 90.

¹⁹⁸ Samas, l. 100—117.

¹⁹⁹ Samas, l. 118—119 v.

²⁰⁰ Samas, l. 122 v.

²⁰¹ A. 1691—1696 on kellegi rootslase poolt koostatud spetsiaalne märgukiri
Vene tsaari tiitlite ja nende rootsikeelsete vastete kohta, mis on lisana ära toodud
K. Zernacki poolt (vt. K. Zernack, lk. 163—170), Vene tsaari tiitlite kohta vt.
ка М. Капустин, lk. 81—101.

²⁰² История дипломатии, т. I, lk. 304 jj.

²⁰³ Е. Замысловский, lk. 13.

²⁰⁴ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине
XVII века. — ЖМНП, июнь 1899, lk. 321; K. Zernack, lk. 76.

²⁰⁵ Е. Замысловский, lk. 13 jj., Г. В. Форстен, Сношения Шве-
ции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, июнь 1899, lk. 321.

1665. a. on Jeenas välja antud ladinakeelne paskvill, milles olevat laimatud Vene tsaari, nimetades teda türanniks ja piinajaks. Seda trükitoodet olevat aga tellinud Tallinna «juhtivad inimesed». Samuti tuuakse ette eksimusi diplomaatiliste tavade vastu ja tsaari solvamisi diplomaatilises kirj vahetuses. Nii olevat Rootsi kuningas Vene saadikutelt varem ise küsinud tsaari tervise järele, kuid nüüd olevat ta lasknud seda teha sekretäril. Liivimaa kindral-kuberner («Riia kindral») oma kirjas Pihkva vojevoodile P. V. Seremetjevile 6. juunist 1676. a. olevat tsaari nime Fjodor Aleksejevitsi asemel kirjutanud Fjodor Mihhailovitš. Sellistele ja taolistele etiketi ning tseremoonia küsimustele, nagu on ka eespool mainitud tiitlite küsimus, osutati tolle aja diplomaatias aga väga suurt tähelepanu.²⁰⁶ Antud läbirääkimistel kasutasid Vene saadikud neid küsimusi aga ühtlasi ettekäändena Rootsile nõudmiste esitamiseks. Nimelt nõuavad Vene saadikud nende solvangute hüvitamiseks süüdlaste karistamist ning Ingerimaa ja Karjala loovutamist koos seal asuvate Ivangorodi, Pähkinälinna (Orešeki), Jami, Koporje, Käkisalmi jt. linnadega.²⁰⁷ Järgnevates vaidlustes teatavad Vene saadikud, et tsaar ei loobu sellest nõudest ja et kui see pole teisiti võimalik, püüab ta seda ellu viia ja verevalamisega, nagu see varem mitu korda on toimunud.²⁰⁸

Seega ähvardasid Vene saadikud Rootsit otseselt sõjaga. Tegelikult ei tulnud see Rootsi saadikutele täiesti ootamatult. Juba enne läbirääkimiste algust Tallinnasse saabunud Rootsi saadikud said 1676. a. märtsis ja aprillis teateid Vene sõjavägede kontsentreerimisest piirile ning välismaa diplomaatide Rootsi-vastasest agitatsioonist Moskvas.²⁰⁹ Mais muutus see üha ähvardavamaks ja saadikud püüdsid juba enne läbirääkimiste algust saada kuningalt instruksiooni selle kohta, mida teha, kui venelased esitavad ootamatuid nõudeid. Rootslaste ni olid jõudnud nimelt kuuldused, et Vene saadikud nõuavad Ingerimaa ja Karjala loovutamist.²¹⁰ Vene saadikute poolt esitatud süüdistused olid tegelikult osalt kõne all olnud juba läbirääkimistel Moskvas, kus Rootsi saadikud olid püüdnud Rootsit nendes küsimustes õigustada. Nii väideti näiteks, et sõna «tsaar» ei olevatki võimalik tõlkida rootsi ja ladina keelde teisiti kui sõnaga «suurvürst».²¹¹

Filoloogilisest seisukohast oli Rootsi saadikutel õigus selles mõttes, et sõnale «tsaar» ei ole ka hiljem leitud rootsikeelset vastet, rääkimata ladina keelest. See ei õigusta aga selle sõna mittekasutamist tõlkimatult, translitereeritult, nagu seda tehti pidevalt hiljem. Täiesti ilmne on ka halvustav suhtumine Vene tsaarisse mit-

²⁰⁶ История дипломатии, т. I, lk. 303—315.

²⁰⁷ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, июнь 1899, lk. 316, 321.

²⁰⁸ Е. Замысловский, lk. 14.

²⁰⁹ К. Зегпак, lk. 73.

²¹⁰ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, июнь 1899, lk. 312—313.

²¹¹ К. Зегпак, lk. 76.

metes tolle aja Rootsi trükiväljaannetes. Heade suhete puhul mõlema maa vahel oleksid sellised vaidlused ja lahkkelid olnud aga kahtlemata lahendatavad ilma suurema pinevuseta.

Pärast seda, kui Vene saadikud olid esitanud oma nõuded maa-alade loovutamise osas, taotlevad Rootsi saadikud läbirääkimiste katkestamist kümneks nädalaks, et nad saaksid pöörduda kuninga poole ja saada temalt vastuse.²¹² Vene saadikud nõustuvad vaheajaga, kuid määravad selle pikkuseks 4 nädalat. Rootslased on ka sellega rahul, sest see võimaldas vähemalt teha mõningaid sõjalisi ettevalmistusi. Rootsi saadikud ei kahtle enam selles, et venelased on otsustanud alustada peatselt Liivimaal sõda.²¹³ Neil polnud ka mingit lootust saada nelja nädala jooksul kuningalt vastust, pealegi kui viimane ei asunud mitte Stokholmis, vaid Skånes. Nagu selgub nende kirjast kuningale, on nad püüdnud vaid aega võita.

Läbirääkimiste vaheajal on Rootsi poolt ka tõepoolest tehtud sõjalisi ettevalmistusi. Rootsi ülemjuhataja Baltikumis Christer Horn on koondanud Vastseliina juures piirile 2000-mehelise üksuse.²¹⁴

Pärast neljanädalase tähtaja möödumist 11. septembril 1676. a. nõudsid Vene saadikud kategooriliselt vastust oma nõudmistele. Rootsi saadikud ei olnud saanud kuningalt vastust, kuid nad esitasid omalt poolt vastuse, et kuningas ei nõustu maa-alaliste loovutustega.²¹⁵ Nad püüavad aga mitmesuguste ettekäänetega läbirääkimisi venitada.

Vene saadikud ähvardavad Rootsit jälle sõjaga, öeldes, et nad teavad hästi, kus asub Viiburi, ja et nad suudavad leida tee ka Upsalasse.²¹⁶ Uhel järgneval istungil nad teatavad, et Ingerimaa ja Karjala on juba igivanast ajast kuulunud Moskva valitsejatele ja et tsaar nõuab nüüd ainult selle tagastamist, mis on tema oma.²¹⁷

Rootsi saadikutel õnnestuski läbirääkimisi venitada kuni talve tulekuni. Pärast saadikutevaheliste istungite lakkamist on toimunud ulatuslik kirj vahetus sekretäride ja käskjalgade kaudu, ilma et oleks saavutatud vähematki lähenemist vastaspoolte seisukohade vahel. Alles 28. novembril sai Vene saatkond Moskyast käsu tagasisõiduks.

1676. a. läbirääkimised Meeksi jõel näitavad, et sel ajal tõsteti Venemaa poolt uuesti päevakorda väljapääsu küsimus Läänemerele. Seejuures taotleti seda küll piiratud ulatuses Ingerimaa ja

²¹² Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, июнь 1899, lk. 317.

²¹³ К. Зерпак, lk. 78.

²¹⁴ Samas, lk. 79.

²¹⁵ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, июнь 1899, lk. 317.

²¹⁶ Samas; К. Зерпак, lk. 80.

²¹⁷ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, июнь 1899, lk. 319.

Karjala kui põliste Vene maade kaudu. On kahtlane, kas Venemaa tol ajal tõepoolest kavatses alustada uut sõda Rootsiaga. Tundub olevat tõenäolisem, et Venemaa vähemalt esialgu lootis Ingerimaa ja Karjala tagasi saada diplomaatilise surve teel.

Kui Venemaa oleks kavatsenud 1676. a. tõepoolest alustada sõda Rootsi vastu ja kui esitatud süüdistused ja maa-alade nõudmine oleksid olnud mõeldud ainult selle ajendiks, siis poleks lastud Rootsi saadikutel läbirääkimisi venitada ega tehtud neljanädalast vaheaega läbirääkimistes. Sõjalisest seisukohast oli selline venitamine Venemaale ebasoodus, sest see võimaldas Rootsil jõude koguda. Vene vägede koondamine oli alanud juba 1676. a. kevadel ning juulis olid jõudnud Rootsi saadikuteni usaldusväärsed teated, et 6—10 miili kaugusele läbirääkimiste kohast on koondatud 8000—10 000 meest või isegi 12 000—15 000 meest.²¹⁸

Imselt loodeti Venemaal, et Rootsi on sunnitud tegema järeleandmisi, sest ta oli tõsistes välispoliitilistes raskustes. Rootsi oli astunud nimelt 1674. a. järjekordsesse Euroopa suurde sõtta, mis oli alanud 1672. a. Prantsusmaa kallaletungiga Ühendatud Madalmaadele. Ästüdes sellesse sõtta Prantsusmaa liitlasena 1674. a., tuli Rootsil võidelda esialgu Brandenburgi, 1675. a. alates ka Saksa-Rooma keisri, mitmete saksa vürstiriikide, Ühendatud Madalmaade ja Taani vägede vastu. Selles sõjas, eriti Vene-Rootsi läbirääkimiste eel ja ajal, olid Rootsit tabanud mitmed lüüasaamised. Neist kõige rängem oli lüüasaamine Brandenburgi vägedelt 1675. a. Fehrbellini lahingus. Venelased olid kõigest sellest hästi informeeritud ning meenutavad mitmel korral neid sündmusi. Pärast neljanädalast vaheaega toimunud istungil meenutavad Vene saadikud rootslastele Rootsi kaotusi sõjas Taaniga (ставили на вид потерей) ja et Rootsi on kaotanud juba Skåne, Pommeri ja Breмени.²¹⁹ Tegelikult vastas see ka tõele.

Samuti oli väga tõsine Rootsi siseolukord. Juba sõja algul oli Rootsi riik väga suurtes finantsraskustes, nii et puudus raha sõduritele palga maksmiseks, laevade varustamiseks kaubanduse kaitseks ja isegi saatkonna väljasõiduks Venemaale.²²⁰ Et Prantsusmaa maksis Rootstile subiidiume, sundiski ta Rootsit 1674. a. Prantsusmaa poolt sõtta astuma.

Finantsraskuste põhjuseks oli asjaolu, et maa oli suures osas jagatud aadlile, millega seoses vähenesid riigi sissetulekud maksude ja rendise näol. 1655. a. oli küll otsustatud läbi viia nn. neljandikreduktsioon, kuid selle läbiviimisega venitati ja viivitati. Eriti tehti seda Karl XI eestkostevalitsuse ajal (1660—1672), mil tegelik võim riigis oli kõrgaadli esindajate käes. Eestkostevalit-

²¹⁸ K. Zernack, lk. 75.

²¹⁹ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, июнь 1899, lk. 317.

²²⁰ M. Imrich, Geschichte des europäischen Staatensystems von 1660 bis 1789, München u. Berlin 1905, lk. 84; Э. Берендтс, Государственное хозяйство Швеции, ч. I, СПб 1890, lk. 304.

suse finantspoliitika tulemuseks oli see, et riigi väljaminekud alates 1662. a. suurenesid kullas väljendatuna 2¹/₂ tündri võrra aastas, sissetulekud aga vähenesid 6 tündri võrra.²²¹ Juba 1668. a. ulatus riigi eelarve defitsiit 3 368 564 taalrile.

Neile raskustele olid lisandunud ikaldused, sõjalised kulutused ebaedukas sõjas ning kohati ka sõja laastamised. See oli majanduslike raskuste periood, mis eelnes suurele mõisate reduktsioonile 1680. a.

1676. a. Meeksi jões toimunud läbirääkimiste iseloomulikuks jooneks on see, et peamiseks vaidlusobjektiks ja lahkhelide allikaks pole mitte niivõrd Kärde rahulepingu täitmise ja elluviimisega seotud küsimused, kui võrd selle lepingu muutmise taotlused. Soodsa välispoliitilise situatsiooni tingimustes püüdis Venemaa diplomaatilisel teel saavutada väljapääsu Läänemerele, mis oli ära lõigatud Stolbovo rahuga 1617. a. ja uuesti fikseeritud Kärde rahuga 1661. a. See nõudmine suurendas muidugi pinevust Vene-Rootsi järgnevates suhetes, kuid selle vastuvõtmine Rootsi poolt oleks kaasa toonud Vene-Rootsi suhete paranemise. Oleks kadunud tegelik pinevuse allikas, millest tekkisid mitmed tüliküsimused Vene-Rootsi suhetes.

Meeksi läbirääkimiste katkemine tähistas tõsist halvenemist Vene-Rootsi suhetes. Võimalik, et soodsa välispoliitilise situatsiooni jätkumise korral oleks Venemaal järgnevalt tõepoolest üles kerkinud küsimus sõja alustamisest Rootsi vastu väljapääsu saavutamiseks Läänemerele. Selles suunas töötasid ka Taani, Brandenburgi, Saksa-Rooma keisri ja Ühendatud Madalmaade diplomaadid. Eriti agarad olid Taani diplomaadid, kes juba enne Meeksi läbirääkimiste algust püüdsid Venemaad kaasa tõmmata Rootsi-vastasesse liitu.²²² Seega oleks olukord olnud Venemaale soodne liitlaste osas. Teatud lähenemine Venemaa ja Rootsi-vastasesse liitu kuuluvate riikide vahel ka tegelikult toimus. Tunduvate sõjaliste jõudude koondamisega Rootsi piirile 1676. a. Venemaa tegelikult toetaski kaudselt seda liitu.²²³

Sõjalist abi laevastiku näol pakkus 1676. a. Venemaale ka Inglismaa, kuigi see oli seotud mittevastuvõetavate tingimustega. Inglismaa tahtis selle abi eest tagasi saada oma kaupmeestele vanad privileegid või vähemalt kaotada läbisõidutoll reisi puhul Arhangelskist Moskvasse ning saada õigus fakoortiate pidamiseks Vologdas, Holmogorõs ja Arhangelskis.²²⁴

Järgnevalt kujunes aga rahvusvaheline olukord Venemaale ebasoodsaks. Juba tavalistes tingimustes oleks sõda Rootsigi tähendanud loobumist aktiivsest poliitikast Ukrainas. Nüüd oli aga vajalik Venemaa abi ukraina rahvale võitluses Türgi sõjavägede

²²¹ Э. Берендтс, lk. 296.

²²² К. Зегпак, lk. 57—61.

²²³ История дипломатии, т. I, lk. 296.

²²⁴ Английская буржуазная революция XVII века, т. II, под ред. Е. А. Косминского и Я. А. Левницкого, Москва 1954, lk. 112—114.

vastu, kes reeturist hetmani Dorošenko kutsel olid 1674. a. sisse tunginud Podooliasse ning seejärel teostasid korduvaid sõja- ja rüüsteretki Paremakalda Ukrainasse.²²⁵ 1676. a. lõpul oli selgunud Vene-Türgi sõja paratamatus. See lükkus vaid edasi seoses talve tulekuga.

Järgmisel aastal algaski Vene-Türgi sõda (1677—1681). Seda alustades seadis Türgi oma eesmärgiks alistada Ukraina ja muuta ta endast sõltuvaks vasallriigiks. See sundis Venemaad veelkordselt edasi lükkama Läänemerele väljapääsemise küsimuse, et kaitsta seda, mida oli eelnevalt saavutatud Ukraina Venemaaga taasühendamise käigus.

Vaatamata nendele raskustele on Venemaa püüdnud diplomaatilisel teel siiski ka järgnevate aastate jooksul avaldada Rootside survet Ingerimaa ja Karjala tagasisaamiseks. Nagu teatab Brandenburgi saadik Hessè 1678. a. jaanuaris, hoidis Venemaa tugevaid sõjalisi jõude Pihkva ümbruses.²²⁶ Aasta lõpul tuli aga Liivimaa piiril olevat armeed vähendada seoses Novgorodis oleva armee Türgi vastu saatmisega.²²⁷ See surve tuleb ilmsiks ka 1679. a. peetud Vene-Rootsi läbirääkimistel. Nendeks läbirääkimisteks saabusid Vene saadikud 2. sept. 1679. a. Stokholmi. Et aga kuningat seal ei olnud, sõitsid nad 30. septembril sealt edasi Karlshamni. Alles 21. nov. kohtusid nad kuningaga Ljunbys²²⁸ ning järgmisel päeval algasid läbirääkimised.²²⁹ Nendel läbirääkimistel jäid Vene saadikud Juri Lutohhiin ja Vassili Bobinin samade nõudmiste juurde maa-alaliste loovutuste osas, nagu need olid esitatud Meeksi jõel, ning lisaks sellele nõudsid koguni Meeksi jõel läbirääkimisi pidanud Rootsi saadikutë karistamist.

Tegelikult polnud nüüd enam mitte mingisugust lootust nende nõudmiste läbisurumiseks, sest Rootsi olukord sõjalisel alal ja rahvusvahelisel arenil oli paranenud. Prantsusmaa vahendusel oli Rootsil õnnestunud sõlmida 1679. a. jaanuaris rahuleping Brandenburgi kuurvürstiga Saint-Germain'is. Samuti olid alanud juba rahuläbirääkimised Taaniga, mis veel sama 1679. aasta septembris viisid rahulepingute sõlmimisele Fontainebleau's ja Lundis. Tänu Prantsusmaa toetusele kujunesid rahutingimused Rootside võrdlemisi soodsaks, kuigi Rootsi sõjavägi oli korduvalt lüüa saanud nii võitluses Saksamaal kui ka sõjas Taaniga Skandinaavia poolsaarel. Sellises olukorras ei olnud loota Rootsilt mitte mingisuguseid järeleandmisi ning nii lõppesid ka 1679. a. Vene-Rootsi läbirääkimised fiaskoga.

Vene-Rootsi suhted halvenesid veelgi, kui 1681. a. sõlmiti

²²⁵ Н. А. Смирнов, Бярба русского и украинского народов против агрессии султанской Турции в XVII—XVIII вв. — Воссоединение Украины с Россией. Сборник статей, Москва 1954, lk. 364—368.

²²⁶ K. Zernack, lk. 91.

²²⁷ Samas, lk. 96.

²²⁸ Koht on raskesti identifitseeritav. On mitu Ljunby ja Lynby nimega kohta.

²²⁹ Е. Замысловский, lk. 21.

Bahtšissarais Venemaa ja Türgi vahel rahu, millega vabanesid Venemaa jõud lõunas. Sel ajal ei suudetud Venemaa ja Rootsi vahel kokku leppida isegi mitte uue piirikonverentsi koha suhtes.

Pööret paremuse poole Vene-Rootsi suhetes tähistavad 1683. a. oktoobris Stokholmis toimunud Vene—Rootsi läbirääkimised. Juba augustis Rootsi pealinna saabunud Vene saatkonna eesotsas olid I. A. Prontšiššev, P. I. Prontšiššev ja V. Bobinin, Rootsi poolt pidasid läbirääkimisi riigikantsler Bengt Oxenstierna, Gustav Oxenstierna, Ernest Creutz ja Jonas Klingstedt. Läbirääkimised toimusid algusest peale sõbralikus õhkkonnas. Vene esindajate poolt avaldati arvamust, et kõike saab lahendada sõbralikult ning ka Rootsi esindaja Gustav Oxenstierna kutsus üles unustama vanu tülisid, öeldes, et pole vaja kõnelda möödunud aastal sadanud lumest ning pole vaja ka vanu asju meelde tuletada.²³⁰ Läbirääkimiste ülesandeks seadsid Vene saadikud 1661. a. Kärde rahulepingu ja 1666. a. Pljussa lepingu kinnitamise. Selllega olid vene esindajad loobunud nendest nõudmistest, mida nad olid esitanud 1676. a. Meeksi jõel Kärde rahulepingu muutmiseks Vene-Rootsi piiride osas. Rootsi esindajad olid nende Vene ettepanekutega nõus ja nii toimuski 30. oktoobril 1683. a. Stokholmi Suurkirikus (Storkyrka) Kärde ja Pljussa lepingute pidulik kinnitamine Rootsi kuninga poolt.²³¹

Uue pöörde paremuse poole Vene-Rootsi suhetes töid aga 1684. a. Moskvas toimunud läbirääkimised. Rootsi esindajateks nendel läbirääkimistel olid Conrad Gyllenstierna, Johan Klingstedt ja Otto Stackelberg. Saatkonna peamiseks ülesandeks pidi olema Kärde ja Pljussa lepingute kinnitamine koos mõningate täiendustega. Läbirääkimised arenesid edukalt. 28. aprillil²³² saabus Rootsi saatkond Moskvasse ja juba 22. mail 1684. a. kirjutati Moskvas alla 6 artiklist koosnev kokkulepe. Selles leiduvad punktid valitsejate fiitlite kasutamise, piiritülide lahendamise, saadikute vahetamise korra, kaubanduse jt. küsimustes.²³³ 2. juunil toimus ka varasemate lepingute pidulik kinnitamine tsaaride Ivani ja Peetri poolt.

Uus leping tähendas Vene-Rootsi suhete uut paranemist ja normaliseerumist. Siit peale valitsesid mõlema maa vahel enam-vähem sõbralikud suhted kuni Põhjasõjani välja. Feodaalabsolutistlik Rootsi oli XVII saj. lõpul liiga nõrk selleks, et jätkata agressiooni idas. Vene diplomaatia peatähelepanu oli sel ajal aga suunatud võitlusele Türgi vastu, sest Vene välispoliitika kolmest põhiprobleemist XVII sajandil: väljapääs Läänemerele, võitlus Ukraina ja Valge-Vene maade eest ning võitlus Türgi-Tatari rünnakute vastu — oli 80-ndates aastates eriti terav just viimane.²³⁴ XVII saj.

²³⁰ К. Зернак, lk. 128.

²³¹ Samas, lk. 129.

²³² Rootsi poolsetel andmetel 29. aprillil (K. Zernaк, lk. 132).

²³³ Архив ЛОИИ, коллекция С. В. Соловьева, д. 609.

²³⁴ Г. К. Бабушкина, Международное значение крымских походов 1686 и 1689 гг. «Исторические записки» 1950, № 33, lk. 158—159.

90-ndates aastates on koguni märgata Vene-Rootsi suhete paranemist. Veel 1698. a. müüs Rootsi Venemaale 300 kahurit! Põhjasõda ei tekkinud seega mitte mingi erilise vaenu tõttu nende maade vahel, mitte teravate ja pinevate vahekordade jätkuna. Eeldused selleks küpsesid ühelt poolt majanduslikus arengus, mille tegi läbi Venemaa XVII sajandi jooksul, ning teiselt poolt nendes tingimustes, mis valitsesid kauplemise alal Rootsile kuuluvates Läänemere provintsid.

Lisaks käsitletud suurtele läbirääkimistele ja piirikonverentsidele toimus Rootsi ja Venemaa vaheline diplomaatiline suhtlemine pidevalt ka läbirääkimiste näol, mida peeti Rootsi Moskvas asuvate residentidega ehk komissaridega ning üksikute saadikute (посланник) ja kulleritega (гонец) ²³⁵.

Esimeseks alaliseks Rootsi esindajaks Moskvas pärast Kärde rahu oli Adolph Ebers (Hebers, aadlikuna Eberskiöld), kes kandis kuningliku komissari tiitlit. Sellele ametikohale jäi ta 1662.—1666. a. Kõrvuti temaga viibis 1665.—1667. a. Moskvas Rootsi kaubandusliku esindajana Johann v. Lilienthal. Lilienthali järel määrati 1667. a. residentiks Moskvasse uuesti Adolph Eberskiöld, kes jäi sellele kohale kuni 1674. aastani. Pärast viimase lahkumist puudus mitu aastat Rootsi alaline esindaja Moskvas. Juba 1668. a. oli A. Eberskiöld kutsutud Saadikute Prikaasi ja teatatud talle, et rahulepingus pole residentide kohta ette nähtud, selle järele polevat ka vajadust ning et tal lubatakse tagasi pöörduda Rootsi. ²³⁶ Siis jäi Eberskiöld küll veel kohale, sest ta teatas, et ta ei saa oma kohalt lahkuda ilma kuninga loata ning et residentide eemaldamine tähendab diplomaatiliste suhete katkestamist. Tegelikult seda küll pärast Eberskiöldi lahkumist ei toimunud, vaid Vene-Rootsi suhted jäid esialgu täiesti sõbralikuks. 1679. a. saadeti Moskvasse Rootsi esindajana Christian (Christopher) Kochen (Koch, Cochen), kes jäi sinna kuningliku kaubandusfaktori (commerciefactor) nime all. Moskvasse jõudis ta 22. aprillil 1679. a., kuid seoses Rootsi-Vene suhete edasise halvenemisega tuleb tal juba 12. märtsil 1680. a. Moskvast lahkuda. Alles 1684. a. pöördus ta tagasi Moskvasse, kus ta jäi residentiks kuni 1689. a. lõpuni (27. detsembril lahkumisaudients, 13. veebruaril 1690. a. ärasõit). Tema järeltulijana ning ühtlasi viimase Rootsi residentina enne Põhjasõda viibis Moskvas 1689.—1700. a. Thomas Knieper (Kniper, hiljem aadliseisusesse tõstetuna Knipercrona).

Väiksematest saatkondadest ja saadikutest, kes saabusid Rootsi Moskvasse, võib märkida Fritz Cronmani 1668.—1669. a. ²³⁷

²³⁵ Kuller (гонец) — XVII sajandil madalama astme diplomaatiline esindaja, kes ei olnud mitte ainult diplomaatilise posti edasitoimetajaks, vaid kes pidas ka ise läbirääkimisi.

²³⁶ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, июнь, 1899, lk. 284.

²³⁷ E. W. Bergman, Ur envoyén Fritz Cronmans diarium vid beskickningen till Ryssland 1668, 69. «Historisk Tidskrift» XVI, 1896, lk. 104—112. Artiklis käsitletakse küll peamiselt suhete loomist kalmõkkide saatkonnaga.

Samuel Eosanderit 1680. a.²³⁸, Carsten Klingestjernat (koos 300 kahuriga) 1698. a.²³⁹ ja Rootsi saatkonda eesotsas Johan Bergenhielmiga, Anders Lindeholmiga jt. 1698—1700.²⁴⁰

Vene riigi esindajatest viibisid 1670. a. ja 1671. a. Rootsi valdustes läbirääkimiste pidamiseks Nikolay von Staden,²⁴¹ 1681. a. Rootsis Mihhail Tarassov jt.²⁴²

Nagu eelnevast nähtub, toimus XVII saj. teisel poolel Venemaa ja Rootsi vahel elav diplomaatiline suhtlemine arvukate läbirääkimiste näol. Kõigil nendel läbirääkimistel residentide, saadikute ja saatkondade vahel, kui jutt ei olnud just kokkuleppes läbirääkimiste korraldamiseks, arutati teiste küsimuste seas alati ka kaubanduse küsimusi. Võiks koguni öelda, et see oli nendel läbirääkimistel tegelikult kõige olulisemaks küsimuseks, kuigi seda igakord otseselt sellisena ei esitatud ja kuigi vaidlused formaalselt algasid tavaliselt tiitlitest või muudest taolistest küsimustest.

²³⁸ К. Зернакк, lk. 105 jj. Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, июнь 1898, lk. 331.

²³⁹ ЦГАДА, ф. 9, кн. 125, л. 1697 г., стб. 4а, 5, 6; Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, сент. 1899, lk. 77—78.

²⁴⁰ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, сент. 1899, lk. 79—90.

²⁴¹ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, июнь, 1899, lk. 287—288.

²⁴² Samas, lk. 395; К. Зернакк, lk. 111—113.

4. KAUPLEMISE TINGIMUSED ROOTSIS JA VENEMAAL PÄRAST KÄRDE RAHU NING NENDE KÄSITLUS VENE- ROOTSI DIPLOMAATILISES SUHTLEMISES

a) Kus ja kellega võib kaubelda?

Uheks kõige tõsisemaks lahkkeliks nende arvukate probleemide seas, mida tõi enesega kaasa Rootsi-Vene kaubandus, oli Kärde rahulepingus nii laialt formuleeritud kauplemisvabadus mõlemas riigis teise poole kaupmeestele. Kõigepealt ei saanud see olla absoluutselt vaba juba selles mõttes, et kummalgi maal olid kaubanduse alal välja antud teatud seadused ning olid välja kujunenud teatud tavad, mis teisele poolele näisid selle vabaduse ja seega ka Kärde rahulepingu rikkumisena. Olemasolev seadusandlus ja väljakujunenud tavad leidsid aga tuge tolle aja majanduslikult mõtelt ja juurdunud arusaamadest, mis pealisehituslike nähtustena tulenesid antud maa sotsiaal-majanduslikust korrast. Seega ei olnud neid nii kerge muuta. Teise poole kaupmeestele andsid nad aga põhjust arvukateks kaebusteks.

Peamine ja kõige sagedam on Vene kaupmeeste kaebus, et Rootsis ja talle kuuluvate alade linnades ei lubata kaubelda välismaa kaupmeeste, teiste linnade kaupmeeste ega talupoegadega. Samuti ei tohi Vene kaupmehed tegelda jaemüügiga selle linna elanikele, vaid see õigus on ainult vastava linna kaupmeestel. Kui 1663. a. tsaari käsul vojevoodid küsitlevad kaupmehi kauplemistingimuste kohta Rootsis ja ta valdustes, esineb nendes küsimustes massiliselt kaebusi. Nende kitsenduste üle kaebavad 7. juunil 1663. a. 24 Novgorodi kaupmeest esotsas M. Stojanovi, M. Voskoboinikovi, K. Harlamovi, T. Koškini jt., kes käivad kauplemas Rootsis.²⁴³ Nad kurdavad, et kui nad müüvad oma kaupu teiste Rootsi linnade ja maakondade elanikele või ostavad neilt midagi, võetakse neilt kaubad ära ja nad peavad maksma trahvi. Kaebusest selgub aga ka, et kauplemine nendega toimub vahel lihtsalt selle tõttu, et Vene kaupmehed ei tea, kes on kohaliku linna kaupmees, kes mõnest teisest Rootsi linnast ja kes välismaalt.

Kaubanduse piiramise üle ainult teatud linna kaupmeestega ja jaekaubanduse keelu üle kaebab 5. juulil 1663. a. ka Novgorodi kaupmees Mihhail (Miška) Andrejev Riia ja Tallinna suhtes²⁴⁴ ja 11. juulil Novgorodi kaupmees Fjodor (Fedka) Selivestrov Riia, Narva ja Tallinna suhtes.²⁴⁵ Analoogilised kaebused sama aasta 6. juunil esitab ka 29 Pihkva kaupmeest, kes on käinud kauplemas Riias.²⁴⁶ Pihkva kaupmehed kurdavad, et nad ei saa seal kaubelda madalmaalaste (hollandlaste), lüübeklaste, inglaste, taanlaste ega poolakatega, ei Rootsi linnade elanikega, mõisnikega (мызными)

²⁴³ ЦГАДА, ф. 96, кн. 44, л. 104.

²⁴⁴ Samas, l. 119—120.

²⁴⁵ Samas, l. 122—123.

²⁴⁶ ЦГАДА, ф. 96, кн. 63, лл. 105 об. — 106.

ega talupoegadega. Trahv selle korralduse rikkumise eest on 50 riigitaalrit. Samasuguste kitsenduste üle kaebab 21. juunil 1663. a. Uglitši vojevoodile T. V. Mõšetskoile 19 Olenetsi kaupmeest, kes Nevanlinna kaudu käivad kauplemas Stokholmis ja teistes Rootsi linnades.²⁴⁷

Kaubanduse takistamiseks teiste maade kaupmeestega jälgiti Rootsi linnades eriti seda, et venelased ei ostaks midagi sissesõitnud laevadelt. Nii jutustab Novgorõdi kaupmees Dmitri (Mitka) Selivestrov 12. juunil 1663. a. vojevood I. B. Repninile, et kui Rootsi sadamatesse saabuvad laevad mitmesugustest maadest ja kui vene kaupmehed, kes lähevad neid vaatama, ostavad midagi laevalt, võetakse see neilt vägivaldselt ära.²⁴⁸ Sadamas aga käivad ringi erilised ametnikud (ходаки), kes valvavad, et laevadelt midagi ei ostetaks, ja võtavad ostetu ära.

Kui 1666., 1672. ja 1676. a. tsaari käsul vojevoodid viivad läbi analoogilised järeleuurimised, on olukord selles osas täpselt samasugune. 20. juunil 1666. a. kaebavad Pihkva kaupmehed jälle, et keegi nendest nüüd Stokholmi ei sõida, aga Riias ei lubata neil kaubelda madalmaalaste, lüübeklaste, inglaste, taanlaste, poolakate, leedulaste, Rootsi linnade elanike, tallinlaste ega narvalastega, ei mõisnike ega talupoegadega.²⁴⁹ Nad võivad kaubelda ainult Riia elanikega ja sedagi ainult hulgi.²⁵⁰ Ka 1672. a. kaebavad Novgorõdi kaupmehed, et Stokholmis pole vaba kauplemist, sest ei lubata kaubelda teistega peale Stokholmi enda kaupmeeste.²⁵¹ Maainimestelt (уездные люди) ei lubata osta isegi leiba enda tarvis. Samuti on keelatud jaemüük. Kes nende korralduste vastu eksib, sellelt võetakse kaubad ära ja lisaks sellele veel suurt trahvi. Sama kaebavad Stokholmi suhtes 1672. a. ka Tihvini kaupmehed.²⁵² Samuti iseloomustavad olukorda Novgorõdi kaupmehed ka 1686. a., kusjuures Stokholmi, Riia, Tallinna ja Narva kõrval esinevad veel Nevanlinna ja Viiburi.²⁵³ Pihkva kaupmeeste kauplemispiirkond on nüüd laienenud, kuna nad sooritavad kaubareise Stokholmi, Riiga, Tallinna, Tartu ja Narva²⁵⁴, kuid kõigis nendes linnades on olukord sama²⁵⁵, välja arvatud Tartus, kus peale Tartu elanike võib kaubelda ka Tallinna, Narva ja Riia kaupmeestega²⁵⁶.

Seoses jaemüügi keeluga oli kindlaks määratud iga kauba kohta

²⁴⁷ ЦГАДА, ф. 96, кн. 44, лл. 127—129.

²⁴⁸ Samas, l. 126.

²⁴⁹ Samas, l. 371; vt. ka ЦГАДА, ф. 96, кн. 75, л. 96.

²⁵⁰ Vene kaupmeeste kauplemistingimuste kohta Riias vt. ka Г. ЕНШ, Московское торговое подворье в Риге в XVII веке. «Вопросы истории» 1947, № 11, lk. 74—79.

²⁵¹ ЦГАДА, ф. 96, кн. 85, лл. 2—2 об.

²⁵² Samas, l. 17.

²⁵³ ЦГАДА, ф. 96, кн. 103, л. 97 жп.

²⁵⁴ Samas, l. 177.

²⁵⁵ Samas, l. 178 v.—179, 185 v.—186 жп.

²⁵⁶ Samas, l. 191 v.

selle miinimumkogus või -hulk, mida Vene kaupmehed võisid müüa Rootsis ja selle valdustes. Erilise spetsifikatsiooni kohaselt võisid nad lina ja kanepit müüa laevanaela²⁵⁷ ja poole laevanaela kaupa.²⁵⁸ Samas koguses võis müüa liha ja teisi toiduaineid. Vene kindaid võis müüa tosinakaupa, aga mitte paariviisi. Samuti võis tosinakaupa müüa viltmütse. Riidet võis müüa küünraga (alintals) või tervete kangastena. Juhtnaha ja muu naha müük võis toimuda dekkerikaupa (10 nahka), karusnahkade müük timmeri- (40 nahka) või poole timmeri kaupa ning seepi tervete või poolte tahvlite (bottnar) kaupa.²⁵⁹ Väiksemas koguses või hulgal kaupade müüki vaadeldi kui jaemüüki ja see oli karistatav.

Tihvini kaupmehed, kes käisid kauplemas Stokholmis ja Nevanlinnas, kaebasid 1676. a. õigusega, et seal ei saa venelane kaubelda isegi mitte venelasega.²⁶⁰ Asi on läinud koguni nii kaugele, et Vene kaupmeestel ei lubatud üksteise kaupa müüa. 1663. a. kaebas Novgorodi kaupmees G. Jakimov, et kui Vene kaupmehed, kes sõidavad Stokholmist Venemaale, jätavad oma müümata kaubad sinnajäävatele kaupmeestele müüa, siis need konfiskeeritakse ja lisaks sellele nõutakse veel suurt trahvi.²⁶¹ Sama küsimus kerkis eriti teravalt esile siis, kui talve tulekul Vene kaupmehed sõitsid Venemaale tagasi. 1672. a. kaebasid Novgorodi kaupmehed, et kui keegi Vene kaupmeestest jääb Stokholmi talvituma ning kui ärasõitvad kaupmehed jätavad oma kaubad talle müüa, siis kaasneb ka sellega kaupade konfiskeerimine ja lisaks suur trahv.²⁶²

Loetletud takistusi vabale kauplemisele on raske vaadelda kui Kärde rahulepingu otsest rikkumist. Vaba ja takistamatu kaubanduse formuleering oli seal lai ja ebamäärane, konkreetsemal juhul räägiti aga ainult kauplemisest teise poole alamatega, mitte välismaalastega. Seega võis rahulepingu rikkumisena vaadelda vaid keeldu, mis ei lubanud Vene kaupmeestel kaubelda teiste Rootsi linnade kaupmeestega. Need kitsendused tulenesid aga Rootsi linnade feodaalsetest privileegidest. Stokholmi ja Riia selliste privileegidele viitab ka Rootsi saatkond eesotsas Gustav Oxenstiernaga oma kirjas 11. maist 1674,²⁶³ milles vastatakse Vene säadikute korduvatele kaebustele kaubanduse kitsendamise kohta. Tegelikult võis feodaal-absolutistlik riik linnade privileege vajaduse korral seadusandlikul teel piirata. Nii väidetakse samas Rootsi säadikute kirjas, et Tallinnas, Narvas ja Nevanlinnas võivad Vene kaupmehed kaubelda kõigiga, sealhulgas ka sissesõitnüttega, nii

²⁵⁷ Laevanael = 20 leisikat = 400 naela. Vene mõõtudest vastab laevanaelale perkovets.

²⁵⁸ ЦГАДА, ф. 96, 1674 г., стб. 4, л. 2.

²⁵⁹ Vene andmetel võis riidet (полотна, холсты, русские сукна сермяжные) müüa saja arssina või kanga kaupa, juht- ja teisi nahku kimbu (связка) kaupa ja seepi kasti (ящик) viisi (ЦГАДА, ф. 96, кн. 101, лл. 202—203 об.).

²⁶⁰ ЦГАДА, ф. 96, кн. 103, л. 124.

²⁶¹ ЦГАДА, ф. 96, 1663 г., стб. I, л. 538.

²⁶² ЦГАДА, ф. 96, кн. 85, л. 4.

²⁶³ ЦГАДА, ф. 96, кн. 93, л. 440.

hulgi- kui ka jaekaubanduse osas.²⁶⁴ Hulgikaubandus sissesõitnute vahel oli 1648. a. tollimäärustikuga ka tõepoolest ette nähtud.²⁶⁵ Iseküsimus oli, kuivõrd selliseid seadusi suudeti või taheti ellu viia. Vene kaupmeeste arvukatest kaebustest selgub, et tegelikult tehti Tallinnas, Narvas ja Nevanlinnas kauplemisele võõrastega ja jaekaubandusele samasuguseid takistusi nagu teistes Rootstile kuuluvates linnades.

Vana feodaalse kaubanduse igandid olid leidnud uue sanktsiooni ka merkantilistlikult majanduspoliitikalt, mis raha juurdevoolu suurendamiseks püüdis kindlustada oma kaubalinnade ja kaupmeeste kasumeid. Vastavalt nendele põhimõtetele olid elanike tegevusalad rangelt piiritletud. Põhimõte, et külaline ei kauple külalisega ja et sissesõitnud kaupmees ei tohi tegelda jaemüügiga, pidi kaitsma kaupmehi konkurentsi vastu ja kindlustama neile kaubandusliku kasumi.

Et aga Läänemere-äärsed alad koos nende vanade sadamalinna- nadega, mille kaudu toimus Venemaa loomulik kaubavahetus Lääne-Euroopaga, olid Rootsi valduses, puudusid Vene kaupmeestel siin võimalused aktiivseks kauplemiseks teiste maade kaupmeestega. Suhtlemine Inglise, Madalmaade, Lüübeki jt. kaupmeestega oli Vene kaupmeestel võimalik ainult vastavale maale sõites, mis oli väga raskendatud, või siis Venemaal, mis aga asetas Vene kaupmehed passiivsesse olukorda. Just see andiski Rootstile võimaluse kontrollida Vene transiitkaubandust läbi Baltikumi provintside ja saada siit kasumeid.

Rootsis valitseva majanduspoliitikaga oli seoses ka keeld sõita kõigisse Rootsi linnadesse ning täielik maakaubanduse keeld. Rootsi majanduspoliitika süsteemis jagunesid linnad laolinnadeks (stapelstäder) ja sisemaa linnadeks (uppstäder). Laolinnad omakorda jagunesid aktiivse ja passiivse laoõigusega linnadeks.²⁶⁶ Aktiivse laoõigusega linnade kaupmehed võisid sõita välismaale kaupleva, kuna aga passiivse laoõigusega linnad võisid ainult vastu võtta välismaa kaupmehi ja kaupu.

Seejuures oli XVII saj. olemas tendents, mis taotles Stokholmi muutmist Rootsi ainukeseks laolinnaks.²⁶⁷ See plaan oli Karl IX-I ja neid mõtteid heietas ka Axel Oxenstierna, kes 1636. a. kuulutas, et valitsuse kavatsus on selline, et riigis peaks olema üks laokoht, kust viidaks kaupu kõigisse maanurkadesse. Seda mõtet ei suudetud küll kunagi täielikult läbi viia, kuid 1636. a. kaubandusmäärustikuga kaotati nii aktiivne kui ka passiivne laoõigus linnadele põhja pool Stokholmi—Turu joont. Erandiks oli vaid Gävle, millele jäeti ainult aktiivne laoõigus, nii et ta laevad pidid enne kodusadamasse sõitmist suunduma Stokholmi. Nimetatud joonest põhja pool

²⁶⁴ ЦГАДА, ф. 96, кн. 93, л. 339.

²⁶⁵ A. Stierman, d. II, lk. 532.

²⁶⁶ C. Bondorff, Åbo stads historia, III häftet, Helsingfors 1894, lk. 420.

²⁶⁷ Eli F. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia. Första delen, Andra boken, lk. 673—675.

asuvate linnade laoõiguse puudumine on tuntud Botnia kaubandussunni nime all. Sisemaa linnad kuulusid teatud laolinna tagamaade hulka ning võisid kaubelda ainult selle linna kaupmees-tega.

Selle süsteemi vastu esinevad kaebusega 1663. a. eespool märgitud Novgorodi kaupmehed, kurtes, et neid ei lasta oma kaupadega teistesse Rootsi linnadesse Stokholmi taga ega maakondadesse laatadele.²⁶⁸

Mõningad kitsendused välismaa kaupmeeste õiguste suhtes kehtisid ka Venemaal. Võrreldes aga Rootsis kehtivate kitsendustega olid kauplemistingimused välismaa kaupmeestele Venemaal vahetult Kärde rahule järgnenud perioodil siiski mõnevõrra soodsamad. Ametlikult oli välismaa kaupmeestel Venemaal keelatud kaubelda omavahel,²⁶⁹ kuid seda keeldu ei rakendata ilmselt mitte kuigi rangelt. Nagu märgivad Pihkva kaupmehed 1663. a., võisid välismaa kaupmehed kaubelda Venemaal ka välismaalastega.²⁷⁰ Juba XVI sajandi keskel oli Venemaal kaotatud XV sajandil kehtestatud korraldus, mis keelas sissesõitnud kaupmeestel kauplemise maakondades, s. o. maakaubanduse. Seda keeldu rakendati ainult mõningate kaupade suhtes. Küll oli aga välismaa kaupmeestel Venemaal juba XVI saj. alates keelatud jaekaubandus.²⁷¹

Kauplemistingimuste tasakaalustamiseks asutakse ka Venemaal üha rohkem Vene kaupmeeste huvide kaitsmisele välismaalaste konkurentsi vastu. Sisuliselt tähendab see ühtlasi asumist merkantilistliku majanduspoliitika teele. Merkantilistliku majanduspoliitika kujunemise aja suhtes Venemaal valitseb uurijate seas küll lahkarvamusi, kuid viimases ajal on dateeritud seda siiski XVII sajandi teise poolega.²⁷² Seejuures oli tegemist merkantilismi monetarse staadiumiga, mida erinevalt manufaktuursest staadiumist kasutati ainuüksi kaubakäibe sfääris.²⁷³ Selle üksikud elemendid olid ilmnenud juba XVI saj. lõpul, kuid alles XVII sajandil kujunes see valitsuse kindlaks poliitikaks.

Eriti oluliseks sammuks merkantilistlikule majanduspoliitikale asumise seisukohast on uue kaubandusmäärustiku kehtestamine 1667. a. Selle väljaandmise initsiaatoriks ja redigeerijaks on välja paistev Vene diplomaat ja riigimees A. L. Ordin-Naštšokin.²⁷⁴ Esi- algse teksti autoriks on aga Madalmaade päritoluga Tuula ja

²⁶⁸ ЦГАДА, д. 96, кн. 44, л. 104 об.

²⁶⁹ А. С. Мулюкин, Очерки по истории юридического полжения иностранных купцов в Московском государстве, Одесса 1912, lk. 11—13.

²⁷⁰ ЦГАДА, ф. 96, кн. 44, л. 111.

²⁷¹ А. С. Мулюкин, lk. 14—25.

²⁷² Н. Каратаев, И. Степанов, История экономических учений. Курс лекций, М, 1959, lk. 106.

²⁷³ Е. В. Чистякова, Социально-экономические взгляды А. Л. Ордина-Нащокина (XVII века). — Труды Воронежского государственного университета, том XX. Сборник работ по истории, Воронеж 1950, lk. 12 jj.

²⁷⁴ Samas, lk. 40.

Kaširi rauamanufaktuuride omanik Peter Marselis.²⁷⁵ Reguleerides üksikasjalikult Venemaa sise- ja väliskaubandust, püüdis see kaitsta Vene kaupmeeste huve välismaa kaupmeeste konkurentsi vastu. J. V. Tšistjakova, kes on pühendanud spetsiaalse artikli 1667. a. «Uue kaubandusmäärustiku» uurimisele, märgib, et «kogu «Uus kaubandusmäärustik» on läbi imunud proteksionismi vaimust, esimest korda sellises tingimusteta vormis ja nii järjekindlalt on formuleeritud välismaa kaupmeeste tegevus...»²⁷⁶ Võiks koguni öelda, et 1667. a. kaubandusmäärustik on merkantilistliku majanduspoliitika esimeseks laiaulatuslikuks ja süstemaatiliseks väljenduseks Venemaal. See on nagu loogiliseks jätkuks neile üksikutele korraldustele välismaa kaupmeeste õiguste piiramise ja Vene kaupmeeste huvide kaitse alal, mida oli tehtud eriti 1649. a. alates, mil kaotati Inglise kaupmeeste laiaulatuslikud privileegid Venemaal. Seejuures on aga põhimõtteliseks erinevuseks asjaolu, et kui 1649. a. oli tegemist ühe välisriigi kaupmeeste seniste eesõiguste kaotamisega ja nende õiguste võrdsustamisega kõigi teiste Vene riigis kauplevate kaupmeestega, siis nüüd seisneb küsimus juba soodustuste tegeenises Venemaa enda kaupmeestele. Inglise kaupmeeste privileegide kaotamise kohta 1649. a. märgib I. M. Kulischer õigusega, et selle sügavamaks põhjuseks oli asjaolu, et Vene elanikkond ei vajanud nüüd enam inglaste vahendust suhtlemiseks Läänega, sest oli küllalt teistest rahvustest kaupmehi.²⁷⁷ Seda mõtet edasi arendades võiksime öelda, et 1667. a. oli juba küllalt Vene kaupmehi, kes võisid hakata soodsate tingimuste korral asendama ja välja tõrjuma välismaa kaupmehi Vene turgudele.

Ka «Uue kaubandusmäärustiku» sissejuhatavas osas märgitakse nagu selle väljaandamise põhjendusena Moskva riigi võõrlike, võõrlike sadakonna ja teiste kaupmeeste (черных слобод торговых людей) kaebust välismaa kaupmeeste tegevuse üle Venemaal.²⁷⁸

«Uus kaubandusmäärustik» näebki ette rea abinõusid, mis annavad soodustusi Venemaa kaupmeestele välismaa kaupmeeste ees ja kindlustavad neid välismaa kaupmeeste konkurentsi vastu. Paljud nendest abinõudest on sellised, mille üle Vene kaupmehed olid kaevanud Rootsi ja teiste maade kauplemistingimusi iseloomustades. Samasuguste sätete võtmine «Uude kaubandusmäärustikku» on aga

²⁷⁵ К. В. Базилевич, Новоторговый устав 1667 г. (К вопросу об его источниках). «Известия АН СССР», 7 серия. Отделение общественных наук, Ленинград 1932, № 7, lk. 599—622; К. В. Базилевич, Элементы меркантилизма в экономической политике правительства Алексея Михайловича. — Ученые записки Московского ордена Ленина государственного университета им. М. В. Ломоносова, выпуск 41, история, Москва 1940, lk. 29—32.

²⁷⁶ Е. В. Чистякова, Новоторговый устав 1667 года. — Археографический ежегодник за 1957 год. Под ред. М. Н. Тихомирова, Москва. 1958, lk. 123.

²⁷⁷ И. М. Кулишер, История русской торговли, lk. 127.

²⁷⁸ ПСЗ, т. I, № 408, lk. 677.

Vene valitsuse vastuseks samasugustele kitsendustele Vene kaupmeeste suhtes välismaal. Teatud osas võisid need olla isegi eeskujuks. Teoreetilises osas tulenevad need kitsendused aga merkan-tilistlikust majanduspoliitikast.

Kõigepealt on piiratud välismaa kaupmeeste tegevust Venemaal territoriaalselt. §-de 85 ja 86 kohaselt võivad välismaa kaupmehed kaubelda Venemaal ainult piiriäärsetes keskustes (Arhangel'sk, Pihkva, Novgorod, Putivl jt.).²⁷⁹ Moskvasse ja üldse sisemaale võisid nad sõita ainult erandjuhtudel ning seejuures pidid neil olema spetsiaalsed «läbisõidukirjad» punase pitsoriga. Vene kaupmeeste ja kaubandusega seotud ringkondade taotlused on selles osas ulatunud kohati veelgi kaugemale. Nii on 1649. a. lauaulemate (stolnik), strjaptsite, aadlike ja «bojaarilaste» poolt esitatud tsaarile palvekiri, milles palutakse hoopis ära keelata välismaa kaupmeeste kauplemine Venemaal peale Arhangel'ski.²⁸⁰ Seejuures esinevad palvekirja esitajad Venel kaupmeeskonna huvide kaitsjana, sest nad märgivad palvekirjas, et välismaa kaupmeeste tegevus Venemaal laostab Moskva võõrnikke ja teisi kaupmehi (торговые люди). Selliste abinõude hulka kuulub ka «Uue kaubandusmäärustiku» § 60, millega keelatakse Venemaale saabunud välismaalastel kaubelda välismaalastega.²⁸¹ Nad võivad kaubelda ainult selle linna kaupmeestega, kuhu nad on kauplema saabunud. Seda paragrahvi täiendab veel rida teisi sätteid, mis peavad võimatuks tegema välismaalaste omavahelise kauplemise, selleks et nad Vene «... kaupmeestelt tegevusala ära ei võtaks».²⁸² Nii nähakse ette kaupade konfiskeerimine sel puhul, kui välismaalane kaupleb välismaalastega (§ 63) ning samuti kaubandusliku tehingu puhul välismaa kaupmeeste ja teiste Vene linnade kaupmeeste vahel (§ 62).

Erandina on kauplemine välismaalaste vahel ilmselt lubatud Arhangel'skis ja sedagi ainult Vene kaupadega. Kaubandusmäärustiku §-s 40 oeldakse nimelt, et Vene kaupadelt, mida välismaalane müüb välismaalasele Arhangel'skis, tuleb võtta tolli 10 dengat (денег)²⁸³ rublalt.²⁸⁴ Samas manitsetakse kõvasti järele vaatama, et välismaalased omavahel ei kaupleks Vene kaupadega ilma tollita. Vene kaupadega salaja omavahel kauplemise puhul võetakse kaubad ära.

1667. a. Vene kaubandusmäärustiku §-ga 42 oli välismaa kaupmeestel keelatud ka jaekaubandus.²⁸⁵ Selle korralduse vastu eksijal võetakse kaubad ära tsaari jaoks, s. o. tegelikult riigile.

Siit peale esitatakse Rootsi saadikute poolt kaebusi nende kitsenduste üle. Rootsi saadiku Adolph Eberskiöldi poolt 18. det.

²⁷⁹ ПСЗ, т. I, № 408, lk. 689.

²⁸⁰ Сборник князя Хилкова. Петербург 1879, № 82, lk. 238.

²⁸¹ ПСЗ, т. I, № 408, lk. 686.

²⁸² Samas.

²⁸³ 1 rubla = 200 dengat.

²⁸⁴ ПСЗ, т. I, № 408, lk. 683.

²⁸⁵ Samas, lk. 684.

1671. a. üleantud kirjas esitatakse Vene valitsusele süüdistus, et Vene linnades ei lubata Rootsi kaupmeestel kaubelda sissesõitnud Vene kaupmeestega.²⁸⁶ See tähendavat kehtivate lepingute rikkumist, kuna need nägevat ette vaba kaubanduse. Seejuures unustatakse, et samasuguste ja veelgi suuremate kitsenduste üle Rootsis olid korduvalt kaevanud Vene kaupmehed ja diplomaadid.

Küsimus, kellega võivad ühe poole kaupmehed teisel poolel kaubelda, sai vaadeldava perioodi suhtes lõpliku formuleeringu 1684. a. Moskvas sõlmitud 6-punktilises lisalepingus Kärde rahulepingule. Selles antakse tsaari alamatele, s. o. Vene kaupmeestele õigus kaubelda kõigis Rootsi linnades ning kuninga alamatele, s. o. Rootsi kaupmeestele, sama õigus kõigis Vene linnades.²⁸⁷ Seega kaotatakse ametlikult seni kehtinud kord, mille kohaselt ainult teatud linnadel oli õigus kaubelda välismaalastega.

Lisalepingu järgi võivad Vene kaupmehed kaubelda mitte ainult selle linna elanikega, kuhu nad sõidavad, vaid ka kõigi teiste Rootsi kaupmeestega (kuninga alamateks olevate kaupmeestega).²⁸⁸ Samad õigused on Rootsi kaupmeestel Venemaal. Seega laiendati kaupmeeste ringi, kellega teiselt maalt saabunud kaupmees võis kaubelda, kuid jäi püsima keeld välismaa kaupmeestega kauplemise suhtes.

b) Riiklik monopol, «keelukaubad» ja raha väljaveo takistamine

Palju arusaamatusi kaubanduses ja vaidlusi Vene-Rootsi diplomaatilistes suhetes tekitasid riiklik monopol ja mõnede kaupade väljaveo keeld mõlemas riigis. Selles küsimuses süüdistas kumbki pool teist Kärde rahulepingu rikkumises.

18. oktoobril 1662. a. on Rootsi kuninga Karl XI eestkostevalitsus saatnud Vene tsaarile Aleksei Mihhailovi tšile kirja, milles kaevatakse, et Kärde rahulepingu vastaselt ei lubata Venemaal vaba kauplemist potase, rasva, juhtnaha, lina ja kanepiga.²⁸⁹ Samal ajal Novgorodi kaupmehed esitavad Saadikute Prikaasile Rootsi saadikule K. Banérile edasiandmiseks kaebuse, et kuninga käsul on keelatud erakaubandus yasega ja vaske võib osta ainult riigilt, kuninga kassast.²⁹⁰ Seetõttu ei ole novgorodlasel M. Selivanovil 4. septembril 1662. a. Narvas ja Nevanlinnas lubatud vaske välja viia. Keelatud on ka kuldraha ja riigitaalrite (золотые и яфимки) väljavedu. Samuti on ka pihkvalastele Jakov Beloussovile ja Foma Semjonovile Narvas teatatud, et kuninga käsu kohaselt ei tohi lubada kuldraha, riigitaalrite ja vase väljavedu Venemaale.

Mis puutub süüdistusse kaubanduse piiramise kohta teatud

²⁸⁶ ЦГАДА, ф. 96, кн. 81, л. 125.

²⁸⁷ Архив ЛОИИ, коллекция С. В. Соловьева, д. 609, л. 6.

²⁸⁸ Samas.

²⁸⁹ ЦГАДА, ф. 96, кн. 62, л. 3.

²⁹⁰ Samas, l. 50—53.

kaupade osas Venemaal, siis on siin tegemist eelkõige nn. ukasikaupadega (указные товары), s. o. kaupadega, mis olid nimetatud tsaari ukasiks. Tugeva tsaarivõimu tingimustes vaadeldi feodaalset Vene riiki kui tsaari pärusmõisat, kusjuures tsaari kassa langes kokku riigikassa ehk riigiga, kroonuga (казна) üldse. Selle tulude suurendamiseks muudetigi teatud kaupadega kauplemine tsaari monopoliks. Nende kaupade nimekirjas toimusid aegade jooksul teatud muutused. Ühtedele kaupadele see keeld pandi, teistelt see võeti, kuid tegemist oli ikkagi nende kaupadega, mida välismaalased kõige rohkem hindasid.²⁹¹ Eriti suurt tulu on tsaar saanud kauplemisest toorsiidiga, mida toodi Pärsias, kalamarjaga ja rabarbriga.²⁹² Tulude kindlustamiseks karusnahkadega kauplemisest anti välja ukaas, millega ametnikel ja kaupmeestel Siberis keelati «paremate» ja «keskmise» väärtusega sooblinahkade, mustade ja tumepruunide rebasenahkade (hõberebasenahkade), mustade ja pruunide kopra- ehk piibrinahkade, paremate oravanahkade ja nugisenahkade ostmine vogulitelt, ostjakitelt ning teistelt kohalikest rahvastelt.²⁹³ Keelu rikkumise eest ähvardati surmanuhtlusega. Tsaar ei põlanud aga kauplemist oma agentide kaudu ka õliga, pähkliatega, õuntega jne.

Neid kaupu said välismaa kaupmehed küll osta, kuid ainult tsaari kaubanduslikeks agentideks olevate suurkaupmeeste — võõrnike käest. Riik oli seega nagu vahendajaks tavaliste Vene kaupmeeste või teatud kaupade tootjate ja välismaa kaupmeeste vahel. See muidugi hoidis nende kaupade hinnad kõrgemal, kui see oleks olnud vabakaubanduse puhul, ning seetõttu taotleb Rootsi valitsus oma saadikute kaudu vaba kauplemise keelu kaotamist nende kaupade suhtes.

Rootsi kaupmehi puudutas eriti tsaari ukaas 9. veebruarist 1662. a., millega kehtestati tsaari monopol 6 tähtsamale kaubale: kanepile, potasele, tõrvale (смольчур), loomarasvale, juhtnahale ja sooblinahkadele.²⁹⁴ Need olid kaubad, mida välismaa kaupmeeste poolt kõige rohkem nõuti ning seetõttu pandi sellele monopolile suuri lootusi. See pidi aitama üle saada majanduslikest raskustest, mis ilmnesisid eriti finantsalal seoses hõbeda puudusega. Peale riigi sissetulekute üldise suurendamise pidi see monopol tooma välismaa kaupmeeste käest riigi kätte uusi hõbedavarusid.

Rootsi kaupmeeste seas on tsaari monopol nendele kaupadele esile kutsunud terava rahulolematuse. Nende selja taga seisev Rootsi riik süüdistas oma saadikute kaudu 1662. a. märtsis Moskvas toimunud läbirääkimistel Venemaad Kärde rahulepingu rik-

²⁹¹ П. П. Мельгунов, lk. 179.

²⁹² Tol ajal ei kasutatud mitte rabarברי varsi, vaid juuri.

²⁹³ Е. Д. Сташевский, Экономическая политика Московского государства в XVI—XVII вв. — Русская история в очерках и статьях. Под ред. М. В. Довлар-Запольского, т. III, Киев 1912, lk. 365.

²⁹⁴ К. В. Базилевич, Денежная реформа Алексея Михайловича, lk. 52—55; Очерки истории, XVII век, lk. 434.

kumises. Nad nõuavad, et Rootsi kaupmeestel lubataks vabalt kaubelda Vene kaupmeestega igasuguste kaupadega, nagu see oli ette nähtud Kärde rahulepingus.²⁹⁵ Oma vastuses 21. märtsist 1662. a. on Vene välitsuse esindajate poolt Rootsi nõudmistele selles suhtes täielikult vastu tulnud.²⁹⁶ Rootsi alamatel lubatakse osta Venemaal Vene kaupmeestelt vabalt igasuguseid kaupu, sealhulgas ka Rootsi saadikute kaebuses märgitud 6 «ukaasi-kaupa».

Seega oli Vene valitsus teinud Rootsile kauplemise tingimustes olulise järeleandmise. Selle põhjuseks on Rootsi nõudmistele kõrval ilmselt aga ka Vene kaupmeeste laiemate ringkondade rahulolematuus, sest see monopol riiväs ka nende huve. Pealegi maksis riigikassa nende kaupade eest Vene kaupmeestele vaskrahas, mille kurss pidevalt langes. Et nende kaupade peamine hulk oli erakätes, kasutati riikliku kaubanduse edendamiseks ka nende kaupade rekvireerimist.²⁹⁷

Vaatamata sellele, et tsaari monopol 6 tähtsama kaubaartikli suhtes nii kiiresti tühistati, jätkuvad ka järgnevalt Rootsi kaupmeeste ja nende huve esindavate Rootsi saadikute kaebused vaba kaubanduse takistamise üle Venemaal.

Läbirääkimistel Vene ja Rootsi saatkondade vahel Pljussa jõel 1663. a. andsid Rootsi saadikud Vene saadikutele 8. oktoobril 1663. a. üle kirja, milles rõhutatakse paljude teiste kaebuste hulgas asjaolu, et igasuguseid kaupu ostetakse tsaari kassasse ja et takistatakse kaubandust liina, kanepi, juhtnaha, loomarasva, vaha, potase, tõrva ja paljude teiste kaupadega.²⁹⁸ Ühtlasi nõuavad Rootsi saadikud samal istungil, et fikseeritaks 6 «ukaasikauba» suhtes punkt, et kuninga alamatel on tsaari poolt õigus kaubelda nende kaupadega ilma igasuguste takistusteta.²⁹⁹ Vene saadikud vastavad eitavalt, viidates sellele, et Vene poolt on nende kaupade monopolist tegelikult juba loobunud vastuseks Bengt Horni ja teiste Rootsi saadikute kirjale 1662. a. ning et Rootsi alamatel lubatakse kaubelda nende kaupadega Venemaal vabalt kõigi inimestega.³⁰⁰ Järgnevas vaidluses rõhutavad Vene saadikud ka seda, et sellest lubadusest on kinni peetud.³⁰¹

Nagu nähtub NSV Liidu Vanade Aktide Riikliku Keskarhiivi materjalidest, on Venemaa poolt tõepoolest loobunud tsaari monopolist (tegelikult võrdne riikliku monopoliga) neile kaupadele. NSV Liidu Vanade Aktide Riiklikus Keskarhiivis on küllaldaselt andmeid selle kohta, kuidas Rootsi kaupmehed ostavad Vene kaup-

²⁹⁵ ЦГАДА, ф. 96, кн. 60, лл. 312—313.

²⁹⁶ Samas, l. 313—314.

²⁹⁷ К. В. Базилевич, Элементы меркантилизма, lk. 21.

²⁹⁸ ЦГАДА, ф. 96, кн. 65, лл. 176—178.

²⁹⁹ Samas, l. 404.

³⁰⁰ Samas, l. 405.

³⁰¹ Samas, l. 406.

meeste ja isegi teiste isikute käest lina,³⁰² kanepit,³⁰³ juhtnahka³⁰⁴ jni.

Sama küsimus on uuesti arutusel sama konverentsi VIII istungil, mis toimus 9. nov. 1663. a. Et aga mõlemad pooled on samadel seisukohtadel nagu eelmisel istungil, ei sõlmita selles küsimuses mingit kirjalikku kokkulepet, Oieti ei ole selle järele ka mingit vajadust, sest küsimus oli tegelikult juba varem lahendatud positiivselt.

Milles seisnes siis aga küsimus, kui Venemaal oli loobunud tsaari monopolist tähtsamatele kaupadele, kuid Rootsi saadikud kaebasid jätkuvalt vaba kaubanduse takistamise üle? Asi oli selles, et pärast monopoli kaotamist 6 ukaasikaubale jätkas tsaar oma esindajate kaudu tegutsemist riigi suurima kaupmehena. Tsaari nimel tegutsevad nn vöörnikud tegelesid suures ulatuses kaupade ülesostuga ja nende müügiga välismaa kaupmeestele. See ahendas muidugi välismaa kaupmeeste tegevussfääri Venemaal ja seoses sellega tundsid ka Rootsi kaupmehed, nagu piiraks tsaar ehk riigikassa nende tegevusvabadust. Tavalistel Vene kaupmeestel oli pärast tsaari monopoli kaotamist õigus kaubelda Rootsi kaupmeestega, kuid muidugi oli neil raske konkureerida tsaari nimel tegutsevate vöörnikega, kes sageli esinevad vahendajate osas Vene ja Rootsi kaupmeeste vahel. Et aga oma konkurentidele Rootsi kaupmeeste näol igasuguseid takistusi püüti teha, see on ka loomulik.

Peale ukaasikaupade olid Venemaal veel nn keelukaubad (заповедные товары), millega kauplemine oli välismaa kaupmeestele keelatud. Paljudes ürikutes, milles kõneldakse kaubanduse vabadusest kõigi kaupadega, leidub ikka lisand «välja arvatud keelukaubad». Nende kaupade ring aegade jooksul küll teatud määral muutus, kuid oma põhiosas see siiski püsis. Selline keeld on kehtiv näiteks kulla ja hõbedaga kauplemise kohta.³⁰⁵

Keelatud oli välismaa kaupmeestel ka kauplemine alkohoolsete jookidega, sest seda loeti tsaari monopoliks. Veinide sisseveoks pidi olema eraldi luba isegi Moskvas asuvatel välismaa esindajatel, kui nad tahtsid veini sisse vedada oma tarbeks. Sellist luba on 1674. a. palunud Pihkva vojevoodi V. S. Volõnski kaudu Saadikute Prikaasilt Rootsi diplomaat Christian Kochen, kes tahab oma tarbeks sisse tuua 2 poolikut vaati reinveini.³⁰⁶ 1684. a. sügisel palub analoogilist luba Thomas Knieper juba palju suurema veinikoguse sissetoomiseks.³⁰⁷

Täiesti keelatud oli kauplemine tubakaga. Tsaari ukaasiga

³⁰² ЦГАДА, ф. 96, кн. 63, лл. 234—238.

³⁰³ ЦГАДА, ф. 96, 1662 г., стб. I, лл. 255—264; 1697 г., стб. I, л. 27.

³⁰⁴ ЦГАДА, ф. 96, 1664 г., стб. I, л. 92; кн. 90, л. 2; кн. 63 лл. 233 об. — 234; 1668 г., стб. I, л. 16.

³⁰⁵ А. С. Мулюкин, лк. 41—43.

³⁰⁶ ЦГАДА, ф. 96, 1674 г., стб. I, л. 19.

³⁰⁷ ЦГАДА, ф. 96, 1685 г., стб. I, л. 8.

1634. aastast nähti ette surmanuhtlus koos varanduse konfiskeerimisega tubaka tarvitamise, müügi ja hoidmise eest.³⁰⁸ 1649. a. Sobornoe uloženie on surmanuhtluse tubaka tarvitamise, müügi ja hoidmise eest küll kaotanud, kuid on kehtestatud teised rängad ja julmad karistused. Keeldudele vaatamata on tubaka tarvitamine siiski levinud nii Lääne-Euroopa maades kui ka Venemaal. See tõttu on ka Rootsi kaupmehed siiski tegelnud tubaka müügiga Venemaal, kusjuures välismaa kaupmeeste suhtes ei ole tegelikult rakendatud seaduses ettenähtud karme karistusi. Nii näiteks teatab Novgorodi vojevood I. B. Reprin-Obolenski 1662. a. Saadikute Prikaasi, et sama aasta juulis on tabatud kauplemiselt Nevanlinna kaupmees Andreas (Andrei) Iriksen³⁰⁹, kes on müünud külades soola, veini ja tubakat.³¹⁰ Tabamise ajal on tal kaasas olnud 4 puuda tubakat. Seejuures ei ole seda Rootsi kaupmeest karistatud, vaid ta on koos kaupadega lihtsalt üle piiri tagasi saadetud. Teda on ka manitsetud ja saadetud kaebus tema üle Narvas asuvalle Ingerimaa kindralkubernerile. Paar aastat hiljem (1664. a.), kui saadi kätte järjekordne kogus salaja sisseveetud tubakat, toimiti samuti, kuid tehti Novgorodi vojevoodile I. B. Reprinile korraldus, et edaspidi tuleb tubakas konfiskeerida ja põletada.³¹¹

Üheks tähtsamaks kaubaks, mille väljavedu Venemaalt oli enamasti alati keelatud, oli teravili. Vilja väljavedu püüti tõkestada või piirata, et vältida leivapuudust ja viljahindade kõrgele krüvimist kaupmeeste poolt. Kõrged vilja- ja leivahinnad tekitasid rahva seas rahulolematust ja ähvardasid kaasa tuua uusi ülestõuse. Olid ju näiteks 1650. a. Pihkva ülestõusu puhul selle ajendiks kõrged viljahinnad ja leivapuudus, mida ikalduse kõrval põhjustas ka ulatuslik vilja väljavedu Rootsi valdustesse.³¹²

Kehtiva korra kohaselt oli vilja väljaveoks Venemaalt vaja tsaari eri luba. Selle loa andmine oli seejuures suureks majanduslikuks soodustuseks, kuna Vene vili oli Lääne-Euroopa hindadega võrreldes odav ja selle edasimüügist võis saada suurt vaheltkasu. Vilja müümine Venemaalt Rootsile on eriti suures ulatuses toimunud 30-aastase sõja ajal, millal see oli tõhusaks abiks Rootsile. B. F. Poršnevi arvestuse järgi ei olnud see väiksem sellest ulatuslikust abist, mida Roots sai raha näol Prantsusmaalt.³¹³

Pärast 1633. a. on vilja müük Rootsile lõpetatud. Järgnevalt pöörduvad nii Rootsi riik kui ka erakaupmehed sageli Venemaa

³⁰⁸ А. С. Мулюкин, lk. 47.

³⁰⁹ Nimi võib olla moonutatud. Sageli on venekeelsetes tekstides *i*-ga algavates nimedes eest ära jäänud mõni kaashäälik (eriti *d*). Lõpp *-sen* võib tegelikult olla ka *-sson*.

³¹⁰ ЦГАДА, ф. 96, 1662 г., стб. I, лл. 105—107.

³¹¹ ЦГАДА, ф. 96, 1664 г., стб. I, лл. 93—95.

³¹² К. Якубов, Россия и Швеция в первой половине XVII века. Сборник материалов из Московского Главного Архива Министерства Иностранных Дел и Шведского Государственного Архива и касающихся истории взаимных отношений России и Швеции в 1616—1651, Москва 1897, lk. 303—354; М. Н. Тихомиров, Псковское восстание 1650 года, Москва-Ленинград 1935, lk. 43.

³¹³ Б. Ф. Поршнев, Русские субсидии, lk. 338—339.

poole palvega lubada neil Venemaalt vilja osta, kuid enamasti jäetakse need palved rahuldamata. Ainult üksikjuhtudel on selline luba antud üksikutele Rootsi kaupmeestele. Nii on 14. jaan. 1650. a. saadetud Saadikute Prikaasist Pihkva vojevoodile N. S. Sobakinile kiri (gramota), milles kästakse müüa Rootsi almale Login Numensile riigi aitadest Pihkvas 20 000 setvertit rukist selle hinnaga, nagu see on nendel päevadel Pihkva turul.³¹⁴ Imselt on selline luba olemas olnud ka Narva suurkaupmehel Juri Tunderil (Tunderfeldil), kes enne 1. septembrit 1670. a. on ostnud Pihkva kaupmehelt Semjon Menšikovilt 500 tündrit rukist, kuid jätnud raha selle eest tasumata.³¹⁵

Samuti on olnud enamasti keelatud ka teiste toiduainete väljavedu Venemaalt. Nii on Saadikute Prikaasi kirjas Novgorodi vojevoodile F. A. Hilkovile 24. jaanuarist 1650. a. rangelt keelatud liha, kala ja teiste toiduainete müük «Rootsi piiri taha».³¹⁶

XVII sajandi lõpul on püütud takistada ka metsamaterjalide väljavedu Venemaalt. 26. apr. 1682. a. on Pihkvasse saadetud tsaari korraldus, mis keelas metsamaterjalide väljaveo «Rootsi piiri taha».³¹⁷ Seda keeldu pole küll täielikult täidetud, nii et seda tuleb mitmel korral korrata. 22. mail 1684. a. Saadikute Prikaasist Pihkva vojevoodile B. P. Šeremetjevile saadetud kirjas kästakse läbi lasta Narva kaupmees J. Tunderfeldi juba varem maharaiutud metsamaterjal, kuid keelatakse veel kord igasuguste metsamaterjalide müümine Rootsi piiri taha.³¹⁸ Kästakse teatada ka talupoegadele Luuga jõe lähedal, et nad edaspidi ei viiks Rootsi piiri taha müügiks mitte mingisuguseid metsamaterjale.³¹⁹

Rootsi kaupmehed ja diplomaatilised esindajad on avaldanud rahulolematust selle keelu puhul, kuid nende taotlused selle muutmiseks on jäänud tagajärjeta. Kui Rootsi komissar Chr. Kochen viitas Kärde ja Pljussa lepingule kaubanduse vabadusest,³²⁰ vastati talle, et metsamaterjalid ei saa olla kaubanduse objektiks ja seetõttu ei saa ka lepingutes midagi olla öeldud nende kohta.³²¹

Mõningaid kitsendusi tehti Venemaal ka välismaalaste kauplemisele soolaga³²², kuid põhiliselt puudutasid need soola väljavedu ja jaekaubandust maal. Välismaa kaupmeeste tegevussfääri Venemaal ahendasid ka kauplemise keeld või piiramine mõningate vähemtähtsate kaupade suhtes, millel ei olnud olulist osatähtsust majanduslikus suhtlemises. Selliseks kaubaks oli näiteks XVII saj.

³¹⁴ ЦГАДА, ф. 96, 1650 г., стб. I, лл. 94—95.

³¹⁵ ЦГАДА, ф. 96, кн. 89, лл. 11—11 об.

³¹⁶ ЦГАДА, ф. 96, 1650 г., стб. I, лл. 57—59.

³¹⁷ ЦГАДА, ф. 96, кн. 122, л. 397.

³¹⁸ Samas, l. 398.

³¹⁹ Samas, l. 405 v.

³²⁰ Samas, l. 378—379.

³²¹ Samas, l. 405 («... а те леса товарным промыслом быти не имеют, понеже и в договорах о том не положено, да и быть бы не возможно...»).

³²² А. С. Мулюкин, lk. 49.

allikates sageli esinev rabarber, mida Rootsi kaupmehed aga siiski tihti ostavad Venemaalt.

Hoopis tõsisem oli aga vasekaubanduse küsimus Rootsi valdustes. 1659. a. oli Rootsi valitsus riigi sissetulekute suurendamiseks kuulutanud vasekaubanduse kuninga regaaliks³²³, s. o. muutnud vasekaubanduse riigi monopoliks. Sellest korraldusest informeeris Narva ja Ingerimaa kuberner Christer Horn 1659. a. suvel Novgorodi ja Pihkva vojevooide.³²⁴ Kirjas Novgorodi vojevoodile G. S. Kurakinile kaevatakse seejuures selle üle, et Vene kaupmees Jakov Andrejanov (Ondrejanov) on ostnud Narvas palju vaske eraisikutelt.³²⁵ Ühtlasi on Rootsi poolt astutud juba vaherahü ajal samme riikliku vasekaubanduse edendamiseks. Nii on Narva ja Ingerimaa kuberner S. G. Helffeld ning kuninglik komissar ja kaubanduslik agent ehk ülesostja («приказчик») L. Bengtsson oma kirjas Novgorodi vojevoodile G. S. Kurakinile pakunud Vene riigile müüa 2000—3000 perkovetsi vaske.³²⁶

Vasemonopoli kasutati seejuures vasehindade ulatuslikuks tõstmiseks. Seda võimaldas eriti asjaolu, et seoses vaskraha kasutusele võtmisega tunti Venemaal vajadust suurte vasekoguste järele. Vaskmüntide vermimine Venemaal algas 1654. a., mil valitsus laskis suundkursiga käibele reaalväärtuselt (väärismetalli sisalduselt) odavamata hõberaha ja selle kõrval ka vaskraha. Viimase väljalaskmisest lootis valitsus saada kasu üle 4 miljoni rubla,³²⁷ kuid sellest esialgsest summast ei peetud kinni. Vaskraha väljalaskmine praktiliselt piiramatul hulgal, mis ei olnud vastavuses riigis olemasolevate kaupade väärtusega, tõi kaasa selle kursi kiire languse. Majandusliku kaose ja rahva ülestõusude olukorras (eriti 1662. a. ülestõus Moskvast³²⁸) oli valitsus 1663. a. sunnitud vaskmündid käibelt kõrvaldama. Vastavalt ukasile 15. juunist 1663. a. pöördui tagasi hõberahale ning vaskraha vahetati hõberaha vastu kursiga 1% selle nominaalväärtusest.³²⁹

Et Venemaal oli vaske vaja müntimiseks, puudutab kuninga monopol Rootsi vasekaubanduse alal eriti Pihkva kaupmehi, kellele tsaar oli teinud ülesandeks vase kokkuostmise Pihkva rahapajale (денежный двор). Ülevaate saamiseks selle ülesande täitmise käigust ja sellel alal esinevatest raskustest on Pihkva voje-

³²³ J. E. Nordwall, Sverige och Ryssland efter freden. «Historisk Tidskrift» 1890, lk. 239.

³²⁴ ЦГАДА, ф. 96, 1659 г., стб. 1, лл. 300—307, 319—325.

³²⁵ Selle ümberjutustus leidub ka Saadikute Prikaasi kirjas Novgorodi vojevoodile G. S. Kurakinile 29. juulist 1659 (samal, l. 2).

³²⁶ ЦГАДА, ф. 96, 1660 г., стб. 1, л. 34.

³²⁷ К. В. Базилевич, Денежная реформа Алексея Михайловича, lk. 14; Очерки истории СССР, XVII в., lk. 433.

³²⁸ К. В. Везилевитси uurimuste kõrval mõningaid uusi andmeid ülestõusu kohta rakub В. И. Буганов: К вопросу о Московском восстании 1662 года. «Вопросы истории» 1959, № 5, lk. 160—175.

³²⁹ К. В. Базилевич, Элементы меркантилизма, lk. 22; К. В. Базилевич, Денежная реформа Алексея Михайловича, lk. 71.

vood okolnitši F. F. Dolgoruki 7. septembril 1663. a. kutsunud vojevoodi kantseleisse Pihkva ja sinna ümberasunud endisi Ivangorodi kaupmehi ning pärinud neilt andmeid vase ostmise kohta Rootsi linnadest.³³⁰

Sel puhul antud seletustes on üldiseks jooneks kaebus selle üle, et vaske tuleb osta riigilt (kroonult), kusjuures selle hind on tunduvalt kõrgem era kaupmeeste hindadest. Era kaupmeestelt («kõrvalt») ostetud vask aga konfiiskeeritakse. Nii räägib Afanassi (Ofonassei) Mihhailovič Bolšoi Russinov, et 1663. a. talvel on ta Riias ostnud vaske 10 perkovetsi kroonu ülesostjalt (откупщик) Adolph Lüdersilt (Liders) hinnaga 110 riigitaalrit perkovets.³³¹ Altkäe («kõrvalt») müüdavat seda aga 65—75 taalri eest. Tema pole aga julenud altkäe osta, sest seda ei lubata Venemaale viia ja võetakse ära kuninga kasuks ilma hüvitusega. Samal aastal on Riias sama hinnaga kroonult 3 perkovetsi vaske ostnud Peeter Volnjanka.³³² Odavamalt on õnnestunud osta vaske Danil (Danilka) Grigorjevile, kes on ostnud kuninga volinikult (приказчик) 8 perkovetsi vaske hinnaga 90 taalrit perkovets.³³³ Fjodor Lukin on 4 aasta jooksul ostnud Riias vaske kuningakassa esindajalt riialaselt Hans Kuchloselt hinnaga 40—100 taalrit perkovets, kuna aga «kõrval» maksvat see 75—80 taalrit perkovets.³³⁴ Hinnaga 80 taalrit perkovets on Timofei (Timoška) Vragov ostnud 1663. a. Riias 18 perkovetsi vaskplaate kuningakassast esindavalt kaupmehelt.³³⁵ Ostude puhul odavama hinnaga on ilmselt tegemist erineva väärtusega vasega. Teiselt poolt võisid mõned Vene kaupmehed esitada hindu veidi kõrgendatuna, et riigile vase ostmisel ise vahelt teenida.

Pihkva kaupmees A. Menšikov jutustas, et ta on mitmel aastal ostnud Pihkva raharaja (денежный двор) jaoks vaske Tallinnast ja Narvast kindlaksmääratud hinnaga 100 taalrit perkovets.³³⁵ Altkäe müüakse aga vaske 70—75 taalri eest perkovets.

Kui 7. juunil 1663. a. küsitleti kauplemise tingimuste kohta Rootsis Novgorodi kaupmehi, kurdavad 24 kaupmeest üksmeelselt, et Rootsist võib viia Venemaale ainult kuninga vaske,³³⁷ s. o. vaske, mis on ostetud riigilt. Selle hind olevat aga kaks korda kõrgem kui varasem vase hind. Kui varem perkovets vaske maksis 30 rubla ja vähem, siis nüüd maksvat see 60 hõberubla.

Et kuninga monopol vasekaubandusele võimaldas vase hindu suvaliselt kõrgeks ajada, taotlevad Venemaa esindajad diplomaatilistel läbirääkimistel kuninga monopoli kaotamist vasekaubandusele Rootsis. Eespool mainitud läbirääkimistel Pljussa jõel

³³⁰ ЦГАДА, ф. 96, кн. 44, лл. 307—308.

³³¹ Samas, l. 311 v. — 312.

³³² Samas, l. 315—315 v.

³³³ Samas, l. 320—320 v.

³³⁴ Samas, l. 326 v.—327.

³³⁵ Samas, l. 327—327 v.

³³⁶ Samas, l. 313—314.

³³⁷ Samas, l. 109.

1663. a. püüavad Vene saadikud välja kaubelda vasekaubanduse vabadust Rootsis, nii et vaske võiks osta Rootsi alamatelt vaba kaubanduse korras ja ei oldaks kohustatud ostma seda riigilt.³³⁸ Vaieldes selles küsimuses Rootsi saadikutega rõhutavad Vene saadikud, et tsaar on oma «ukaasikaubad» vabaks andnud. Vene saadikute visad püüded ei saavuta neil läbirääkimistel aga edu. Rootsi saadikud ei tee vasekaubanduse küsimuses Venemaale mitte mingisuguseid järeleandmisi.

Alles pärast seda kui Venemaal loobuti vaskraha kasutamisest ja tsaari käsul rahapada (денежный двор) Pihkvas likvideeriti, on Rootsis loobutud kuninga monopolist vasekaubanduses. Kui 20. juunil 1666. a. Pihkva kaupmehed on tsaari ukaasi kohaselt kütsutud Pihkva vojevoodi I. A. Hovanski kantseleisse, kaebavad nad küll endiste kitsenduste üle vasekaubanduses, kuid lisavad, et pärast Pihkva rahapaja kaotamist on kõigis Rootsi linnades hakatud vaske müüma vabalt, väljaspool kuningakassat, ilma kindlaksmääratud hindadeta.³³⁹

Kuid ka vasekaubanduse monopoli kehtimise ajal on Vene kaupmehed, eriti Pihkva kaupmehed, siiski ulatuslikult vaske kokku ostnud erakaupmeestelt ja seda Venemaale vedanud, eriti mündinduse vajadusteks. Paljud Pihkva kaupmehed jutustavad 7. septembril 1663. a. vojevoodi kantseleis vase ostudest Baltikumi linnades väljaspool kuningakassat. Nii on Pihkva kaupmees Ivan Olenkin 1661. ja 1662. a. (7169 ja 7170) ostnud Narvas Pihkva rahapaja jaoks vaske «kõrvalt» igasugustelt teenistuslastelt ja kaupmeestelt³⁴⁰ 75—80 taalrit perkovets.³⁴¹ Kroonult ei ole ta ostnud selle tõttu, et seal on vase perkovets maksnud 100 taalrit ja rohkem. 1663. a. on ta aga ostnud Narvas altkäe 20 perkovetsi vaske kaupmeestelt Jurgen Tunderilt, Jakob Schultzilt (у Якова Шуля) ja Joachim Dietmarilt (Ефим Дитмер) hinnaga 90 riigitaalrit perkovets. Kogu selle vase on ta salaja vedanud Pihkvasse ning müünud sealsele rahapajale.

Pihkva kaupmees Mitrofan Pantelejev on 1663. a. talvel koos ivangorodlane Tarass Anikejeviga ostnud Narva elanikelt altkäe 6 perkovetsi 1 puud vaske, makstes 64 taalrit perkovetsist, ja toonud selle salaja Pihkvasse.³⁴² Samuti on Narvas altkäe vaske ostnud Pihkva kaupmees Vassili (Vaska) Žarkov.³⁴³

Arvukaid näiteid võib tuua altkäe «kõrvalt» vase ostmisest Pihkva kaupmeeste poolt Tallinnas. Nii on endine ivangorodlane Saveli (Savka) Korolkov 1663. a. «jõulupaastu ajal»³⁴⁴ ostnud Tallinnas salaja Johann Bergilt (Ягана Беря)³⁴⁵ 10 perkovetsi

³³⁸ ЦГАДА, ф. 96, кн. 65, лл. 415—416.

³³⁹ ЦГАДА, ф. 96, кн. 75, л. 101.

³⁴⁰ «... на стороне у всяких чинов у служилых и у торговых людей...»

³⁴¹ ЦГАДА, ф. 96, кн. 44, лл. 310—311 об.

³⁴² Samas, l. 314 v. — 315.

³⁴³ Samas, l. 320 v. — 321.

³⁴⁴ Mõeldud on nn. Filipovi paastu 15. novembrist kuni 24. detsembrini.

³⁴⁵ Nimi on ilmselt moonutatud.

vaske plaatides (досчатой меди) hinnaga 68 riigitaalrit perkovets ja toonud selle salaja Pihkvasse.³⁴⁶ Fjodor Suhhanov on 1663. a. märtsis ostnud Tallinnas Ferdinand (Fjodor) Rodeselt (у Федора Пантелеева Рота)³⁴⁷ kuninga kassast mööda minnes altkäe 13 perkovetsi vaske hinnaga 90 riigitaalrit perkovets.³⁴⁸ Seejuures on müüja viinud vase oma hobustega Tartu, kust see on salaja edasi toimetatud Pihkvasse. Ka eespool märgitud Vassili (Vaska) Žarkov on 1663. a. ostnud Tallinnas Johann Värilt (Яган Варя)³⁴⁹ 12½ perkovetsi vaske 80 Lüübeki taalri eest perkovets.³⁵⁰ Ka Ivan (Ivaška) Anikejev on 1663. a. ostnud Tallinnas «kõrvalt» 4 perkovetsi vaske säkslaselt Albrecht Möllerilt, makstes 90 taalrit perkovetsist, kusjuures Albrecht Möller on toonud selle Vene poolele.³⁵¹

Ilmselt on mõnevõrra rangem olnud kontroll vase monopolile Riias, sest seal esineb kõige rohkem vase ostusid kuningakassast. Kuid on üksikuid näiteid, mis kõnelevad vase ostmisest altkäe ka Riias. Nii on Nefedi Kalatšnik 1663. a. ostnud Riias Pihkva rahapaja jaoks kuningakassast mööda minnes «kõrvalt» kelleltki sakslaselt Adolfilt, kelle perekonnanime ta ei märgi, 10 perkovetsi vaske hinnaga 90 riigitaalrit perkovets.³⁵² Seejuures on müüja toimetanud selle vase ise Pihkvasse. Et Vene kaupmeestel oli vase salaja üle piiri toimine raskem, teevadki seda tavaliselt Rootsi kaupmehed. Enamasti on see ületoimetatav vask seejuures juba enne kaupmeestele müüdud, kuid näiteks Pihkva kaupmees Ivan Glotov on 1663. a. ostnud ka Pihkvas 10 perkovetsi 1 puud 25 naela vaske Riia kaupmehelt Friedrich (Фрейдрик) Bansõrevilt.³⁵³

Pihkva kaupmeeste kõrval on Pihkva rahapaja vajadusteks Rootsi valdustest altkäe vaske ostnud ka Petseri possaadi kaupmehed.³⁵⁴

Nagu nähtub nendest näidetest, kaasnes Rootsi kuninga monopoliga vasekaubanduse üle ulatuslik salakaubandus selle kaubarikiliga. Tuleb märkida, et ametlikult oli see Vene välitsuse poolt keelatud. Saadikute Prikaasi kirjas Novgorodi vojevoodile G. S. Kurakinile 29. juulist 1659. a. kästakse anda Novgorodis ja selle manussinnades range korraldus, et keegi Rootsi linnades ei ostaks kelleltki vaske salaja.³⁵⁵ Analoogiline korraldus on tehtud ka Pihkva vojevoodile I. A. Hovanskile.³⁵⁶ Ilmselt on sellele korraldusele kohalikud vojevoodid ja teised ametiisikud yaadanud aga läbi sõrmede. Seda näitab salakaubanduse suure ulatuse kõrval

³⁴⁶ ЦГАДА, ф. 96, кн. 44, лл. 318—318 об.

³⁴⁷ Nimi on ilmselt moonutatud venepäraseks.

³⁴⁸ ЦГАДА, ф. 96, кн. 44, лл. 318 об. — 319 об.

³⁴⁹ Nimi on moonutatud tundmatuseni.

³⁵⁰ ЦГАДА, ф. 96, кн. 44, л. 321.

³⁵¹ Samas, l. 323—323 v.

³⁵² Samas, l. 316 v. — 317.

³⁵³ Nimi on ilmselt moonutatud venepäraseks.

³⁵⁴ ЦГАДА, ф. 96, кн. 44, лл. 333—335 об.

³⁵⁵ ЦГАДА, ф. 96, 1659 г., стб. 1, лл. 7—8.

³⁵⁶ Samas, l. 330.

ka asjaolu, et Vene kaupmehed jutustavad sellest karistust kartmata 1663. a. vojevoodi kantseleis. Endise keelu täitmata jätmine on aga seoses üha suureneva nõudmisega vase järele mündinduse vajadusteks. Salakaubandust on võimaluse piires püüdnud harastada muidugi ka Rootsi kaupmehed Venemaal, eriti vähe ruumi võtvate, kuid seejuures hinnaliste kaupadega. 1663. a. kirjutab näiteks Novgorodi vojevood F. F. Dolgoruki, et välismaalased Rootsist ja mujalt toovad Pihkva kaubahoovidesse salaja müügile kalliskive ja pärleid.³⁵⁷

Kõrvuti riikliku monopoliga vasekaubanduse alal ja ka pärast selle kaotamist tehti Rootsist takistusi raha väljaveole. Raha väljaveo keeld tulenes kõigepealt üldisest merkantilistlikust majanduspoliitikast, mis vaatles raha kui riigi peamist jõukuse näitajat. Esijoones peeti sel puhul silmas küll väärismetalle kuldä ja hõbedat, kuid Rootsist kehtis see ka vase kohta, sest alates 1624. aastast ringles Rootsist vaskraha paralleelselt hõberahaga kuni 1776. a. Kursi kindlustamiseks oli Rootsi vaskraha raske ja kogukas, nii et vaskmündid kujutasid endast enamasti suuri vaskplaate. Seoses sellega kehtisid suures osas ka vaskraha suhtes samad kitsendused, mis käisid vasekaubanduse kohta.

Seadusandlikuks aktiks, millega fikseeriti raha väljaveo keeld Rootsist, oli 18. juunil 1662. a. väljaantud kuninglik plakaat. Selles öeldi, et keegi ei tohi saata ega viia (affsända och bortföra) «... salaja ega avalikult maad või vett mööda, ise ega teise kaudu sularaha (rede penningar), olgu see siis kuld-, hõbe-, vask- või makseraha (Payemynt) meie Rootsi riigist ja Soome suurvürst-konnast välismaa kohtadesse, samuti mitte Pommerisse ja Bremenisse...»³⁵⁸. Selle keelu vastu eksijatel võetakse ära raha, mida nad kavatsesid välja vedada, ning nad peavad lisaks sellele maksma trahvi selle rahasumma neljakordses väärtuses. Erandina on lubatud raha üle piiri viia kõigepealt piiriäärsetel talupoegadel oma vajaduseks tehtavate ostude eest tasumiseks. Reisijatel on lubatud reisiraha üle piiri kaasa võtta kuni 50 riigitaalrit inimese kohta.

Erandina on lubatud raha väljavedu ka üksikutel teistel juhtudel, kui seda nõudsid Rootsi majanduse elulised huvid. Nii on seoses leivapuudusega Soomes 29. märtsil 1664. a. saadetud maapealikele Soomes Ernst Johan Creutzile ja Jacob Törneskiöldile ning kuberner Bengt Hornile kirjad, milles kästakse lubada raha välja vedada neil, kes toovad vilja müügiks Soome.³⁵⁹

Raha väljaveo keeld Rootsist Venemaale on tabanud Vene kaupmehi ootamatult. Seetõttu on paljud parajasti Rootsist või selle valdustes kauplemas olnud Vene kaupmehed sattunud raskustesse. Nii kaebab Pihkva kaupmees Juri (Jurka) Grigorjevitš Vragov 1663. a. suvel, et eelmisel sügisel Tallinnas kauplemas

³⁵⁷ ЦГАДА, ф. 96, 1663 г., стр. 1, лл. 164—165.

³⁵⁸ A. Stiernman, d. III, lk. 72 jj.

³⁵⁹ Samas, lk. 180 jj.

olles on ta müünud oma kaubad sealsetele kaupmeestele vaskraha eest.³⁶⁰ Siis polevat veel olnud vaskraha väljaveo keeldu. Kui ta aga on sõitnud selle vaskrahaga Venemaale, on Tallinna kindral-kuberner Bengt Horn saatnud talle mehed järele ja sundinud teda Tallinna tagasi pöörduma. Tallinnas on tal raha, mida oli 9 perkovetsi, ära võetud. Pärast kaebust Bengt Hornile on ta küll 6 perkovetsi tagasi saanud, kuid 3-st ongi ta ilma jäänud. Analoogilise loo jutustab Pihkva kaupmees Andrei Leontjevits Bõk, kellel on vaskraha olnud 5½ perkovetsi.³⁶¹ Ka sellest on 1/3 ära võetud. 24 Novgorodi kaupmehe jutustuses 7. juunil 1663. a. kauplemise tingimustest Rootsist kurdetakse juba sõjaeelsete aastate kohta, et neil pole lubatud vaskkillingeid (медных шкилевых денег) Vene poolele viia.³⁶² Seoses sellega on neid Stokholmis kaua kinni peetud, neil on olnud suured kulud ja seoses hilissügise tagasisõiduga on neil lisandunud veel kahjud laevaõnnetustest. Kes on aga vaskraha kaasa võtnud teemoona muretsemiseks, veokite palkamiseks ja muudeks kuludeks, neil on see Nevanlinna tolliametis ära võetud. Seda on tehtud ka teistes linnades. Nüüd kehtivat Rootsi linnades ja maakondades endiselt range korraldus koos tugeva valvega, et Vene poolele ei tohi viia Rootsi vaskraha ei plaatides ega killingites.

1672. a. kaebavad Novgorodi kaupmehed, et kui nad müüvad oma kaubad riigitaalrite, kuldraha või Rootsi vaskraha eest, siis neil ei lubata saadud raha Venemaale viia, vaid sunnitakse neid ostma kaupu.³⁶³ Vastasel korral võetakse raha neilt ära. Sama kaebavad 1672. a. ka Tihvini kaupmehed.³⁶⁴ Novgorodi kaupmehed Maksim (Maksimka) Matvejev ning F. ja U. Nikiforovid (Mikiforovid) kaebavad 1676. a. eriti rahana käibel olevate vaskplaatide (свейские деньги на плоты) väljaveo keelu üle. Novgorodi possaadiinimene Andrei Maslennikov kaebab samas, et kui Vene kaupmehed müüvad oma kaubad Stokholmis, siis saadud kuldraha, riigitaalreid ja vaskplaate (досчатая медь) ei lubata Stokholmist välja vedada, vaid selle eest tuleb osta töödeldud vaske (медь дельная), gauda või muid kaupu.³⁶⁵

Raha väljaveo keelu üle kaebavad ka mitmed teised kaupmehed. 10. juulil 1676. a. kaebavad Novgorodi kaupmehed Tihhon Jakimov, Jefim Lukoškov, Grigori Antonov ja Semjon Jelissejev, et kui nad müüvad oma kaupu Stokholmis Rootsi kuldraha, Lüübeki taalrite või vaskraha eest, pole selleks mitte mingisugust keeldu, aga kui nad tahavad saadud raha Venemaale viia, võetakse see ära.³⁶⁶ Raha väljaveo keelu kohta Narvas, Nevanlinnas

³⁶⁰ ЦГАДА, ф. 96, кн. 63, лл. 144—145.

³⁶¹ Samas, l. 145 v. — 146.

³⁶² ЦГАДА, ф. 96, кн. 44, лл. 105—109.

³⁶³ ЦГАДА, ф. 96, кн. 85, лл. 2 об. — 3.

³⁶⁴ Samas, l. 17v.—18.

³⁶⁵ ЦГАДА, ф. 96, кн. 103, лл. 111—112.

³⁶⁶ Samas, l. 115 v.—116.

ja Viiburis kaebab Fjodor (Fedka) Grutsa,³⁶⁷ Stokholmis S. Timofejev³⁶⁸ ning 20 Tihvini kaupmeest eesotsas Artemi Vassiljeviga.³⁶⁹ Väikese täpsustuse Rootsis kehtiva raha väljaveo keelu osas teeb Novgorodi kaupmees Dorofei (Doroška) Semjonov, kes märgib, et Rootsis ei tohi välja vedada kuldraha ja riigitaalreid ning vanu vaskplaate (меди старых плат), kuna aga välja võib vedada uusi vaskplaate.³⁷⁰

Raha väljaveo keelu üle Rootsis kaebavad 1676. a. ka Pihkva kaupmehed, kui neilt päritakse andmeid kauplemise tingimuste kohta Rootsis.³⁷¹ Samuti esineb raha väljaveo takistamise üle kaebusi 1680. a., kui toimub järjekordne küsitlus kauplemise tingimuste ja «solvangute» (обиды) üle Rootsis. Nii kaebab selle üle näiteks Pihkva possaadiinimene Andrei (Andrjuška) Farisei.³⁷²

Kõik need Vene kaupmeeste kaebused, mille hulka NSV Liidu Vanade Aktide Riikliku Keskarhiivi materjalid võimaldavad veel tunduvas ulatuses jätkata, näitavad, et Rootsi valitsus püüdis merkantilistlikest printsiipidest lähtudes kindlustada riigivõimu sunnijõu abil aktiivset kaubandusbilanssi.

Vene kaupmeeste seisukohalt tähendas raha väljaveo keeld aga nende kaubandusliku tegevuse piiramist. Nad pidid oma Rootsi toodud kaupade eest tingimata ostma Rootsi või vastava Rootsi valduses oleva linna kaupmeeste poolt pakutavaid kaupu, pannes selle alla nii oma raha selle osa, mis oli kulutatud Vene kaupade ostmiseks, kui ka sellelt operatsioonilt saadava kasumi. Et võõrastega kauplemine oli keelatud, siis olid Vene kaupmehed Rootsis ja selle valdustes tegelikult sunnitud ostma Rootsi kaupmeestelt, kes võisid oma kaupade hindu sel teel kõrgemale kruvida, kui see oleks olnud võimalik ostusunduse puudumise korral. Eriti kriitiliseks muutus olukord Vene kaupmeestele Rootsis sügisel, kui nad pidi ruttama kojusõiduga, et mitte jääda merel hilissügiseste tormide kätte või Rootsi talvituma. Esimesel juhul ähvardas tolle aja suhteliselt vähese mere- ja tormikindlusega laevu hukkumine, mida ka sageli juhtus. Talvitumine aga tähendas küllalt suuri kulusid, seisakut kaubanduslikus tegevuses ja ebamugavusi. Nii näiteks hindab Tihvini kaupmees S. Prokovjev, kes 1667. a. oli sunnitud jääma Stokholmi talvituma, oma kahjusid ja kulusid sellega seoses 207 rublale 13 altõnile.³⁷³ Seetõttu olid Vene kaupmehed sunnitud tegema ka selliseid oste, millest nad muidu oleksid võinud loobuda. Samasugune olukord oli ka lotjadel Narva ja Riiga saabunud Vene kaupmeestel, kes pidid tagasi

³⁶⁷ ЦГАДА, ф. 96, кн. 103, л. 117 об.

³⁶⁸ Samas, l. 122.

³⁶⁹ Samas, l. 124 v.—125.

³⁷⁰ Samas, l. 123.

³⁷¹ Samas, l. 179.

³⁷² ЦГАДА, ф. 96, кн. 108, лл. 24 об. — 25.

³⁷³ ЦГАДА, ф. 96, кн. 90, л. 11 об.

jõudma enne jõgede ja järvede külmumist. Talveteega Baltikumi provintssidesse saabunud Vene kaupmehi kiirustas ostude tegemisele aga ähvardav kevadine teedelagunemine. Selline sündostude süsteem oli teatud määral piduriks ka kaubandusliku kapitali akumulatsioonile, sest akumulatsioon sai toimuda ühekülgsest ainult müügitehingute puhul Venemaal.

Paralleelselt sellise range merkantilistliku majanduspoliitika teostamisega raha suhtes Rootsis püüdis ka Venemaa 1667. a. kaubandusmäärustik soodustada kulla ja hõbeda voolu Venemaale. Loeti ju raha, eriti aga väärismetalle, merkantilismi seisukohalt rahvusliku rikkuse aluseks. 1667. a. kaubandusmäärustiku § 72 nägi ette, et välismaalasel, kes toob Venemaale kuldraha ja riigitaalreid, et tule sellelt tolli maksta.³⁷⁴ Samuti on välismaalastel õigus sellise raha eest ostetud kaupu viia välismaale ilma tollita. Seega püütakse Venemaal kuld- ja hõberaha juurdevoolu välismaalastelt kindlustada mitte surveabinõudega, vaid soodustusega. Survet rakendatakse ainult sel teel Venemaale toodud raha tõmbamiseks riigikassasse. Nimelt näeb kaubandusmäärustiku § 73 ette, et välismaalastelt vastuvõetud kuldraha ja riigitaalrid tuleb Arhangelskis, Novgorodis, Pihkvas ja kõigis teistes piirääretes linnades anda tsaari kassasse, kusjuures vastu antakse ilma viivitusega Vene peenraha.³⁷⁵ Kes saadud välismaa raha tolliametis ei registreeri, sellelt võetakse trahvi. Kes aga viib või saadab seda Moskvasse, sellelt võetakse see raha ära tsaari kasuks.

c) Kaubahoovid ja kitsendused kaubanduse organisatsioonilisel alal

Palju vaidlusi ja tülisid Rootsi ning Venemaa vahelises diplomaatilises suhtlemises kutsus esile kaubahoovide küsimus teise poole tähtsamates linnades. Nende olemasolu oli ette nähtud juba varasemates (Täyssinä, Viiburi, Stolbovo) rahulepingutes. Tegelikult oli kuni Stolbovo rahuni 1617. a. olemas olnud ainult Rootsi kaubahoov Novgorodis. 1617. a. Stolbovo rahulepingu kohaselt pidid Vene kaupmeestel olema kaubahoovid Tallinnas, Stokholmis ja Viiburis, Rootsi kaupmeestel aga Novgorodis, Moskvas ja Pihkvas.³⁷⁶ Järgnevalt on tsaari poolt tema armukirjas (жалованная грамота) 1618. a. kindlaks määratud ka nende hoovide asukohad ja suurused,³⁷⁷ kuid nende ehitamine ja kordaseadmine venisid. Põhjuseks on terve rida konkreetseid üksikküsimusi, milles tekkisid lahkkelid ja millele rahuleping ei andnud vastust.

Rootsi kaupmeestele oli Vene poolel üheks tähtsamaks kauba-

³⁷⁴ ПСЗ, т. I, № 408, lk. 687.

³⁷⁵ Samas.

³⁷⁶ Русско-шведские экономические отношения в XVII веке, lk. 25; Freds fördragh Emillan Sverige och Ryszland, oprättadh i Stolbova then 27. Februarii årh 1617. «Suomi» 1842, V häftet, lk. 53 jj.

³⁷⁷ Русско-шведские экономические отношения в XVII веке, lk. 27.

linnaks Suur-Novgorod. Siin kaubahoovi saamiseks on rootslased esinenud kõigepealt pretensiooniga, et neile antaks valmis kaubahoov Novgorodi Kaubapoolel. Nad ei ole nõus ehitama seda ise Sofia poolele, nagu see oli ette nähtud eespool mainitud tsaari kirjas Rootsi kaupmeestele 1618. a. Põhjuseks on asjaolu, et Sofia pool olevat tühi ja kaubandusrajoonist kaugel.³⁷⁸ 15. märtsil 1620. a. Saadikute Prikaasist Novgorodi vojevoodile D. I. Mezetskile saadetud kirjas (gramota) öeldakse sellest aga ära.³⁷⁹

Hiljem on Venemaa poolt kaubanduse arendamise huvides Rootsile ilmselt siiski järele antud Novgorodi kaubahoovi küsimuses, nii et see hoov on ehitatud siiski Kaubapoolle.

Rootsi kaubahoovi küsimus Novgorodis muutub aga uuesti teravaks 1634. a. 10. aug. 1634. a. teatab Rootsi saadik Scheiding oma kirjas Saadikute Prikaasile, et Rootsi kaubahoov Novgorodis on eelmisel aastal maha põlenud ning nüüd ei taheta lasta seda ehitada endisele kohale, vaid tahetakse anda selleks uus, kuid ebasobiv koht.³⁸⁰ Sellele kaebusele reageerib Saadikute Prikaas positiivselt. Kirjas (gramota) Novgorodi vojevoodile N. M. Katõrev-Rostovskile 31. okt. 1634. a. kästakse lasta Rootsi kaupmeestel kaubelda endistel tingimustel ja kaubahoov Novgorodis ehitada vanale kohale.³⁸¹ Uhtlasi ähvardatakse suure ebasoosinguga (великая опала) ja range karistusega kõiki neid, kes kasutavad Rootsi kaupmeeste vastu kaubanduses või tollides või muudes abinõudes vägivalda või võtavad üleliigseid tolle.³⁸²

Samal ajal Vene kaubahoovide osas Rootsis ja ta valdustes on Vene kaupmehed asetatud ebasoodsasse olukorda. 28. veebruaril 1636. a. kaebab Vene agent Frantsbekov oma kirjas tsaarile, et Stokholmis pole ehitatud hoovi Vene kaupmeestele ja et nad peavad aitu üürima siinsetelt elanikelt.³⁸³ 24. okt. 1644. a. on Novgorodi possaadiinimeste poolt esitatud tsaarile suur kaebekiri, millest muu seas kurdetakse, et Rootsile kuuluvates saksa linnades (немецких свейских городах), mille all mõeldakse ilmselt Baltikumi linnu, on kaubahoovid paigutatud $\frac{1}{2}$ —1 versta kaugusele linna taha, aga Riias koguni 2 versta kaugusele.³⁸⁴ Seoses sellega pole nad rahul tsaari korraldusega, et Rootsi kaubahoov ehitatakse endisesse kohta katedraalkirikute vahele kaubapoodide ridadesse, mis on elavaks kohaks. Kuna Rootsi linnades on Vene kaubahoovid ehitatud linna taha tühjadesse kohtadesse, paluvad nad, et ka Novgorodi Rootsi kaubahoov ehitataks linna taha.

Seega taotlevad Vene kaupmehed vastuseks kitsendustele Rootsis samasuguste kitsenduste sisseseadmist Rootsi kaupmees-

³⁷⁸ ЦГАДА, ф. 96, 1644 г., стб. 1, л. 20.

³⁷⁹ ЦГАДА, ф. 96, 1620 г., стб. 1, лл. 82—83.

³⁸⁰ ЦГАДА, ф. 96, 1634 г., стб. 5, л. 149.

³⁸¹ ЦГАДА, ф. 96, 1634 г., стб. 7, л. 401.

³⁸² Samas, l. 403.

³⁸³ ЦГАДА, ф. 96, 1636 г., стб. 3, л. 3.

³⁸⁴ ЦГАДА, ф. 96, 1644 г., стб. 1, лл. 23—24.

tele Venemaal, et nõrgestada nende konkurentsi. Need taotlused on avaldanud ilmselt teatud mõju kohalikele vojevoodidele, kuid Vene keskvoim ei nõustu nendega ning püüab kindlustada Rootsi kaupmeestele soodsaid kauplemistingimusi ja seega arendada Vene-Rootsi majanduslikke suhteid. Siinjuures pidas keskvoim silmas riiklikke ja kaupmeeskonna kui terviku huvisid. 20. aug. 1645. a. Saadikute Prikaasist Novgorodi vojevoodile S. A. Urusovile saadetud «gramotas» korraldatakse käsku anda rootslastele kaubahoovi jaoks koht Lüübeki kaubahoovi vastas ja müüa neile selle ehitamiseks metsamaterjali vaba kaubanduse alusel.³⁸⁵

Ehitustööd ongi kulgenud edukalt ja juba 1645. a. on rootslased lõpetanud oma uute majade (палата)³⁸⁶ ehitamise Novgorodis.³⁸⁷ Ehitustöödega on rutatud, sest loodeti, et seoses Aleksei Mihhailovitši troonileastumisega saabuvad paremad ajad ka kaubanduses Venemaaga.

Samasugust vastutulelikkust on Vene valitsus osutanud Rootsi kaupmeestele ka Pihkva kaubahoovi küsimuses. 31. okt. 1634. a. Saadikute Prikaasist Pihkva vojevoodile F. A. Jeletskile saadetud kirjas kästakse Rootsi kaupmehed paigutada kauplemiseks vanasse saksa kaubahoovi Velikaja jõe taga asuvas nn. Zavelitšje agulis (на Завеличье).³⁸⁸ Kui nad aga seda ei taha, võivad nad ehitada endale eraldi kaubahoovi, milleks tuleb anda sobiv tühi koht Zavelitšjes endise saksa hoovi lähedal.³⁸⁹

Ilmselt halvemas olukorras oli Rootsi kaubahoov Moskvas. Oma kirjas 22. märtsist 1635. a. kurdab Rootsi agent Moskvas P. Krusbiörn, et eelmisel aastal on Rootsi kaubahoov Moskvas maani maha põlenud ning palub seda üles ehitada.³⁹⁰ Olukord selle kaubahooviga on halb aga ka veel 1652. a., mil Rootsi resident J. de Rodes kirjutab 9. märtsil, et Rootsi kaubahoovis Moskvas on ainult üks maja (палата) ning et ka see on paljudest tulekahjudest rikutud.³⁹¹ Seetõttu pole Rootsi kaupmeestel, kes saavad Moskvasse kaupleva, oma kaupu mitte kusagil hoida. Nüüd on aga kuninganna poolt kästud ehitada kaupade hoidmiseks hooned. Selleks palub ta müüa talle kindlate hindadega ehitusmaterjali, mille eest ta vastutasuks lubab müüa Venemaal vaske hinnaga, mis on Stokholmis järgmisel talvel. Aitade ehitamiseks vajab ta 5000 «head valget kivi», 300 000 telliskivi, 400 tündrit lupja ja 500 puuda rauda. Nagu selgub sellele palvele teh-

³⁸⁵ ЦГАДА, ф. 96, 1645 г., стб. I, лл. 5—11.

³⁸⁶ Raske on leida täpset eestikeelset vastet venekeelsele terminile «палата». See kujutas enesest ühtaegu nii kaupmehe elamut kui ka aita ja ladu.

³⁸⁷ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, февраль 1898, lk. 212.

³⁸⁸ ЦГАДА, ф. 96, 1634 г., стб. 7, л. 367.

³⁸⁹ Hansa-aegne Saksa (Lüübeki) kaubahoov asus Velikaja jõe taga vastu Dovmonti kindlust (С. А. Тараканова, Древний Псков, Москва-Ленинград 1946, lk. 22).

³⁹⁰ ЦГАДА, ф. 96, 1635 г., стб. 3, лл. 65—66.

³⁹¹ ЦГАДА, ф. 96, 1652 г., стб. 4, лл. 208—210.

tud märkusest, on tsaar selle kaubaga nõus.³⁹² Moskva Rootsi kaubahoovi asukohaks on kivimüüriga piiratud Moskva linnaosas, nn. Valgelinnas³⁹³ asuv maa-ala Tverskaja ja Nikitskaja tänavate vahel... (в Белом каменном городе меж Тверской и Никитской на Успенске Вражке).³⁹⁴ 9. märtsil 1654. a. kästakse vastuseks J. de Rodese sellekohasele palvele müüa talle 150 000 telliskivi hinnaga 2 rubla tuhat.

Seoses Vene-Rootsi sõjaga 1656.—1658. a. katkes ka kaupmeeste tegevus ja Rootsi kaubahoovid Venemaal ning Vene kaubahoovid Rootsi valdustes jäid tühjaks või kasutati neid teiseks otstarbeks.

Pärast Kärde rahu kerkib varsti üles kaubahoovide tagasisaamise ja sisseseadmise küsimus. Sellest on olnud huvitatud mõlema poole kaupmehed. Vene kaupmeeste seisukohta selles küsimuses väljendavad näiteks 2 Novgorodi rikkamat kaupmeest Vassili Stojanov ja Pjotr Mikljajev³⁹⁵, kes tsaari käsul on kutsutud 8. märtsil 1662. a. Saadikute Prikaasi Vene kaupmeeste pretensioonide ja arvamuste ärakuulamiseks, enne kui algavad läbirääkimised Moskvasse saabunud Rootsi delegatsiooniga. Need kaupmehed on avaldanud soovi, et Stokholmis oleksid vabad kaubahoovid laevasadama juures vana hooi vastas (у карабельного пристани против старого двора), Tallinnas Nikolai Imetegija kiriku juures (у церкви Николы Чудотворца) seal, kus oli Johan de Rodese hoov, ning Riias Vana-Võnnu tänavas (на старой Кеской улице.)³⁹⁶ Kaubahoovide kohta Nārvas ja Perejaslavl Zaleskis arvavad need kaupmehed aga, et need ei ole vajalikud ja selle asemel igaüks võib üürida neid oma raha eest.

Et ka Rootsi kaupmehed olid huvitatud rahulepingu kohesest täitmisest kaubahoovide osas, seda näitab asjaolu, et Moskvasse saabunud Rootsi delegatsioon tõstis üles küsimuse kaubahoovide tagasisaamisest Venemaal. Nii on see küsimus kõne all Rootsi saadikute B. Horni, J. Hastferi ja A. Walwicki läbirääkimistel Moskvas Saadikute Prikaasis Venemaa esindajate A. N. Trubetskoi, J. A. Dolgoruki ja teistega 10. märtsil 1662. a., millal arutati peamiselt kaubanduslikke küsimusi. Sel puhul kurdavad Rootsi saadikud, et kaubahoovid on rikutud, ning nõuavad, et nad paran-

³⁹² ЦГАДА, ф. 96, 1952 г., стб. 4, л. 207.

³⁹³ Valgelinn (Белый город) ehk Tsaarilinn (Царев город) oli Moskva linnaosa, mis poolkaarena ümbritses Kremli ja nn. Hiinalinna (Китай город). Teda piiras praeguse bulvarite rõnga kohal asuv teine linnamüür, mis oli ehitatud 1585.—1591. a. Valgelinna ümbritses linnaosa, mida nimetati selle kaitseehituse materjali järgi Muld- või Puulinnaks (Земляной или Деревянный город). Selle piiriks oli praegune Sadovaja ring (История Москвы в шести томах, т. I, Период феодализма XII—XVII вв., Москва 1952, lk. 173). Rootsi kaubahoovi asukohta Valgelinnas vt. sama teose lisades leiduval kaardil «Москва около середины XVII века».

³⁹⁴ ЦГАДА, ф. 96, 1654 г., стб. 3, л. 47.

³⁹⁵ Nendest kaupmeeste perekondadest ja nende tegevusest lähemalt vt. E. Д. Рухманова, lk. 51—52.

³⁹⁶ ЦГАДА, ф. 96, кн. 60, лл. 254 об. — 255.

dataks ja seataks korda, nagu see oli enne sõda.³⁹⁷ Vene saadikud lubavadki kaubahoovid üle anda, lisades, et selle eest, mis on rikutud, tasutakse, mis on aga juurde ehitatud, selle eest tuleb Rootsi kuninga alamatel maksta. Samal päeval Rootsi saadikutele Saadikute Prikaasist üleantud kirjas vastatakse kaubahoovide kohta, et tsaar on käskinud toimida Kärde rahu järgi.³⁹⁸

Järgnevalt on Venemaa poolt võetud tarvitusele abinõud, et Rootsi kaupmehed saaksid kaubahoovid tagasi ja et igati kindlustataks Kärde rahulepingu täitmine ka kaubahoovide osas. 15. märtsil 1662. a. on Saadikute Prikaasist saadetud kiri Suurtulu Prikaasi (Приказ большого прихода) korraldusega tagasi anda Rootsi kaubahoov Moskvas Rootsi kaupmeestele.³⁹⁹ Seejuures tuli üle anda kõik ehitused, mis leidsid Rootsi kaubahoovis enne sõda, olles nad eelnevalt puhastanud. Kui Rootsi kaubahoovis on midagi rikutud, tuleb selle eest tasuda rahaga, kui seal on aga midagi juurde ehitatud, tuleb selle eest võtta rootslastelt raha tsaari kassasse.

Analoogilise sisuga kirjad on saadetud Saadikute Prikaasist 20. märtsil 1662. a. ka Novgorodi vojevoodile I. B. Repninile⁴⁰⁰ ning 9. aprillil 1662. a. Pihkva vojevoodile F. F. Dolgorukile.⁴⁰¹ Pihkva puhul kästi samadel tingimustel tagasi anda endine kaubahoov Zavelitsjes. Kui aga Pihkva vastu toimub mingisugune vaenlase sõjakäik, siis kästakse selleks ajaks anda Rootsi kaupmeestele kaubahoov linna kivimüüri piiratud osas (в каменном городе).⁴⁰²

Linnaks, kus varem polnud Rootsi kaubahoovi, kuid kuhu see Kärde rahulepingu järgi tuli rajada, oli Perejaslavl Zalesski. Eespool märgitud läbirääkimistel Rootsi saadikutega Saadikute Prikaasis 10. märtsil 1662. a. tegid Vene saadikud katset rootslastega kokku leppida Kärde rahulepingu muutmiseks selles osas. Nad tegid nimelt rootslastele ettepaneku, et nad loobuksid kaubahoovist Perejaslavis, sest selle linna elanike arv on väike (малолудный), väikesed on ka selle juurde kuuluvad maakonnad ning vähe on seal kaubanduse ja töödusega tegelevaid inimesi.⁴⁰³ Vastutasuks olid venelased valmis loobuma oma kaubahoovist Narvas. Rootsi saadikud vastasid, et Perejaslavl on elaniketa koht (место безлюдное) ja tahtsid selle asemel saada Jaroslavli. Nad on valmis loobuma kaubahoovist Perejaslavis, kui tsaar lubab selle neile Jaroslavlis. Et Vene saadikud ei olnud nõus selle ebaõrdse vahetusega, asusid Rootsi saadikud seisukohale, et Kärde

³⁹⁷ ЦГАДА, ф. 96, кн. 60, л. 306.

³⁹⁸ Samas, l. 281—282.

³⁹⁹ Samas, l. 355—356 v.

⁴⁰⁰ Samas, l. 359 v.—361.

⁴⁰¹ Samas, l. 398 v.—400 v.

⁴⁰² Pihkva oli kindlustatud neljakordse kivimüüride vööga. Teisel pool Velikaja jõge asuv nn. Zavelitsje oli kindlustamata (С. А. Тараканова, lk. 28).

⁴⁰³ ЦГАДА, ф. 96, кн. 60, лл. 293 об. — 295.

rahust tuleb «tugevalt ja alaliselt» (крепко и постоянно) kinni pidada.

Pärast seda on Venemaa poolt loobunud sellest parandusettepanekust Kärde rahulepingu suhtes ja asunud lepingu täitmisele ka Perejaslavli kaubahoovi osas. 21. märtsil 1662. a. Rootsi saatkonnale eesotsas Bengt Horniga üleantud kirjas, mis on vastuseks Rootsi saadikute nõudmistele ja ettepanekutele, teatatakse Venemaa poolt muu seas, et tsaar on käskinud saata «gramota» Perejaslavl Zalesski vojevoodile korraldusega, et seal antaks koht kaubahoovi jaoks.⁴⁰⁴ 22. märtsil 1662. a. on Saadikute Prikaasist Kostroma neljandikku (четверть) edasi antud tsaari käsk eraldada Perejaslavl Zalesski possaadis Rootsi kaupmeeste jaoks sobiv koht kaubahoovi jaoks selle üleandmiseks Rootsi esindajale.⁴⁰⁵

Peatselt on toimunud kaubahoovi üleandmine rootslastele Novgorodis. Sealne kaubahoov oli tsaari käsu kohaselt 1656. a. lõpul või 1657. a. (7165) üle antud Iverski kloostrile.⁴⁰⁶ Kui pärast sõda saabus tsaari uus korraldus, on Rootsi kaubahoov sellelt kloostriilt ära võetud ja pakutud Rootsi saadikutele eesotsas Bengt Horniga. Läbisõidul olevad saadikud ei ole hoovi vastu võtnud, kuid 17. jaan. 1663. a. on Novgorodi saabunud Rootsi volinik (prikaštšik) Olaus Bärckhüsen volikirjaga Narva ja Ingerimaa kindralkubernilt. Nagu teatab Novgorodi vojevood J. B. Repnin Saadikute Prikaasile saadetud kirjas, mis on kirjutatud 6. ja 17. veebr. vahel 1663. a., on ta Rootsi kaubahoovi sellele Rootsi esindajale üle andnud. Selle kaubahoovi hoonete kirjeldusest⁴⁰⁷ selgub, et Novgorodi kaubahoovis pole venelaste poolt püstitatud uusi ehitusi. Ilmselt seetõttu on hoovi üleandmine läinud ka libedasti.

Järgnevalt toimub Novgorodi Rootsi kaubahoovi väljaehitamine. Nii elab seal 1668. a. veebruaris Hans Dein, kes on saabunud Novgorodi kaubahoovi ehitama (для дворового строения).⁴⁰⁸ Tal on kästüd ehitada seal uued elamud (хоромы), milleks tal on ostetud metsamaterjali 800 palki.

Saadikute Prikaasi kaudu antud tsaari korralduste täitmisel kaubahoovide üleandmise kohta Rootsi kaupmeestele esines kõige rohkem arusaamatusi ja lahkhelisid seoses Pihkva kaubahooviga. Nagu selgub Pihkva vojevoodi F. Dolgoruki kirjast Saadikute Prikaasile 10. dets. 1662. a., on 1661. a. lõpul (pärast 1. septembrit) või enne 1. septembrit 1662. (7170. a.) Rootsi kaubahoovis Pihkvas olnud tulekahju.⁴⁰⁹ Sellest on järele jäänud kivimaja (палата), mille pikkus oli 11 sülda ja laius 4 sülda, ning selle all olev kivist kelder. Pärast tulekahju on Pihkva vojevood lask-

⁴⁰⁴ ЦГАДА, ф. 96, кн. 60, лл. 322 v. — 323.

⁴⁰⁵ Samas, l. 365 v. — 366 v.

⁴⁰⁶ ЦГАДА, ф. 96, 1663. г., стб. 1, лл. 42—45.

⁴⁰⁷ Samas, l. 48—51.

⁴⁰⁸ Samas, l. 26—27.

⁴⁰⁹ ЦГАДА, ф. 96, 1662 г., стб. 1, лл. 189—191.

nud selle hoovi ümbritseda püsttaraga (заборы в столбах), ehitada suured kahe poolega väravad, kaalukoja ja 2 majakest (изба) — tollihoone koos eesruumiga (таможная с сенями) ja vahiputka (караульная). Västavalts tsaari ülesostjate Andrei (Ondrei) Duratšonkovi ja teiste palvele taotleb Pihkva vojevood, et Rootsi kaubahoovis asuvasse kivist aita ja keldrisse lubataks paigutada tsaarile ostetud «ukaasikaupu», sest Pihkvas on vähe kivi-aitu ja -keldreid ning tsaari kaupu polevat kuhugi panna. Seega püüdis Pihkva vojevood sisuliselt edasi lükata nende hoonete ülemdamist rootslastele.

Kuigi seesjuures olid otselt mängus tsaari kui riigi esimese kaupmehe ja seega ka riigikassa huvid, on Venemaa poolt taotletud siiski Kärde rahulepingu kohest täitmist. Pihkva vojevoodi eespool toodud kirjale on Saadikute Prikaasis tehtud märkus, mis käsib kirjutada Pihkvasse, et neid aitu ei pandaks tsaari kaupade alla, nii et ei tekiks sellest tüli, kui rootslased kohale saavad.⁴¹⁰

See tüli ei jäänud aga tulemata, kui 4. märtsil 1663. a. saabus Pihkvasse Rootsi volinik (prikaššik) Christian Strauss. Nagu selgub Pihkva vojevoodi kirjast (kirjutatud 11. ja 23. märtsi vahel 1663. a.) Saadikute Prikaasile, on ta sel puhul Rootsi kaubahoovi üle vaadanud ja ära kuulanud arve, mis talle esitati hoovis püstitatud uusehituste eest.⁴¹¹ Tsaari kassa kulusid hinnatakse uusehituste püstitamisel 3277 vaskrublale ja 17 hõberublale. Nagu aga nähtub Rootsi kaubahoovi ülevaatuse kirjeldusest 11. märtsist 1663. a., on Rootsi kaubahoov selle eest ka tõesti korralikult välja ehitatud ja sisustatud. Peale eespool märgitud kivimaja (палата) ja keldri, uue tollihoone, kaalukoja, eesruumi ja siin vanana märgitud valvemaja (караульная изба) on õuel veel «võõrnike maja» (изба гостиная), milles on uus sisustus, ning kuur soola hoidmiseks.⁴¹² Õu on ümbritsetud võimsa palkidest planguga ja varustatud suurte, tugevasti kindlustatud kahepoolsete väravatega.

Uusehituste kõrge hinna tõttu on Rootsi volinik keeldunud aga kaubahoovi vastu võtmast, teatades, et tal pole korraldust ehituste eest raha maksmiseks ning et ta kirjutab seetõttu enne Narva kubernerile Helmfeldile.⁴¹³ Uhtlasi kirjutab Christian Strauss 7. ja 12. märtsi vahel 1663. a. sellest tsaarile ning palub, et tsaar ei sunniks Rootsi kaubahoovile peale valveruumi, kaalukoja ja tolliameti olemasolu.⁴¹⁴

Et rootslased pole nõus maksuma esitatud summat uusehituste eest endises Rootsi kaubahoovis ja taotlevad koguni kaubahoovi saamist linna kindlustatud osas (в каменном городе), jääbki Pihkva kaubahoov Christiani Straussi poolt vastu võtmata. See-

⁴¹⁰ ЦГАДА, ф. 96, 1662 г., стб. 1, л. 189.

⁴¹¹ ЦГАДА, ф. 96, 1663 г., стб. 1, лл. 145—146.

⁴¹² Samas, l. 150—152. Ülevaatuse protokollis on esitatud ka kõigi hoonete mõõdud, ukсед, aknad, sisustus jne.

⁴¹³ ЦГАДА, ф. 96, 1663 г., стб. 1, лл. 148, 154.

⁴¹⁴ Samas, l. 153.

tõttu on Pihkva kaubahoovi küsimus kõne all ka Vene ja Rootsi saadikute läbirääkimistel Pljussa jõel 1666. a. suvel. Kui V istungil 7. aug. 1666. a. Rootsi saadikud annavad Vene saadikutele üle 11 punktist koosneva kirja oma nõuetega kaubanduse küsimustes, esineb seal ühe punktina nõue, et Pihkvas antaks neile kaubahoov vastavalt 1618. a. lepingule.⁴¹⁵ Sama kordavad nad ka oma järgmisel istungil üleantud kirjas.⁴¹⁶

Vene saadikud vastavad sellele, et Kärde rahu kohaselt on Rootsi kaupmeestele antud Vene linnades kaubahoovid.⁴¹⁷ Pihkvas on kästud neile anda nende endine kaubahoov Zavelitšjes, kuid Rootsi alamad pole seda vastu võtnud. Kärde rahulepingus pole aga öeldud, et see peaks olema just kivimüüriга piiratud linna osas (в каменном городе). Kaubahoovi andmisest Rootsi kaupmeestele linna kindlustatud osas keelduvad Vene saadikud ka suulistes vaidlustes.⁴¹⁸ Ainult vaenlase sõjakäigu puhul Pihkva vastu lubatakse seda teha. Viimane oli ka loomulik, sest vaenlase lähenemisel linnale põletasid pihkvalased ise kõik hooned Zavelitšjes peale kloostrite.⁴¹⁹

Lõpuks fikseeriti 1666. a. sõlmitud Pljussa lepingus seisukoht, et mõlemal poolel peavad olema kaubahoovid nii, nagu see on Kärde lepingus ette nähtud.⁴²⁰ Seejuures lisati, et kaupmehi ei tohi sundida teistes hoovides peatuma ja peatusraha maksma.⁴²¹

Järgnevalt on rootslased kavatsenud ehitada Pihkvas uue kaubahoovi. 17. jaan. 1672. a. on Rootsi resident Moskvas Adolfi Eberskiöld Saadikute Prikaasis andnud üle kirja, milles ta palub tuntud Vene riigitegelast ja diplomaati Matvejevit tsaarile edasi anda, et viimane saadaks Pihkva vojevoodile uue «gramota» Rootsi kaubahoovi asjus Pihkvas.⁴²² Ta taotleb nimelt, et Pihkvasse saabunud Rootsi volinikule Sebastian Ritterile (Бастиян Ритор) antaks Pihkva possaadis Lüübeki kaubahoovi juures hea koht kaubahoovi ehitamiseks.

8. jaan. 1673. a. ongi Saadikute Prikaasist saadetud Pihkvasse «gramota», milles kästakse Rootsi volinik Sebastian Ritter (Вастьян Рыттер) kutsuda vojevoodi kantseleisse ja öelda talle, et ta võtaks Rootsi kaubahoovi jaoks nn. «Sikavinskoe mesto» (Сикавинское место).⁴²³ Tolliametit (таможня), kaalukoda (важня) ja valveruumi (караульная) pole seal vaja. Kui nimetatud koht tundub Rootsi volinikule liiga väiksena, võib ta naabru-

⁴¹⁵ ЦГАДА, ф. 96, кн. 73, л. 151. Tegelikult mõeldud tsaari armukirja (vt. Русско-шведские экономические отношения, lk. 27 jj.).

⁴¹⁶ Samas, l. 175 v.

⁴¹⁷ Samas, l. 183 v. — 184 v.

⁴¹⁸ Samas, l. 221—221 v.

⁴¹⁹ С. А. Тараканова, lk. 28.

⁴²⁰ ПСЗ, т. I, № 395, lk. 645.

⁴²¹ «... и торговых людей не принуждать в иных дворех стоять, и постоянное платить, понеже быти им на гостиных и торговых дворех.»

⁴²² ЦГАДА, ф. 96, кн. 81, лл. 175 об. — 176.

⁴²³ ЦГАДА, ф. 96, кн. 88, лл. 9 об. — 14 об.

sest osta vaba hinnaga nii palju maad juurde, et kokku saaks endise saksa hoovi suurus. Müüjatele tuleb raha maksta aga tsaari kassast. See tsaari korraldus ongi Sebastian Ritterile teatavaks tehtud. Rootsi volinik on leidnud, et nn. «Sikavinskoe mesto» on sobiv, ning leppinud kokku Pihkva elanike, endiste ivangorodlaste Aleksei (Aljoška) Ignatjevi, Deniss (Deniska) Semjonovi ning Moissejevi lese Praskovjaga nende kruntide ostmiseks koos hoonetega. Siis on aga Rootsi volinik keeldunud oma seletusele allkirja andmast. Põhjuseks on olnud ilmselt asjaolu, et ta on tahtnud osta ka krunti, mis kuulub Uspenski kirikule ja mis on antud obroki alusel (2 rubla aastas) kasutada Pihkva possaadiinimesele U. Antonovile. Sebastian Ritter väidab, et tal on seda krunti vaja Rootsi kaubahoovi ehitamiseks, kuid vaimulikud on keeldunud seda müümast. Rootsi volinik ei olegi krunti vastu võtnud ja on ära sõitnud Narva.

1773. a. detsembris on Pihkva Rootsi kaubahoovi küsimuses toimunud Pihkva vojevoodi Volõnski ning Narva ja Ingerimaa kindralkubeneri Taube vahel kirjavahetus, mille käigus pooled kordasid oma endisi seisukohti.⁴²⁴ Uhtlasi teatas aga Narva ja Ingerimaa kindralkuberner, et ta saadab Pihkva Rootsi kaubaõue vastuvõtmiseks kohale Herman Hebersi (Herbersi). Nüüd ei taha rootslased mitte uut ehituskrunti, vaid siiski vana kaubahoovi, kuid ei taha ehituste eest raha maksta.

Samas faasis on Pihkva Rootsi kaubahoovi küsimus ka 1684. a., mil tsaarid on saatnud 15. septembril kirja Pihkva vojevoodile Mihhail (Miška) Romodonovskile korraldusega Rootsi voliniku Daniel Steweni saabumise ajaks uuesti hinnata endine Rootsi kaubahoovis asuv kiviehitus ja nõuda selle eest raha tsaari kassasse. Kui Rootsi volinik ei taha maksta, pakkuda talle nn. «Sikavinskoe mesto't» koos õigusega naabruses asuvaid krunte juurde osta tsaari kassa kulul. Nagu teatab Pihkva vojevood M. Romodonovski 16. okt. 1685. a. Saadikute Prikaasi saabunud kirjas, on ta selle korralduse täitnud.⁴²⁵ Hindamise järgi on Rootsi volinikult kiviehituse eest nõutud 900 rubla, kuna aga teistest ehitustest juttu ei ole. Ilmselt on nende eest raha nõudmisest loobutud seetõttu, et nad olid juba vananenud ja tsaari korralduses neid ei mainitud. Daniel Stewen teatas aga, et ta on valmis kaubahoovi küll vastu võtma, kuid 900 rubla ta maksma ei hakka, sest see kiviehitus olevat hinnatud liiga kõrgelt. D. Stewen sõitiski ära ilma hoovi vastu võtmata.

Pihkva Rootsi kaubahoovi küsimus jäigi lahendamata. Pihkva kaubandusfaktori Thomas Herbersi kaebepunktides 1699. a. kaevatakse, et seda hoovi pole rootslased Pihkvas seni veel saanud.⁴²⁶ Rootsi kaubandusfaktoril tulevat seetõttu läbi ajada vana lagunenud hoonega üldises kaubahoovis (uppä det allmänna Gast-

⁴²⁴ ЦГАДА, ф. 96, кн. 92, лл. 375—378.

⁴²⁵ ЦГАДА, ф. 96, 1685 г., стб. 1, лл. 147—148.

⁴²⁶ ЦГАДА, ф. 96, кн. 128, лл. 2—2 об.

håfvet), kus on Vene valvur, kaalukoda ja tollihoone. Selle hoovi võtmed oleval ka tolliametnike teenrite käes, nii et Rootsi kaupmehed ei pääsevat sisse, kui nad talveõhtutel jäävad kella kaheksani Lüübeki kaubahoovi või vene kaupmeeste juurde.

Samal ajal on Rootsi kaubahoov Moskvas tulnud uuesti ehitada pärast tulekahju. 30. jaan. 1685. a. on Rootsi kuningas Karl XI saatnud Vene tsaaridele Ivanile ja Peetrile kirja, milles märgitakse, et mõned aastad tagasi on Rootsi kaubahoov Moskvas ära põlenud, nii et seal ei leidu muud kui üks põlenud kivimaja ja üks väike puuehitus.⁴²⁷ Kuningas teatab, et ta saadab kaubahoovi taastamiseks Moskvasse oma komissari Chr. Kocheni (Koch, Kocken, Kock), kes peab selleks ostma tsaarilt või tema alamalt soodsa hinnaga kive ja lupja. Pärast Moskvasse saabumist on Kochen jäänud sinna residendiks. 1685. a. enne 21. novembrit palub ta Rootsi residendina tsaaridelt luba 40 perkovetsi raudplaatide (pleki(?), доски железные) ja poole tündri raudnaelte sissetoomiseks Narvast läbi Novgorodi ilma tollita.⁴²⁸ Nimetatud materjal on määratud Rootsi kaubahoovi kiviaitade katuste katmiseks. 21. nov. 1685. a. on sellele palvele kirjutatud jaatav resolutsioon.⁴²⁹

Rootsi poolt jäi Kärde rahulepingu artikkel kaubahoovide kohta aga tegelikult täitmata, kuigi Vene kaupmehed neid vajasid ja Vene võimud neid nõudsid. Juba 8. märtsil 1662. a. on «võõrnikud» V. Stojanov ja P. Mikljajev Saadikute Prikaasis meelde tuletanud, et Kärde rahulepingu kohaselt peaksid teatud Rootsi linnades olema kaubahoovid.⁴³⁰ Stokholmis peaks see olema sadamas vana lossi (kuningalossi?) vastas, Tallinnas Nikolai kiriku juures,⁴³¹ kus oli Johann de Rodese hoov, Riias aga linna sees Vana-Võnnu (Старая Кеская) tänavas Rootsi kaubahoovi kohta Narvas arvasid nad aga, et sellest võiks loobuda, kui rootslased loobuvad oma kaubahoovist Perejaslavlis. On arusaamatu, miks ollakse valmis loobuma kaubahoovist just Narvas, kuigi teised kaupmehed tunnevad siin hiljem puudust kaubahoovi järele. Nii kaebab Novgorodi possaadiinimene Savva Vassiljev 6. juunil 1676. a., et Narvas pole kaubahoovi ega⁴³² -aitu. Seetõttu peavad nad aitu üürima kohalikest kaupmeestest kõrge hinnaga. Nagu eespool nägime, ei tulnud viimasest vahetusest tegelikult midagi välja, aga ka Vene kaubahoovide rajamiseks ei võeta Rootsi poolt mitte midagi ette.

⁴²⁷ Русско-шведские экономические отношения, lk. 461.

⁴²⁸ ЦГАДА, ф. 96, кн. 122, лл. 306—307.

⁴²⁹ Samas, l. 307 v.

⁴³⁰ ЦГАДА, ф. 96, кн. 60, лл. 254—256.

⁴³¹ Ilmselt mõeldud kreeka-katoliku kirikut praeguses Vene tänavas, mitte Niguliste kirikut. Vene kirikut Tallinnas mainitakse juba 1371. a. XV saj. algul on see üle viidud Vene tänavasse. See kirik oma rohkete kõrvalehituste ja keldritega täitis kaupmeestel ka lao ülesandeid. Samuti asusid kiriku juures mõned eluruumid (H. Peets, R. Kenkman, Tallinn. Ajalooline ja kunstiajalooline juht, Tallinn 1934, lk. 86).

⁴³² ЦГАДА, ф. 96, кн. 103, л. 95.

Pljussa läbirääkimistel 1663. a. Vene saadikute poolt Rootsi saadikutele 15. oktoobril üleantud kirjas esitavad Vene saadikud süüdistuse, et Stokholmis on bürgermeistrid ja raehärrad omakasu tõttu andnud Vene kaupmeestele kaubahoovi (гостин двор) linna taga, mis on kauplemisest ja kaubanduslikust tegevusest (торговые промыслы) kõrval ning kaugel ka hoovi eelmisest asukohast Brunsgatal.⁴³³ Ka asuvat see madalal kohal, kus vihmavesi teeb kaubad aitades märjaks. Aitade eest võetakse aga suurt aida- raha — 10 Rootsi marka nädalas. Samasuguse süüdistuse peaaegu samade sonadega esitavad Vene saadikud ka 1666. a. toimunud järgmise Vene-Rootsi konverentsi (Pljussa jõel) 8. augusti istun- gil.⁴³⁴

Seejuures on mõlemal juhul mõeldud üldist, kõigi maade kaupmeestele määratud kaubahoovi või ühte nendest. See oli kaubahoov, mille kasutamise eest tuli maksta. Kärde rahulepingus mõeldi aga vabu, tasuta kaubahoove, mida kasutaksid ainult Vene kaupmehed. Üldist kaubahoovi Stokholmis on silmas peetud isegi siis, kui allikates nimetatakse «Vene kaubahoovi» (русский гостиный двор). Nii kõneleb oma «skazkas» 2. juulil 1663. a. Vene kaubahoovist Stokholmis Novgorodi kaupmees Tihhon Jakimov, kuid kaebab samas, et Vene kaubahoovis antakse paremad poed Riias, Tallinnast ja Narvast tulnud sakslastele, kuna aga venelastele antakse Vene kaubahoovis poed tagapool, kõige halvemas kohas.⁴³⁵

Riia kaubahoov, mis oli eraldatud linna magistraadi poolt venelastele 1642. a., oli ilmselt küll ainult Vene kaupmeeste kasu- tada, kuid ka see ei olnud neile kuuluv vaba kaubahoov. See kuu- lus Riia linnale ning magistraat andis ta rendile Riia kodanikule Juri Strisile 100 riigitaalri eest aastas.⁴³⁶ Rentnikuna oli viimane kaubahoovis täielikuks peremeheks. Vene kaupmeeste kaebuste kõhaseft 1648. aastast tungis peremees koos sõduritega tuppa, kus peatusid vene kaupmehed, kusjuures kaupmehi rööviti, peksti ja aeti välja või hoiti luku taga ja näljutati.⁴³⁷ Kaupmehi ei lubatud minna linna, nad pidid toitu ostma hoovi peremehelt kalli hinnaga ja maksma talle ka komisjonitasu ostjate hankimise ja võlgade sissenõudmise eest. Samuti tuli talle teha kingitusi ja maksta alt- käemaksu, sest vastasel korral tuli kaupmel kaua oodata oma kaupade müümise võimalust. Ainult venelaste päralt oli see kaubahoov ilmselt ruumide kitsikuse ja ebasoodsa asendi tõttu. Nii oli seal külalistele ööbimiseks ainult 2 tuba, milledest ühte mah- tus normaalsetes tingimustes 6 ja teise 2 inimest.⁴³⁸ Suure üle- koormatuse korral sai ühte mahutada 10 ja teise 4 inimest. Kauba- hoov asus linna taga.

433 ЦГАДА, ф. 96, кн. 65, лл. 224—225.

434 ЦГАДА, ф. 96, кн. 73, лл. 249 об. — 250 об.

435 ЦГАДА, ф. 96, кн. 44, лл. 114—114 об.

436 Г. Енш, lk. 75.

437 Samas, lk. 76.

438 Samas, lk. 75.

Pärast Vallisaare vaherahu anti Vene kaupmeestele kaubahooviks Riia eeslinnas asuv Berend Helsingi maja ja aed.⁴³⁹ Vene kaupmeestele oli lubatud peatuda ainult selles nn. Moskva kaubahoovis. 1663. a. kehtestas Riia magistraat Vene kaubahoovi suhtes erilise määrustiku, mis pidi kindlaks määrama nii hoovi peremehe kui ka hoovis peatuvate kaupmeeste õigused ja kohustused.⁴⁴⁰ Tegelikult ei räägita selle määrustiku üheski artiklis sellest, mida Vene kaupmehed tohivad teha, vaid kogu see määrustik liikseerib ainult, mida Vene kaupmehed on kohustatud tegema ja mida nad teha ei tohi. Räägitakse ainult keeldudest ja kohustustest, mitte aga õigustest.

Määrustiku § 1 järgi võivad Vene kaupmehed Riias elada ainult selles Moskva kaubahoovis.⁴⁴¹ § 2 keelab neil ka mujal kauplemise, kusjuures seda peab kindlustama öösel ja päeval kohal olev valv.

Seega puudusid Vene kaupmeestel tegelikult Kärde rahulepingus lubatud vabad kaubahoovid. Mitte asjata ei esita Vene saadikud 1663. a. Pljussa läbirääkimistel 15. oktoobril üleantud kirjas Rootsi poolele süüdistuse, et Stokholmis, Riias, Tallinnas ja Narvas pole seni antud kohti vabade kaubahoovide (вольные торговые двory) jaoks.⁴⁴² Selle asemel sunnitakse Vene kaupmehi peatuma Rootsi kaubahoovides (в гостинных дворах), kuna kaupade paigutamine linnades on keelatud. 1659. a. on karistatud vastavalt 15 ja 80 riigitaalri suuruse rahatrahviga kahte Riia kaupmeest Vene kaupmeestele öömaja andmise eest.⁴⁴³

Analoogilise süüdistuse esitavad Vene saadikud ka 1666. a. Pljussa konverentsi ajal 11. augustil üleantud kirjas, milles nad märgivad, et Rootsis pole Vene alamatele hoove antud, rootslaste hoovides aga võetakse suurt peatusraha (постоялая).⁴⁴⁴

Olukord on jäänud samaks ka hiljem. Nii on Pihkva possaadinimesed eesotsas maiskonna vanema (земской староста) Prokofi (Proška) Filipoviga käinud 16. detsembril 1673. a. Pihkva vojevoodi juures kaebamas, et Stokholmis, Riias, Tallinnas ja Narvas pole antud kohti Kärde rahulepingus ettenähtud Vene kaubahoovide jaoks.⁴⁴⁵

Pärast seda kui Vene esindajad on peaaegu sõna-sõnalt korranud neid süüdistusi koos kõigi teiste kaubanduslike süüdistustega ka 30. aprillil 1674. a. Rootsi saatkonnale üleantud kirjas,⁴⁴⁶ järgneb esimest korda Rootsi poole lähem seletus selles küsimuses. Läbirääkimiste ajal Moskvas 1674. a. kevadel andis Rootsi saatkond, mille eesotsas oli Gustav Oxenstierna, 11. mail üksik-

⁴³⁹ Г. Енш, lk. 77.

⁴⁴⁰ Määrustik on avaldatud G. Jenši eespool viidatud artikli lisana.

⁴⁴¹ Г. Енш, lk. 79 (Приложение).

⁴⁴² ЦГАДА, ф. 96, кн. 65, лл. 224 v. — 225.

⁴⁴³ ЦГАДА, ф. 96, кн. 73, л. 184 v.

⁴⁴⁴ Samas.

⁴⁴⁵ ЦГАДА, ф. 96, кн. 92, лл. 376 об. — 377.

⁴⁴⁶ ЦГАДА, ф. 96, 1674 г., стб. 3, лл. 626—648.

asjaliku vastuse kõigile Vene poole süüdistustele kaubanduse küsimustes. Kaubahoovide kohta öeldakse selles, et Stokholmis asub kaubahoov linna sees suure tee ääres mere lähedal, kõige paremas kohas Stokholmis.⁴⁴⁷ Varem on Vene alamad elanud seal väikestes kitsastes puumajades. Nüüd on selle asemele kartusest tulekahjude eest bürgermeistrite ja ræhærrade poolt lastud ehitada kivist kaubahoov suurte aitadega. Ehitamise eest võetakse Vene alamatel, kes peatuvad selles hoovis, tasu.

Seega ei ole ikkagi tegemist venelaste endi vaba kaubahooviga, vaid rootslaste poolt ehitatud ja venelastele üüritud hooviga. Rootsi saadikute kirjas väidetakse küll, et selles hoovis ei peatu kedagi peale tsaari alamate,⁴⁴⁸ kuid nagu nägime eespool, on see vastuolus Vene kaupmeeste seletustega.

Rootsi saadikud püüavad seda Vene kaupmeestele väljaüüritud kaubahoovi ka igati üles kiita. Tuuakse ette, et seal olevat ohutu tule ja varaste suhtes, seal olevat nii rahulik ja ohutu, et teised kaupmehed olevat valmis maksma kaks korda suuremat peatusraha.⁴⁴⁹ Kiidetakse koguni, et seal olevat jahe kaubelda, sest ühel pool on meri.⁴⁵⁰ Ilmselt on siin silmas peetud suve. Vaevalt kannatasid aga Vene kaupmehed palavust põhjamaises mereäärses Stokholmis, kui nad olid harjunud tunduvalt mandrilisema Kesk-Venemaa, eriti Moskva kliimaga, kus suvi on tavaliselt tunduvalt palavam. Kuidas aga oli olukord selles kaubahoovis talvel, sellest jutustab 1676. a. Novgorodi kaupmees K. F. Sukonnikov. Ta teatab, et Vene kaubahoovis pole sooje kambreid.⁴⁵¹ Ometi kästakse Vene kaupmeestel ka talvel peatuda seal külmades poodides. Tema isal, kes seal talvitudes on kolinud külmast kaubahoovist soojadesse ruumidesse, on selle eest kaubad (sooblinahad) vägivaldselt ära võetud. Ka jätavad Rootsi saadikud mere lähedust kiites targu mainimata, et maa on seal madal, nii et vihmavesi rikub kaupu, nagu kaebavad vene kaupmehed.

Samas kirjas kirjutavad Rootsi saadikud, et kui tsaari alamad ei soovi selles hoovis elada ja soovivad kohta uue hoovi jaoks, siis polevat võimalik seda anda vanas tänavas⁴⁵² (ilmselt on mõeldud Vene kaupmeeste poolt eespool märgitud Brunsgatat). Sinna olevat ehitatud suured majad (палаты) ja vabrikud (ilmselt on mõeldud manufaktuure).

Kaubahoovide kohta Riias, Tallinnas ja Narvas kirjutavad Rootsi saadikud samas kirjas, et nad on teadlikud tsaari alamate rahulolematusest sealsete hoovide kohtadega.⁴⁵³ Seejärel annavad nad ettevaatliku ja ebamäärase lubaduse, et kui neile ka edaspidi

⁴⁴⁷ ЦГАДА, ф. 96, кн. 93, лл. 445—446.

⁴⁴⁸ Samas, l. 446.

⁴⁴⁹ Samas.

⁴⁵⁰ Samas, l. 445—445 v.

⁴⁵¹ ЦГАДА, ф. 96, кн. 103, лл. 170—170 об.

⁴⁵² ЦГАДА, ф. 96, кн. 93, лл. 446 об. — 447.

⁴⁵³ Samas, l. 447—447 v.

meenutatakse kaubahoovide alla kohtade andmist, siis tuleb Vene poolt selles rahuldada vastavalt rahulepingutele.⁴⁵⁴

Tegelikult ei tulnud selle lubaduse täitmisest aga midagi välja, kuigi Vene esindajad pidevalt nõudsid Kärde rahulepingu vastava artikli täitmist. Nii on Venemaa esindajad juba samade läbirääkimiste ajal 24. mail 1674. a. nõudnud, et Stokholmis ja teistes linnades antaks Vene kaupmeestele kaubahoovide jaoks sobivad kohad.⁴⁵⁵ Vastasel korral ähvardatakse ka Rootsi kuninga alamatele kaubahoovide alla kohti mitte anda. See ähvardus oli mõeldud ilmselt küll ainult diplomaatilise surveavalduse vahendina, mitte aga Vene võimude reaalse kavatsusena, sest tegelikult olid need kohad lepingus ettenähtud Vene linnades peale Pihkva juba rootslastele üle antud.

Oma kaubahoovide puudumise tõttu Rootsi linnades tuli Vene kaupmeestel peatuda üldistes kaubahoovides. Seal olid nad aga seatud kohalike ametnike range kontrolli alla. Nii kaebavad Pihkva kaupmehed 20. juunil 1666. a., et Riias, Tallinnas ja Narvas, kuhu nad sõidavad oma kaupadega, on sissesõiduhoovide juurde paigutatud hooviperemehed (дворники), kellele bürgermeistrid ja raehärrad on andnud range käsu jälgida, et keegi venelastest ilma rae teadmata midagi ei müüks.⁴⁵⁶ Eriti rõhutavad nad Riia suhtes, et seal ei lubata kaubaooivis kaubelda ilma hooviperemehe juuresolekuta (без дворника).⁴⁵⁷ Kes seda teeb, sellelt võetakse trahvi vastavalt kaubandusliku tehingu suurusele 10—20 riigitaalrit ja rohkemgi. Hooviperemehele tuleb aga maksta tasuks 1 taaler sajalt, s. o. 1% kaubakäibelt ning 5 marka ehk 2 grivnat kaubandusliku tehingu sissekirjutamise (registreerimise) eest. Seejuures on hooviperemehe kohustuslik juuresolek, talle makstav 1%-line maakleritasu ja kuni 1%-line sissekirjutamistasu otseselt fikseeritud Riia magistraadi poolt Vene kaubahoovi suhtes väljaantud määrustikus.⁴⁵⁸

Peale maksu hooviperemehele tuli tasuda ka küllalt suurt peatusraha. Pihkva kaupmeeste küsitlemisel 1663. a. kauplemise tingimuste kohta Rootsi linnades teatavad nad üksmeelselt, et Riias võetakse peatusraha kaupmehe pealt 4 grivnat nädalas, temaga kaasas oleva töölise (работник) pealt 2 grivnat ning hobuse pealt 5 altõni ja 2 dengat.⁴⁵⁹ Oudova (Gdovi) kaupmehed märgivad samal aastal peatusraha kohta Riias, et see on kaks korda suurem varasemast.⁴⁶⁰ Täpselt samad arvud peatusraha suuruse kohta kui

⁴⁵⁴ «... и естли ныне будет впредь о том напоминати, чтоб учинити в том удоволение по мирным договорам и под двory гостинные места дати, и в том по мирным договорам удоволение учинити.»

⁴⁵⁵ ЦГАДА, ф. 96, кн. 93, лл. 602—603.

⁴⁵⁶ ЦГАДА, ф. 96, кн. 75, л. 108.

⁴⁵⁷ Samas, l. 106 v. — 107.

⁴⁵⁸ Г. Енш, lk. 79.

⁴⁵⁹ ЦГАДА, ф. 9, кн. 63, л. 106—106 об.

⁴⁶⁰ Samas, l. 178 v.

1663. a. esitavad Pihkva kaupmehed Riia kohta ka 1666. a.⁴⁶¹ ja 1676. a.⁴⁶²

1676. a. kaebavad kõik Pihkva possaadiinimesed, kes käivad Rootsis kauplemas, üüri üle Stokholmi kaubahoovis.⁴⁶³ Poe eest võetakse seal üüri talvel 16 hõbekopikat (копеек белых, tõenäoliselt siiski ööri) nädalas ja suvel Lüübeki taaler nädalas. Tartus võetakse poe eest nädalas 15 altõni, kuna enne Pljussa lepingut 1666. a. olevat see summa olnud ainult 2 altõni 4 dengat.⁴⁶⁴

Peale hoovide peremeeste valvasid Vene kaupmeeste järele Rootsi linnades ka kohalikud rootsi tõlgid. Nende tegevuse kohta esitavad Vene kaupmehed pidevalt kaebusi. 1663. a. kaebab Novgorodi kaupmees Grigori (Griša) Jakimov esmakordselt selle üle, et tõlkidele on antud raekojast käsk valvata, et Vene kaupmehed ei kaupleks teiste sissesõitnutega ega omavahel.⁴⁶⁵ Vene kaupmeestel on aga üldse keelatud ilma tõlkide juuresolekuta midagi osta või müüa. Vastasel korral kaubad konfiskeeritakse ja nõutakse veel rahatrahvi. G. Jakimov lisab, et varem võis kaubelda ka ilma tõlkideta,

Järgnevalt on ilma tõlkideta kauplemise keeldu üha rangemalt ellu viidud. Selle keelu suhtes esineb pidevalt kaebusi. Nii kaebavad selle üle 1672. a. Tihvini kaupmehed, keda küsitleti kaubanduse tingimuste kohta Rootsis.⁴⁶⁶ Nad teatavad, et ilma tõlkideta kauplemisel võetakse nende kaubad hüvituseta ära ja neil tuleb maksta trahvi.

Tõlkide juuresolekut on püütud kindlustada ka sel teel, et sunniti tõlkidele maksuma ka siis, kui kauplemine toimus ilma nendeta. Selle üle kaebavad näiteks Novgorodi kaupmehed 1672. a., lisades, et kui vene kaupmehed aitavad üksteisel kaubelda, siis võetakse neilt selle eest suurt trahvi.⁴⁶⁷

Analoogilised kaebused tõlkide üle Stokholmis esinevad Vene kaupmeeste kaebustes ka 1676. a. Nii kaebavad Pihkva kaupmehed, et ilma bürgermeistrite ja raehärrade poolt ametisse seatud tõlkide juuresolekuta ei tohi Vene kaupmehed Stokholmis kaubelda isegi mitte siis, kui nad oskavad rootsi keelt või kui Rootsi kaupmehed oskavad vene keelt.⁴⁶⁸ Tasuks tõlkimise eest tuleb tõlkidele maksta iga 100 taalri väärtuses müüdüd kaupade pealt 3 marka. Seda tuleb maksta isegi siis, kui tõlki juures ei ole, sest vastasel juhul tõlgid kaebavad Vene kaupmeeste peale. Siis võetakse viimastelt tõlkide tasu kaupadena poest ja nad ise pannakse türmi. Ka Novgorodi kaupmeeste Tihhon Jakimovi, Jefim Lukaševi

⁴⁶¹ ЦГАДА, ф. 96, кн. 75, лл. 98—98 об.

⁴⁶² ЦГАДА, ф. 96, кн. 103, л. 186 об.

⁴⁶³ Samas, l. 180 v.

⁴⁶⁴ Samas, l. 192 v.

⁴⁶⁵ ЦГАДА, ф. 96, 1663 г., стб. 1, лл. 538—539.

⁴⁶⁶ ЦГАДА, ф. 96, кн. 85, л. 19.

⁴⁶⁷ Samas, l. 3 v.

⁴⁶⁸ ЦГАДА, ф. 96, кн. 103, лл. 180 об. — 181 об.

jt. teatel samast aastast tuleb ilma tõlgita Stokholmis kauplemise puhul maksta tõlkidele siiski tasu ja peale selle veel trahvi⁴⁶⁹ Samuti kaebavad 20 Tihvini kaupmeest 1676. a., et tõlgita Stokholmis kauplemise puhul võetakse Vene kaupmeestel kaubad ära kuningaga heaks ja peale selle tuleb neil maksta veel suurt trahvi.⁴⁷⁰

Nagu nähtub nendest kaebustest, püüdis Stokholmi raad Rootsi tõlkidele teenistuse kindlustamise kõrval seada neid Vene kaupmeeste alalisteks järelevalvajateks.

Sageli põhjustas kaebusi ka tõlkide tegevus oma ülesannete täitmisel. Nii kaebab Novgorodi kaupmees S. Timofejev 15. juunil 1676. a. Novgorodi vojevoodile, et tõlgid toovad Vene kaupmeeste juurde «halbü inimesi» ja esitlevad neid heade inimestena, kes aga tegelikult tekitavad neile suurt kahju.⁴⁷¹ 1672. a. kaebavad Novgorodi kaupmehed oma jutustustes vojevoodi kantseleis, et kui Vene kaupmehed kutsuvad tõlgid kaasa oma kaebuste tõlkimiseks Stokholmi raekojas, pole neist abi, vaid nad tekitavad ainult tüli ja kahju.

Vene kaupmeestel oli keelatud kasutada ka oma töölisi kaupade laadimiseks ja lossimiseks Rootsi linnades. Selle üle kaebavad näiteks Novgorodi kaupmehed 1672. a., lisades, et neil käsatakse palgata «saksa» (sinna hulka loeti ka rootslasi) töölisi.⁴⁷²

Kaebusi esineb ka muude kitsenduste ja takistuste suhtes, mida Vene kaupmehed kohtasid Rootsi linnades. Nii jutustab Novgorodi kaupmees A. Maslennikov 10. juunil 1676. a., et Vene kaupmeestel ei lubata Stokholmi sadamas peatuda kaubahoovi vastas.⁴⁷³ Rootsi ametnikud lükkavat nende laevu sadamast eemale ja raiuvad katki köied. Neil kästavat peatuda Rootsi väikelaevade juures, mis saabuvad puude ja heintega. Sama kurdavad ka Tihvini kaupmehed 1673. a., lisades veel kaebuse suure «sidumisraha» ehk peatusraha (привязное) võtmise kohta.⁴⁷⁴ Laadoga kaupmehed oma kaebustes lisavad aga Vene kaupmeeste laevade kaubahoovi vastas peatumise takistamisele, laevade minemaajamisele ja kõite läbilõikamisele veel nende ja nende tööliste peksmise.⁴⁷⁵ Olukord laevade peatumistingimuste osas on sama ka sajandi lõpupoole, nagu selgub 12 Novgorodi kaupmehe seletustest 1680. a.⁴⁷⁶

d) Tollide võtmine

Mitmesuguseid arusaamatusi tekkis Vene-Rootsi suhetes ka seoses tollide võtmisega teise poole kaupmeestelt. Kõigepealt esines neid tollide võtmise organisatsioonilistes küsimustes, eriti

⁴⁶⁹ ЦГАДА, ф. 96, кн. 103, л. 115 об.

⁴⁷⁰ Samas, l. 126 v.

⁴⁷¹ Samas, l. 122.

⁴⁷² ЦГАДА, ф. 96, кн. 85, л. 4 об.

⁴⁷³ ЦГАДА, ф. 96, кн. 103, лл. 112—112 об.

⁴⁷⁴ ЦГАДА, ф. 96, кн. 90, л. 9 об.

⁴⁷⁵ ЦГАДА, ф. 96, кн. 103, л. 105.

⁴⁷⁶ ЦГАДА, ф. 96, кн. 108, л. 98.

seoses saabunud kaupade kontrollimisega. Nagu selgub Pihkva kaupmeeste jutustustest 1663. a., esijoones nende kauplemise kohta Riias, sõidavad nad Riiga enne kaupu ja teatavad tolliametis, milliseid kaupu nad toovad ja kui palju.⁴⁷⁷ Seejärel tuuakse neile kaubad järele. Kui kaubad on kohale saabunud, vaadatakse nad üle. Kui nende seas leidub kaupu, mida pole üles antud, võetakse need ära ja kaupmehel tuleb maksta trahvi 100—200 ning isegi kuni 500 riigitaalrit ja ta pannakse vanglasse. Sama räägivad Pihkva kaupmehed ka 1666. a., vihjates veel sellele, et saabudes kohale enne kaupa võib kaupmees ka unustada mõned kaubad üles andmata.⁴⁷⁸

Kuigi kaupade kontroll oli vajalik salakaubanduse vältimiseks, oli see sellisel kujul piduriks operatiivsele kauplemisele. Oli võetud võimalus, et Vene kaupmehe agent (sageli poeg või vend) ostab täiendavalt kaupu kokku Rootsi valdustesse viimiseks pärast seda, kui kaupmees oli ise ära sõitnud. Veel raskem oli olukord Stokholmi sõitmise puhul, mil kaubad registreeriti eelnevalt mõnes Läänemere-äärses linnas (sagedamini Narvas ja Nevanlinnas). Kaupade sealt saadud nimekiri pidi ühtima Stokholmi saabuva kaubakogusega. 19 Olonetsi kaupmeest eesotsas S. I. Pantjušiniga jutustavad 21. juunil 1663. a., et kui nad sõidavad Stokholmi või teistesse Rootsi linnadesse, siis võetakse ära need kaubad, mis puuduvad Nevanlinnas koostatud nimekirjas.⁴⁷⁹ Selline nimekiri ehk «pass» koostati aga sageli vigaselt. Nii kurdab Laadoga kaupmees Miron (Miroška) Leškin 9. juunil 1676. a., et Nevanlinnas maksavad nad oma kaupade eest küll tolli, kuid tolliametnik (litsent) jätab paljud kaubad «passi» sisse kirjutamata, mistõttu nad Stokholmis võetakse ära.⁴⁸⁰ M. Leškinil endal on 1670. a. Nevanlinnas jäetud sisse kirjutamata 15 ketast (косяк) Jaroslavli seepi koos saanide (саньями) ja roguskitega.⁴⁸¹ Tema seletusi pole tolliametnikud aga uskunud.

Ka 20 Tihvini kaupmeest eesotsas Artemi Vassiljeviga kaebavad selle üle, et Nevanlinnas ei kanta kaupu «passi» nende nimekirjade järgi, vaid kirjutatakse teisi kaupu.⁴⁸² «Passi» mitte sissekirjutatud kaubad võetakse ära kuninga heaks. Oma nimekirjade alusel on nad saanud küll asja parandada, kuid seni on kaubad kinni pitseeritud, hiljem kauplemine venib ja nii tekivad neile suured kahjud. Samasuguse kaebusega oli esinenud 7 Tihvini kaupmeest ka 1673. a.⁴⁸³

Erinevused Vene kaupmehe kaupade nimekirjas ja Rootsi tolliametniku poolt koostatavas «passis» tekkisid kahtlemata puuduliku

⁴⁷⁷ ЦГАДА, ф. 96, кн. 63, лл. 104 об. — 105.

⁴⁷⁸ ЦГАДА, ф. 96, кн. 75, лл. 96 об. — 97.

⁴⁷⁹ ЦГАДА, ф. 96, кн. 44, л. 129.

⁴⁸⁰ ЦГАДА, ф. 96, кн. 103, л. 105 об.

⁴⁸¹ ЦГАДА, ф. 96, кн. 85, лл. 14—15.

⁴⁸² ЦГАДА, ф. 96, кн. 103, лл. 123 об. — 124.

⁴⁸³ ЦГАДА, ф. 96, кн. 90, лл. 10—10 об.

keeleoskuse tõttu. Et esimene oli venekeelne, ei tulnud Rootsi tolliametnikud alati toime selle tõlkimisega. Teiselt poolt puudusid Vene kaupmeestel võimalused rootsikeelsete «passide» kontrollimiseks.

Olukorra parandamiseks fikseeriti 1666. a. Pljussa lepingus säte, et läbisõidukirjad peavad olema koostatud oskuslikult, nii et nende tõttu ei oleks teel kinnipidamist ega kahjusid.⁴⁸⁴

Kaubanduse organisatsiooniliste küsimuste hulka kuulub ka kaupmeeste jutustustes 1676. a. esinev kaebus, et Stokholmi veetavate kaupade ülevaatus toimub 15 versta enne Stokholmi Vaxholmis,⁴⁸⁵ millest tekib viivitus. Novgorodi kaupmees S. Timofejev kurdab koguni, et selle kinnipidamise tõttu on ta pidanud oma kaubad tooma Stokholmist Tallinnasse ja müüma seal odavamalt, mistõttu ta on saanud 150 rubla kahju.⁴⁸⁶ Kaupade lisajärelevaatus üle Vaxholmis kurdab ka 6 Tihvini kaupmeest 1673. a.⁴⁸⁷ ja 20 Tihvini kaupmeest 1676. a.⁴⁸⁸ Stokholmis toimub pealegi uus ülevaatus, sest ülevaatus Vaxholmis ei usuta ja Tihvini kaupmeeste sõnade järgi toimub see ainult Rootsi võimude «piiritu omakasu» tõttu, millest Vene kaupmeestele tekivad aga suured kahjud. Seega oli kaupade järelevaatus Rootsis tegelikult kolmekordne. See viitis Vene kaupmeestel palju aega ning tõi kaasa asjatuid sekeldusi ja kahju.

1666. a. Pljussa konverentsil kaebavad Vene esindajad ka uue korra üle tollide võtmisel Stokholmis. Varem kehtinud korra kohaselt tuli Vene kaupmeestel pärast kaupade ostmist lasta need kaalu-kojas kaaluda ja sealt saadud sedeli alusel maksta tolliametis tolli.⁴⁸⁹ Nüüd tulevat kaalukojast saadud sedelid esitada aga enne tollijärelevaatajatele, keda venelased nimetavad «бисюкарь», mis on moonutus rootsikeelsest «besökare» — külastaja. Nendelt saavad kaupmehed uued sedelid esitamiseks tolliametisse tolliametnikele. Seal ei võeta ka enam tollimaksu vastu nagu varem, vaid saadetakse seal koostatud nimekirjaga (rulliga) panka. Rulli kirjutamise eest võetakse aga Lüübeki taalrit või rohkem. Pangast saadetakse pärast tollimaksu tasumist uuesti tolliametisse läbisõidupassi saamiseks. Viimase eest tuleb maksta 2 Lüübeki taalrit riigile ja selle kirjutamise eest ametnikele 1/2 Lüübeki taalrit või rohkem.

Seega oli Rootsis tollide võtmisel välja kujundatud keeruline bürokraatlik asjaajamine, mis viitis Vene kaupmeestel palju aega ja nõudis lisakulutusi.

Vene kaupmeeste jutustustes («skazka'des») kauplemise tingimuste üle Rootsis ja Rootsile kuuluvates linnades esineb pidevalt

⁴⁸⁴ ПСЗ, т. I, № 395, lk. 645.

⁴⁸⁵ Tekstis ekslikult «Аксольм».

⁴⁸⁶ ЦГАДА, ф. 96, кн. 103, лл. 122—122 об.

⁴⁸⁷ ЦГАДА, ф. 96, кн. 90, л. 9 об.

⁴⁸⁸ ЦГАДА, ф. 96, кн. 103, л. 126 об.

⁴⁸⁹ ЦГАДА, ф. 96, кн. 73, лл. 262—263.

ka teisi kaebusi tollide osas. Juba 1663. a. kaebab 24 Novgorodi kaupmeest eesotsas tolle aja tuntud suurkaupmeeste Mihhail (Mihhalka) Stojanovi, Maksim (Maksimko) Voskoboinikovi, Konstantin (Kostka) Harlamovi ja Timofei (Timoška) Koškiniga, et kui nad sõidavad Stokholmi, võetakse neilt Nevanlinnas ja teistes piirilinnades tolli ette veel müümata kaupadelt ja mitte selles linnas, kus kaupu tegelikult müüakse.⁴⁹⁰ Seejuures nõutakse tolli maksmisel pealegi Saksa hõbetaalreid ja ei võeta tollina vastu Rootsi enda vaskkillinguid ega vaskplaate (свейских медных шкилевых и плотовых денер). Sellest tekkivat neil teel viivitus ja suured kahjud.

Esialgu on olukord tollide alal olnud ilmselt mõnevõrra parem Baltikumi linnades. Novgorodi kaupmees Mihhail (Miška) Andrejev, kes 1663. a. talveteega on käinud Riias ja Tallinnas, teatab, et Tallinnas tolli ei võeta, kuna Riias tuleb müüdud kauba 100-lt taalrit maksta 10 taalrit igasuguses rahas.⁴⁹¹ Enne rahulepingut (seega enne sõda) seda tolli polevat Riias olnud.

1666. a. kaebavad Pihkva kaupmehed selle üle, et Riias võetakse kõrget tolli, kuna enne Kärde rahu on nad kaubelnud ilma tollita nagu ka Tallinnas, Narvas ja teistes linnades.⁴⁹² Seejuures hinnatavat kaubad kõrgelt. Uhtlasi toovad nad andmeid ka tollide suuruse kohta teatud kaupadelt. Nii võetavat 100 riigitaalrit maksvalt sooblinahkadelt 8 riigitaalrit, 100 arssinalt kalevilt (сукно сермяжное) 1 riigitaalrit, seebitahvilt (косяк) 1 örtüg (орту) ning igalt juhtnahalt 1 poola kuldraha (ilmselt zloty), mis vastab 2 grivnale. Eriti nõrдинud on Pihkva kaupmehed aga selle üle, et tolliraha nõutakse sisse enne kaupade müümist. Kellel selle tasumiseks raha ei ole, võetakse selle arvel kaupu ja antakse pandiks «Rootsi inimestele». See rahulolematuus on põhjendatud, kui arvestada seda, et Venemaal tuli tolli maksta juba müüdud kaupadelt, mis oli kaupmeestele palju lihtsam.

Kui 1676. a. toimub järeleuurimine kauplemise tingimuste kohta Rootsis ja selle valdustes, selgub üldiselt, et tollid on jäänud samaks. Seda teatab Novgorodi kaupmees Andrei Maslennikov, kes on käinud kauplemas Stokholmis, Nevanlinna kohta.⁴⁹³ Novgorodi kaupmees Fjodor (Fedka) Larionovitš Grutsa aga ütleb, et Narvas, Nevanlinnas ja Viiburis võetakse vene kaupadelt suurt tolli.⁴⁹⁴ 20 Tihvini kaupmeest kaebavad selle üle, et Nevanlinnas nõutakse tolli Lüübeki taalrites või kuldrahas ning ei võeta seda Rootsi rahas.⁴⁹⁵ Pihkva kaupmehed kaebavad, et Stokholmis tolli võtmisel hinnatakse nende kaubad kõrgemalt, kui neid tegelikult ostetakse, mistõttu neil tuleb maksta kõrget tolli.⁴⁹⁶ Pealegi ei võeta

⁴⁹⁰ ЦГАДА, ф. 96, кн. 44, л. 104 об.

⁴⁹¹ Samas, l. 119—120.

⁴⁹² ЦГАДА, ф. 96, кн. 75, лл. 98 об. — 100.

⁴⁹³ ЦГАДА, ф. 96, кн. 103, л. 111.

⁴⁹⁴ Samas, l. 117—117 v.

⁴⁹⁵ Samas, l. 123 v.

⁴⁹⁶ Samas, l. 179 v—180.

seada vastu Rootsi vaskpeenrahas. Kaubad hinnatakse kõrgemalt ja võetakse seega kõrget tolli ka Riias.⁴⁹⁷

Tollide küsimus on päevakorras ka mitmetel diplomaatilistel läbirääkimistel Vene ja Rootsi saadikute vahel. Läbirääkimistel Pljussa jõel 1663. a. I istungil 6. oktoobril üleantud kirjas esitavad Rootsi saadikud süüdistuse, et Venemaal on kaupadele peale pandud nii suur toll, et kauplemine on võimatu.⁴⁹⁸ Kõikidelt kaupadelt võetavat tolli 20%. Tsaari alamad on kohustatud peale selle maksma veel 10%, kui nad müüvad oma kaubad teistele sissesõitnud inimestele.

Vene saadikud oma vastuses 18. nov. 1663. a. teatavad, et tsaari käsul kehtestatud uut tolli ei saa ära jätta.⁴⁹⁹ Pealegi on see pandud ainult tsaari alamatele, mitte aga Rootsi kuninga alamatele. Kui Rootsi saadikud väidavad, et see tsaari alamatele pealepandud kõrgendatud toll takistab kaubandust,⁵⁰⁰ võtavad Vene saadikud seda juba kui Venemaa siseasjadesse vahelesegamist ja deklareerivad, et iga valitseja võib oma riigis teha seda, mida ta heaks arvab.⁵⁰¹ See väide oli antud juhul seda enam õigustatud, et uut tolli ei võetud üldse Rootsi kaupmeestelt, kes pidid maksma endist tolli. Lisaks sellele esitavad Vene saadikud järgnevas vaidlustes ka vastüsüüdistuse varasema kõrge vasetolli kohta Rootsi valdustes.⁵⁰²

Et seekordsel Pljussa konverentsil mingit kokkulepet ei saavutatud, jäi vastu võtmata ka Rootsi saadikute poolt uue lepingu projektis esitatud punkt 10%-lise tolli ärajätmise kohta tsaari alamtelt Venemaal nende kauplemise korral Rootsi kaupmeestega.⁵⁰³

Samalaadilised on kõnelused tollide kohta Vene ja Rootsi saadikute vahel 1666. a. Pljussa jõel. 7. aug. toimunud I istungil üleantud kirjas nõuavad Rootsi saadikud jällegi 10%-lise tolli kaotamist, läbisõidutolli kaotamist Novgorodis, tollide tasumist kohaliku rahaga, kui taalreid ei ole, ning taalrite vastuvõtmist mitte kaalu järgi, vaid tükiviisi.⁵⁰⁴

Samasuguse sisuga on uue lepingu sõlmimiseks tehtud Rootsi ettepanekute vastavad artiklid, mis nad andsid üle Vene saadikutele järgmisel istungil.⁵⁰⁵ 10%-lise tolli kohta Vene kaupmeestelt vastavad Vene saadikud, et kuna seda võetakse seoses sõjaga Vene alamtelt ja mitte välismaalastelt, siis on selle võtmine oma alamtelt igal valitsejal vaba.⁵⁰⁶ Teisel valitsejal ei tule siin juhiseid

⁴⁹⁷ ЦГАДА, ф. 96, кн. 103, л. 183 об.

⁴⁹⁸ ЦГАДА, ф. 96, кн. 65, лл. 179—180.

⁴⁹⁹ Samas, l. 436 v.—437.

⁵⁰⁰ Samas, l. 438—438 v.

⁵⁰¹ Samas, l. 439.

⁵⁰² Samas, l. 440 v., 444 v.

⁵⁰³ Samas, l. 284—285.

⁵⁰⁴ Samas, l. 150—150 v.

⁵⁰⁵ Samas, l. 170—171.

⁵⁰⁶ ЦГАДА, ф. 96, кн. 73, лл. 152—153.

anda ja ka Rootsi saadikutele ei sobi sellest kõnelda.⁵⁰⁷ Ühel teisel istungil (16. aug. 1666. a.) toimunud vaidlustes osutavad Vene saadikud ka sellele, et see toll on pandud Vene kaupmeestele pealegi ajutiselt.⁵⁰⁸ Vastükaaluks esitasid Vene saadikud jällegi süüdistuse vasetollide ja teiste takistuste kohta väsekaubanduse alal Rootsis.⁵⁰⁹ Samuti kaebavad Vene saadikud lastitollile üle. Stokholmis.⁵¹⁰ Seda võetakse vastavalt laeva suurusele: väiksele laevale 1 Lüübeki taal, suurele 2 taalrit ja rohkem. Samuti võetakse tüüri- või lootsiraha (стыровые деньги)⁵¹¹ 2 Lüübeki taalrit aluselt (карбас) ja 1 taalri veolodjalt (сойма) ja poolaluselt (полукарбас).⁵¹² Teistele artiklitele tollide alal vastavad aga Vene saadikud positiivselt. Teatatakse, et tsaar on käskinud Rootsi alamatel, kellel taalreid ei ole, võtta tolli peenrahas, ning avaldatakse soovi, et Rootsi kuningas annaks välja analoogilise korralduse.⁵¹³ Vastuseks soovile taalrite kaaluga vastuvõtmise lõpetamise kohta öeldakse, et tsaar on käskinud maksta täiskaaluliste taalritega.⁵¹⁴ Kellel aga täistaalreid ei ole, sellel tuleb lisaks maksta hõbedast peenraha ning kellel taalreid üldse ei ole, sellel maksta Vene hõberahas. Ühtlasi avaldatakse soovi, et samuti toimiks Rootsis.

Läbisõidutollile kohta Novgorodis töid Rootsi saadikud ette, et see kehtestati 12 aastat tagasi (s. o. 1654. a.) Inglise-Hollandi mere sõja ajal, kui lakkas meresõit Arhangelskisse.⁵¹⁵ Nüüd Arhangelski juures aga sellist tolli ei võeta.

Seega süüdistavad Rootsi saadikud Venemaal Arhangelski kaubanduse soodustamises Läänemere kaubanduse arvel. Nagu nähtub Vene saadikute vastusest, ei võetud aga tegelikult Arhangelskisse saabunud välismaalastelt mitte väiksemat tolli kui Novgorodis.⁵¹⁶

Pljussa läbirääkimistel saavutatud kokkulepe tollide küsimuses fikseeriti 12. okt. 1666. a. sõlmitud Pljussa lepingus. Selle lepingu 4. artiklis, mis on spetsiaalselt pühendatud kaubandusele, öeldakse muuseas, et mõlemal poolel tuleb tolli maksta «heade ja täielike» (добрыми и совершенными) riigitaalritega.⁵¹⁷ Kellel neid ei ole, tuleb mittetäisväärtuslikke taalreid täiendada peenrahaga. Kellel aga kuninga alamatest taalreid ei ole, sellel tuleb maksta hõbedast peenrahaga kursi järgi 17 altõni riigitaalri eest. Kellel aga tsaari

⁵⁰⁷ «А другому государю в том указывать не доведется так же и им королевского величества послом, о том говорить не годится . . .»

⁵⁰⁸ ЦГАДА, ф. 96, кн. 73, л. 213.

⁵⁰⁹ Samas, l. 153—154.

⁵¹⁰ Samas, l. 263—263 v.

⁵¹¹ Nähtavasti maks igalt laevalt. Tuleneb ilmselt rootsikeelsest sõnast «styr» — tüürima, roolima, juhtima. Aga ka venekeelse sõna «стырь» üheks tähenduseks on «tüür, rool» (руль).

⁵¹² ЦГАДА, ф. 96, кн. 73, л. 263 об.

⁵¹³ Samas, l. 180—180 v.

⁵¹⁴ Samas, l. 181 v.—182 v.

⁵¹⁵ Samas, l. 217—217 v.

⁵¹⁶ Samas, l. 218.

⁵¹⁷ ПСЗ, т. I, № 395, lk. 645.

alamatest riigitaalreid ei ole, sellel on lubatud maksta tolli käibel oleva Rootsi rahaga selle kursi järgi, nagu need rahad on käibel Venemaal.

Uusi lahkaryamusi ja arusaamatusi tollide küsimuses Venemaa ja Rootsi vahel tõi kaasa 1667. a., mil mõlemal poolel kehtestati uued seadusandlikud aktid tollide alal. Nendeks oli Rootsi mere-tolli määrustik (Ordnung öfwer Siö-Tullen)⁵¹⁸ ja Venemaa «Uus kaubandusmäärustik» (Новоторговый устав)⁵¹⁹. Neist oli eriti oluline Venemaa «Uus kaubandusmäärustik», mis püüdis luua Vene kaupmeeste soodustusi ka tollide alal.

Juba XVI sajandil Ivan IV välitsemise ajal ilmnisid Venemaal taotlused kehtestada välismaa kaupmeeste jaoks kõrgemad tollid kui Vene kaupmeeste jaoks.⁵²⁰ Sel ajal välismaa kaupmeeste konkurents ei olnud aga niivõrd ähvardav kui XVII sajandil. XVII sajandil, kui suurenes Vene turu osatähtsus rahvusvahelises kaubanduses⁵²¹, ilmnes üha rohkem välismaa kaupmeeste konkurents.

Samal ajal oli tugevnenud Vene kaupmeeskond, kes esitab valitsusele korduvaid nõudmisi, et võetaks abinõud tarvitusele nende kaitseks välismaa kaupmeeste konkurentsi vastu. Vene kaupmeeste huvide kaitset pidid kindlustama eelkõige kõrged tollid.

Valitsuse abinõudena selles suunas on 1. juunil 1646. a. lõpetatud välismaa kaupmeeste tollita käplemine Venemaal ning 1649. a. tühistatud Inglise kaupmeeste privileegid Venemaal.

Selle ülesande teenistuses oli ka 1653. a. tollimäärustik⁵²², mille kohaselt välismaa kaupmehed pidid maksuma Venemaal rohkem tolli kui venelased. Kui Vene kaupmehed maksid rublalt 10 dengat (денег), s. o. 5%, siis välismaalased pidid maksuma 2 altõni, s. o. 12 dengat ehk 6%. Lisaks sellele tuli neil maksta 4 dengat rublalt, s. o. 2% nende kaupade pealt, mida nad viisid teistesse sadamatesse peale Arhangeliski. Seega tuli välismaa kaupmeestel maksta 8% käibelt.

1667. a. «Uus kaubandusmäärustik» on veelgi protektsionistlikuma ilmega kui 1653. a. tollimäärustik. Selle suunitlust näitab juba tema artiklite arvuline suhe. Nimelt on selle kaubandusmäärustiku 94 artiklist 73 pühendatud välismaalaste käplemisele Venemaal ja nende käplemisele Vene kaupmeestega ning ainult 21 artiklit sisekaubandusele.

1667. a. kaubandusmäärustiku kohaselt tuli Vene kaupmeestel oma kaupadelt maksta tolli kauba väärtuse järgi 10 dengat 1 rubla eest müüdud kaalukaupadelt, s. o. 5%, ja teistelt kaupadelt 8 den-

⁵¹⁸ A. Stiernman, d. III, lk. 605—645. ✓

⁵¹⁹ ПСЗ, т. I, № 107, lk. 304.

⁵²⁰ Ю. А. Тихонов, Таможенная политика Русского государства с середины XVI в. до 60-х годов XVII в. «Исторические записки» 1955, № 53, lk. 282.

⁵²¹ J. A. Tihonov liialdab mõnevõrra Vene turu sidemetega, kui ta XVII saj. kohta kõneleb Vene turu osatähtsuse tõusust maailmakaubanduse süsteemis (samas, lk. 283).

⁵²² ПСЗ, т. I, № 107, lk. 304.

gat ehk 4%. (§ 12).⁵²³ Seda tolli tuli Vene kaupmeestel maksta aga ainult siis, kui nad oma kaubad tõepoolest ära müüsid (§ 17, 18, 25).⁵²⁴

Välismaa kaupmehed maksid vastavalt §-le 48 oma kaupade müümisel Arhangelskis niisama suurt tolli kui Vene kaupmehed — kaalukaupadelt 10 dengat rublalt, s. o. 5%, ja teistelt kaupadelt 8 dengat, s. o. 4%.⁵²⁵ Seda tuli maksta aga ka siis, kui kaubad olid Arhangelskis müügil, kuid jäid müümata (§ 75).⁵²⁶ Ka tuli välismaa kaupmeestel maksta tolli Ungari kuldrahas⁵²⁷ ja riigitaalrites, kuna aga Vene kaupmehed võisid endiselt maksta tolli Vene peenrahas (§ 50).⁵²⁸ Välismaa rahade ümbervermimine Vene rahaks andis aga tunduvat kasu. P. Smirnovi hinnangu järgi andis riigitaalrite ümbervermimine Vene rahaks tulu kuni 30%.²²⁹ Uueimate uurimuste järgi on see vahe olnud mõningatel juhtudel veelgi suurem. J. V. Tšistjakova andmeil sai riigikassa riigitaalri ümbervermimisel Vene rahaks, nn. «jäljendiga riigitaalriks» (ефимок с признаком), tulu 14 kopikat, sest välismaalastelt võeti riigitaalri vastu hinnaga 50 kopikat, kuid välja lasti sellest Vene raha 64 kopika väärtuses.⁵³⁰ Нп. «rublase riigitaalri» (рублевой ефимок) ümbervahetamisel Vene hõbepeenrahaks kasvas tulu 41 kopikale ehk 82%.⁵³¹ Seega maksid välismaa kaupmehed Venemaal ka Arhangelskis, kus tollid olid vormiliselt võrdsed, tegelikult siiski suuremat tolli kui Vene kaupmehed.

Kui aga välismaa kaupmees viis «ülemere kaubad», s. o. välismaa kaubad müügile Moskvasse või teistesse linnadesse, tuli tal § 56 kohaselt maksta läbisõidutollu griyna rublalt,⁵³² s. o. 10% kauba väärtusest. Sellest tollist olid Vene kaupmehed ja alaliselt Moskvas elavad välismaalased vabastatud põhjendusega, et neil tuleb nagnüi maksta igasuguseid makse ja osa võtta teenistusest (пятницу и десятину и всякие поддати платят). Nende kaupade müümisel Moskvas ja teistes linnades tuli välismaa kaupmeestel maksta tolli nagu varem 2 altõni rublalt (§ 59).⁵³³ s. o. 6%. 6% suurust läbisõidutollu tuli välismaa kaupmeestel maksta ka ostetud Vene kaupade väljavedamisel (§ 66).⁵³⁴ Seega tuli välismaa kaupmeestel oma kaupade müümisel teistes Vene linnades peale Arhangelski maksta tolli 16%.

16% suuruse tolli üle kaebavad ka Rootsi kaupmehed. Seega on

⁵²³ ПСЗ, т. I, № 408, lk. 679.

⁵²⁴ Samas, lk. 680 jj.

⁵²⁵ Samas, lk. 685.

⁵²⁶ Samas, lk. 687 jj.

⁵²⁷ Золотой угорский = 52½ kopikat (1610. a.).

⁵²⁸ ПСЗ, т. I, № 40, lk. 685.

⁵²⁹ П. С. Смирнов, Экономическая политика Московского государства, lk. 391.

⁵³⁰ Е. В. Чистякова, Новоторговый устав, lk. 124.

⁵³¹ Л. В. Черепнин, Русская метрология, Москва 1944, lk. 72.

⁵³² ПСЗ, т. I, № 408, lk. 685 jj.

⁵³³ Samas, lk. 686.

⁵³⁴ Samas, lk. 687.

ekslik J. V. Tšistjakova arvutus, nagu tuleks välismaa kaupmeestel maksta Moskvast ja teistes Vene linnades tolli 15%.⁵³⁵ Õigesti esitab välismaalaste poolt makstava tolli suuruse P. Smirnov.⁵³⁶ Tema tööd J. V. Tšistjakova aga ilmselt ei tunne.

Eriti kõrged tollid pandi «Uue kaubandusmäärustikuga» veinile ja teistele alkohoolsetele jookidele. Määrustiku § 51 fikseeris merkantilistlikule majanduspoliitikale iseloomuliku seisukoha, et «veine ja mitmesuguseid teisi jooke veetakse sisse tunduvalt rohkem kui varem, kuid neid pole palju tarvis (оноро много не нужно надобно).⁵³⁷ Seetõttu nähakse ette, et alkohoolsete jookide pealt tuleb võtta suuremat tolli kui teistelt kaupadelt. Parematest veinisortidelt on tolli suuruseks Arhangel'skis koguni 60 riigitaalrit vaadilt (§ 51).⁵³⁸ Kõigi nende jookide müümisel Vene linnades välismaa kaupmeeste poolt on tolli suuruseks 5 altoni rublalt (§ 53),⁵³⁹ s. o. 15%.

1667. a. «Uue kaubandusmäärustikuga» kehtestatud uuendused tollide alal kutsusid esile Rootsi kaupmeeste rahulolematuse. Kaupmeeste toetuseks astus välja Rootsi riik, süüdistades Venemaad Pijussa lepingu rikkumises. Kõigepealt pöördus uute tollide küsimuses tsaari poole Adolf Eberskiöld, kes oli Rootsi resident Moskvas 1667—1674. Ta süüdistab venelasi selles, et Novgorodis ja Pihkvas tehakse Rootsi kaupmeestele enneolematuid kitsendusi.⁵⁴⁰ Vene poolel on tõstetud tolle, samal ajal kui Vene kaupmehed Tallinnas, Narvas ja Nevanlinnas võivad kaubelda tollita. Talle vastati, et tsaaril on õigus kehtestada oma riigis uusi tolle ja suurendada vanu. Pealegi ei ole Vene kaupmeestel Rootsi riigis mingisugust vabadust.

10. jaan. 1669. a. (7177. a.) andis Moskva saabunud Rootsi saadik Friedrich (Fritz) Cronman Vene tsaarile Aleksei Mihhailovitšile üle Rootsi kuninga Karl XI eestkostevalitsuse kirja, milles kõrvuti vangide vabastamise, piirijamise korraldamise (расправа межевых дел) ja eravõlgade tasumise küsimusega oli tähtsal kohal kaubanduse vabaduse küsimus. Selles kirjas süüdistab ta Venemaad Pijussa ja teiste varasematel lepingute mittemääramise kaubanduse alal.⁵⁴¹

Üksikasjalikult esitatakse Rootsi poole süüdistused, mis tulenevad Venemaalt oma kaubandusmäärustiku kehtestamisest, Rootsi saadiku Fr. Cronmani ja residentide A. Eberskiöldi poolt nende vastuvõtul Saadikute Prikasist 15. jaan. 1669. a.⁵⁴² Tollide

⁵³⁵ Е. В. Чистякова, Новоторговый устав, lk. 124.

⁵³⁶ П. Смирнов, Экономическая политика Московского государства, lk. 392.

⁵³⁷ ПСЗ, т. I, № 408, lk. 685.

⁵³⁸ Samas.

⁵³⁹ Samas.

⁵⁴⁰ Г. Ф. Форстен, Сношения Швеции в России во второй половине XVII века. — ЖМНП, июнь 1899, lk. 279.

⁵⁴¹ ЦГАДА, ф. 96, кн. 79, лл. 71—75.

⁵⁴² Samas, l. 119—222 v.

osas kurdavad nad, et Rootsi alamatele on pandud uued tollid. Neil tuleb 100 rublalt maksta kauplemisel tolli 2 rubla, ärasõidutoll 1 grivna rublalt, seega 100 rublalt 16 rubla. Kui nad ostavad Moskvas kaupu, tuleb sel puhul maksta 100 rublalt 2 rubla, läbisõidul Novgorodis läbisõidutoll 1 grivna rublalt ning ärasõidul (в съезде) võetakse tolli 100 rublalt üle 30 rubla. Pealegi võetakse tolli kuldrahas ja riigitaalrites, kuigi Pljussa lepingu kohaselt võis nende puudumisel maksta seda ka Vene peenrahas.

30. veebruaril neile süüdistustele antud kirjalikus vastuses rõhutatakse, et neid tolle võetakse Vene kaubandusmäärustiku järgi ja seejuures ka teistelt välismaalastelt.⁵⁴³ Mingit rahulepingu rikkumist selles ei olevat.

Sisuliselt on meil jällegi tegemist Kärde rahulepingus fikseeritud ja Pljussa lepingus korratud kaubanduse vabaduse formuleeringu laia tõlgendamisega. Kui Rootsi pool vaatas tollide võtmisele Venemaal kui selle «vabaduse» piiramisele või rikkumisele, siis Venemaal vaadeldi seda kui riigi siseasja ning ei oldud valmis tegema siin mitte mingisuguseid järeleandmisi.

Tollide küsimus kordub ka kirjas, mille saatis Adolph Eberskiöld Suurde Prikaasi 18. dets. 1670. a.⁵⁴⁴ ja Saadikute Prikaasi 1672. a.⁵⁴⁵, kuid ka nüüd ei tehta Rootsil järeleandmisi.

Kui 1684. a. sõlmiti Moskvas 6 punktist koosnev lisaleping Kärde rahulepingule, räägiti seal küll jälle kaubanduse vabadusest, kuid mitte midagi tollidest. Seega pidid Rootsi kaupmehed loobuma oma taotlusest uute tollide kaotamise suhtes Venemaal ja 1667. a. kaubandusmäärustik jäi kehtima.

e) Kohtumõistmine kaubanduslikes tüliküsimustes

Rootsile kuuluvates linnades kaubeldes oli Vene kaupmeestel pidevalt raskusi oma õiguste kaitsmisega Rootsi võimude ja kaupmeeste ülekohtu vastu ning Rootsi kaupmeestega tekkinud tüliasjade lahendamiseks, kuigi see pidi olema garanteeritud Kärde rahulepinguga. Vene kaupmehed kaebavad pidevalt kohtumõistmisega viivitamise ja ebaõiglase kohtumõistmise üle Rootsis.

Nii kaebavad 1663. a. Pihkva kaupmehed üksmeelselt, et kui nad kaebavad Rootsi linnades neile tehtud ülekohtu (обиды) või võlgade üle, siis venitatakse nende kaebuste arutamisega.⁵⁴⁶ Vene kaupmeestele võlgu olevatele Rootsi elanikele antakse pikad tähtajad, kuna aga Vene kaupmeestele tehtud ülekohtu eest kohut ei mõisteta. Kui aga Rootsi linnades Rootsi alamad kaebavad Vene kaupmeeste peale, siis pannakse nad ilma juurdluseta türmi ja neilt võetakse suurt trahvi.

Analoogiliselt valgustavad olukorda Pihkva kaupmehed ka

⁵⁴³ ЦГАДА, ф. 96, кн. 79, лл. 186 об. — 187 об.

⁵⁴⁴ ЦГАДА, ф. 96, кн. 81, лл. 124 об., 125 об.

⁵⁴⁵ ЦГАДА, ф. 96, кн. 87, лл. 89 об. — 90.

⁵⁴⁶ ЦГАДА, ф. 96, кн. 63, л. 111.

1666. a., kurtes eriti venitamise üle kohtumõistmisel Vene kaupmeeste kaebuste alusel.⁵⁴⁷ Kui mõni Rootsi kaupmehesest võlgnik pärast pikka venitamist mõistetaksegi oma võlga tasuma, siis ei lasta tema võlgade katteks ära müüa ta kaupu, varandust ega maju, vaid võla tasumine lükatakse edasi paljudeks aastateks. Kui siis tähtaeg möödub, ei järgne uut kohtumõistmist. Sellise venitamise tõttu on paljudel Vene kaupmeestel jäänudki võlad kätte saamata. Kui aga keegi esitab Vene kaupmeeste peale kaebuse, olgu see siis isegi valekaebus, pannakse Vene kaupmehed vanglasse. Neilt mõistetakse ilma kirjalike võlakirjadeta (крепость) ja ilma tunnistajateta välja igasugused hagid, sest usutakse ainult oma kaebajaid. Ühtlasi määratakse Vene kaupmeestele suuri trahve.

Olukord kohtumõistmise alal Rootsi linnades ei ole paranenud ka 1676. aastaks. Selle aasta kaebustes paljastavad Pihkva kaupmehed ka selle ülekohtu põhjusi. Nad osutavad, et kaubanduslikes asjades mõistavad kohut linnade raed, kuid bürgermeistrid ja raehärrad on samasugused kaupmehed, kes kauplevad ka ise Vene kaupmeestega, või siis nende kaupmeeste osanikud (товарищи) või sugulased.⁵⁴⁸ On selge, et selle tõttu Rootsi linnade raed kaitsevad igati Rootsi kaupmeeste huve ja langetasid Vene kaupmeeste suhtes ülekohtusi otsuseid.

Selle kindla seljataguse tõttu on Rootsi kaupmehed läinud isegi nii kaugele, et on sundinud Vene kaupmehi tagasi võtma 5—10 nädalat tagasi müüdud kaupu, mille hind oli veel tasumata.⁵⁴⁹ Kui Vene kaupmehed sel puhul keeldusid, on Pihkva kaupmeeste jutustuse järgi nende kaubad hinnatud odavalt ja antud Rootsi kaupmeestele. Rootsi kaupmeeste poolt vastu antavad kaubad on aga rae esindaja poolt hinnatud kõrgelt. Kes Vene kaupmeestest on selle vastu hakanud, see on paigutatud vanglasse ja temalt on võetud trahvi 40—100 hõbetaalrit.

Analoogiliselt Pihkva kaupmeeste kaebustega iseloomustavad olukorda kohtumõistmise alal Rootsi linnades 1676. a. ka Tihvini kaupmehed.⁵⁵⁰

Vene kaupmeeste õiguste kaitseks tõstsid Vene saadikud kohtumõistmise küsimuse korduvalt üles Venemaa ja Rootsi vahelistel diplomaatilistel läbirääkimistel 1666. a. Pljussa jõel toimunud läbirääkimistel toovad Vene saadikud 16. augusti istungil ette, et Kärde lepingus pole öeldud, et kohut peaksid mõistma bürgermeistrid ja raehärrad.⁵⁵¹ Nad vaatlevad seda kui Kärde rahulepingu rikkumist vaba ja takistamatu kaubanduse osas ning taotleavad, et kohut mõistaksid kindralkubernerid ja kubernerid (генералы и губернаторы), s. o. Rootsi riigivõimu esindajad.

Veelgi konkreetsemalt formuleeritakse sama küsimus Vene saadi-

⁵⁴⁷ ЦГАДА, ф. 96, кн. 75, лл. 104—105.

⁵⁴⁸ ЦГАДА, ф. 96, кн. 103, л. 183.

⁵⁴⁹ Samas, l. 182—183.

⁵⁵⁰ Samas, l. 128—129.

⁵⁵¹ ЦГАДА, ф. 96, кн. 73, лл. 211—212.

kute poolt Rootsi saadikutele 18. augusti istungil üleantud kirjas, mis sisaldab Vene kaupmeestele tehtud ülekohtu (обиды) loetelu 14 punktis. Selle kirja 10 punktina tuuakse ette, et Rootsi linnades mõistavad kohut bürgermeistrid ja raehärrad, kes aga ei reageeri Vene kaupmeeste kaebustele.⁵⁵² Samal ajal Venemaal mõistavad Rootsi kaupmeeste üle kohut bojaarid.

Pärast pikki vaidlusi fikseeriti 1666. a. Pljussa lepingus ka teise poole alamate üle kohtumõistmise küsimus. Öeldi nimelt, et mõlema poole «...alamad, kes esitavad kaebuse ja taotlevad oma asjades õigusemõistmist, võivad minna linnades vabalt ametiisikute juurde, kus mõistetakse kohut».⁵⁵³ Samas tehakse ka Rootsi poolel kindralkuberneridele ja kuberneridele ning Vene poolel bojaaridele ja vojevoodidele kohustuseks kohut mõista ilma igasuguse viivitusega (безо всякого задержания) ja osutada igasugust heatahtlikku kaasabi, et kaupmeestel ei tekiks läbisõidul takistusi.

Nagu ilmneb sellest Pljussa lepingu sõnastusest, ei kaotata sellega tegelikult ära kohtumõistmist Vene kaupmeeste asjades Rootsi linnade raadide poolt, vaid antakse ainult võimalus ka riigivõimu esindajate poole pöördumiseks. Ilmselt nii on Rootsi poolel seda sätet ka mõistatud, sest nagu nähtus eespool toodud kaebustest, jätkus pärast Pljussa lepingu sõlmimist Rootsi linnades tegelikult siiski kohtumõistmine raadide poolt.

Uuesti on Rootsi linnades Vene kaupmeeste üle kohtumõistmise küsimus üles tõstetud 1676. a. Meeksi jõel toimunud läbirääkimistel. Selle konverentsi II istungil 26. juulil 1676. a. toovad Vene saadikud esile, et Rootsi alamate üle mõistetakse kohut Saadikute Prikaasis.⁵⁵⁴ Tsaari ukaasi kohaselt toimub see ka Novgorodis ja Pihkvas ilma viivitusega. Vene saadikud taotlevad, et ka Rootsis mõistaks kohut kantsler, mitte aga bürgermeistrid ja raehärrad.

Rootsi saadikud vastavad, et Rootsi riigis on bürgermeistritel kohtumõistmisele igivanad õigused, mis on kuninga poolt vandega kinnitatud.⁵⁵⁵ Pealegi võivat Vene alamad pöörduda kuninga poole, kui nad ei saa raekojas õigust. Nagu aga tegelikult selgub Vene kaupmeeste seletustest, ei ole nad saanud seda õigust praktiliselt kasutada. Kui Vene kaupmees oli kaebajaks pooleks, tuli tal kaua aega oodata raekojast otsust, mis pealegi võis lõpmatuseni venida. Kui aga Vene kaupmees oli kaebealune, võeti talt kaubad ära või pandi ta vanglasse, kust tal muidugi polnudki enam võimalik kuhugi mujale kaebama minna.

⁵⁵² ЦГАДА, ф. 96, кн. 73, лл. 256—257

⁵⁵³ «...договорено, что обонх Великих Потентатов поданным, которые жалобы доносят и похотят в своих делех расправы, и им вольно б ходить в городе к приказным людем, где суд чинят» (ПСЗ, т. I, № 395, lk. 645).

⁵⁵⁴ ЦГАДА, ф. 96, кн. 101, лл. 134—135.

Samal ka Saltõkov-Stšedrini nimelises riiklikus avalikus raamatukogus säilitatav f. IV — 74, l. 414 v.

⁵⁵⁵ ЦГАДА, ф. 96, кн. 101, лл. 135 об. — 136.

Kuigi Vene saadikud järgnevas vaidluses tõid ette, et bürgermeistrite ja raehärrade igivanad õigused kohtumõistmise alal on antud neile Rootsi oma kodanike ja mitte välismaalaste suhtes,⁵⁵⁶ jätkasid Rootsi saadikud kangekaelselt oma seniste seisukohtade kaitsmist. Väide, et nad ei saa välismaalaste üle kohtumõistmist raadide kompetentsist ära võtta, oli tegelikult ainult ettekääne. Pärast pikki vaidlusi jäigi Meeksi konverentsil see küsimus, nagu ka teised seal arutusel olnud küsimused, lahendamata.

Rootsis Vene kaupmeeste üle kohtumõistmise küsimus lahendati alles 22. mail 1684. a. Moskvas sõlmitud lepinguga, mis kujutab endast lisalepingut Kärde rahulepingule. Vastavalt selle lepingu 5. artiklile lubavad Rootsi saadikud kanda kuningale ette Vene poole ettepaneku, et tsaari alamate üle Stokholmis mõistaks kohut kantsler, teistes linnades aga kindralkubernerid ja komandandid, Rootsi alamate üle mõistetakse Venemaal kohut Moskvas Saadikute Prikaasis, teistes linnades aga bojaaride ja vojevoodide poolt, kuna tsaari alamate üle raekojas bürgermeistrid ja raehärrad ei mõista mitte milleski kohut (ни в чем не судить и не ведать).⁵⁵⁷ Tulemusest teatatakse kuninga kirjaga.

Ilmselt hoidusid Rootsi saadikud ilma kuninga nõusolekuta muudatust kohtumõistmises kategoorilisel kujul lepingusse võtmast. On oluline, et see lubadus võetakse ebatavalisel viisil koguni lepingusse. See on kindlasti Vene saadikute diplomaatiline võit, mis sidus Rootsi saadikuid rohkem kui sellistel juhtudel tavaline suuline lubadus, mis oleks fikseeritud konverentsi protokollis, või lubadus saadikute kirja näol.

19. veebruaril 1685. a. ongi Cristopher Kochen Vene tsaaridele üle andnud Rootsi kuninga jaatava vastuse, mis aktsepteerib täielikult Vene poole ettepaneku. Sel alusel on 14. märtsil 1685. a. Saadikute Prikaasist saadetud «gramota» Novgorodi vojevoodile Mihhail Jakovlevitš Tšerkasskile teatega sellest muudatusest kohtumõistmise alal, kusjuures kästakse kõigile, kes sõidavad Rootsi riiki, teatavaks teha, et nad ei pöörduks oma võlgade ja ja teistes asjades raekotta bürgermeistrite ja raehärrade poole.⁵⁵⁸ Ühtlasi tehakse teatavaks, et Rootsi alamate üle tuleb Moskvas kohut mõista Saadikute Prikaasis, Novgorodis aga vojevoodi kantseleis (в приказной избе).

Seega oli Vene diplomaatiat selles küsimuses krooninud täielik edu. Kadus üks suuremaid kaebuste ja tülide allikaid, mis takistas Vene kaupmeeste kaubanduslikku tegevust Rootsi valdustes. Kuigi ka riigivõimud, kes nüüd mõistsid kohut Vene kaupmeeste üle, ei olnud kaugeltki mitte täiesti erapooletud, vaid kaitsesid Rootsi kaupmeeskonna huve, vabanesid Vene kaupmehed õigusemõistmise küsimuses siiski oma konkurentide — Rootsi kaupmeeste otsese surve ja ülekohtu alt.

⁵⁵⁶ ЦГАДА, ф. 96, кн. 101, л. 136.

⁵⁵⁷ Архив ЛОИИ, коллекция Соловьева, д. 609, л. 5.

⁵⁵⁸ ЦГАДА, ф. 96, 1685 г., стб. 1, лл. 81—86.

5. ROOTSI PUUDED VENEMAA VÄLISKAUBANDUSE TOOMISEKS LÄÄNEMERELE

a) Valge meri või Läänemeri?

XVI saj. teisest poolest alates arenes üha rohkem Venemaa kaubandus Valge mere kaudu. Tähtsamaks kaubanduskeskuseks kujunes seal 1584. a. rajatud Arhangelsk,⁵⁵⁹ mida õigusega on vaadeldud kui Baltikumi kaubalinnade konkurenti. «Arhangelsk Tallinna kaubanduskonkurendina XVII sajandil» — nii pealkirjastab oma artikli W. Greiffenhagen.⁵⁶⁰ Samuti oli Arhangelsk tõsiseks konkurendiks ka teistele siinsetele linnadele, nagu Riiale, Narvale, Nevanlinna (Nyenile) jt. Nende linnade kaubanduse arengust oli aga huvitatud Rootsi valitsus, sest kaubanduse kasv tähendas ka riigi sissetulekute suurenemist tollidest. Seetõttu on Venemaa kaubandus Valge mere kaudu XVII saj. teisel poolel pidevalt pinnuks silmas nii Rootsi kaupmeestele kui ka riigivõimu esindajatele kuningaga eesotsas. Kaasa aitas asjaolu, et Rootsis levisid fantastilised kujutlused Venemaa kaubavahetuse suurusest ja Arhangelski kaubandusest saadavatest kasumitest. 1664. a. avaldas Rootsis keegi Appelboom andmed, nagu saaks ainuüksi Amsterdam Arhangelski kaubandusest igal aastal kasu 70 tündrit kulda.⁵⁶¹ Võrdluseks olgu märgitud, et Rootsi Kommertskollegiumi andmeil võrdus kogu Rootsi iga-aastase rauaekspordi väärtus 7¹/₂ tündri kullaga ning vaseekspordi väärtus 4 tündri kullaga.

Oma majanduslikest ja poliitilistest huvidest lähtudes püüdis Rootsi teistes riikides äratada huvi Läänemere kaubanduse vastu. Eeldused selleks olid XVII saj. keskel olemas, sest Läänemeri etendas suurt osa paljude Euroopa maade elus. Siitkaudu rahuldasi Lääne-Euroopa tolle aja kohta suured tööstusalad oma vajadusi teravilja järele, siitkaudu hankisid Lääne-Euroopa suured mereriigid enamiku materjalidest, mida oli vaja võimsate laevastikkude ehitamiseks, ning siitkaudu täiendasid nad ka oma sõjamoona tagavarasid.⁵⁶² 1665. a. on Rootsi Kaubanduskollegium koostanud kirjutise selle kohta, et Inglise meresõit ja kaubandus võiksid toimuda Läänemere kaudu palju kergemini ja mugavamini kui Arhangelski kaudu.⁵⁶³ See tõlgiti inglise keelde ja

⁵⁵⁹ Juba enne Arhangelski rajamist ja mõni aeg pärast seda XVI saj. teisel poolel toimus ka Murmanski rannikul asuvate sadamate kaudu ulatuslik kaubavahetus, kusjuures kõige aktiivsemalt tegutsesid siin Madalmaade kaupmehed. Vt. M. M. Громыко, Русско-Нидерландская торговля на Мурманском берегу в XVI в. — Средние века. Сборник, выпуск XVII, Москва, 1960, lk. 225—258.

⁵⁶⁰ W. Greiffenhagen, Archangel als Handelsconcurrentin Revels im sibbehten Jahrhundert. — Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, IV Band, Reval 1894, lk. 162—180.

⁵⁶¹ B. Fahlborg, Sveriges yttre politik 1660—1664, lk. 41.

⁵⁶² Samas, lk. 38.

⁵⁶³ P. Nyström, Mercatura Ruthenica, lk. 279.

saadeti Londonisse. Analoogiline propagandakirjutis koostati ka hollandi keeles.

Valge mere kaudu toimuva Vene kaubanduse uuesti Läänemerele toomine oleks tähendanud Läänemere kaubandusliku tähtsuse ulatuslikku ja järsku tõusu. Samal ajal Rootsi välispoliitika jõupingutused olid suunatud sellele, et muuta Läänemeri oma sisemereks. Kuigi seda avantüristlikku plaani kunagi läbi viia ei suudetud, kuulusid XVII saj. teisel poolel Rootsile siiski laialdased Läänemere-äärsed alad. Laevadest, mis 1649—1654 sõitsid läbi Öresundi väina Põhjamerre, tuli ca 40% Rootsile kuuluvatest sadamatest.⁵⁶⁴ Teistest laevade lähtekohtadest moodustas Poola 35%, kuna ülejäänud 25% jagunes Põhja-Saksa linnade, Saksa vürstide ja Taani vahel.

Venemaa väliskaubanduse toomine Valgelt merelt Balti merele oleks aga tähendanud Rootsi osatähtsuse tõusu Läänemerel. Arhangeliski kaubanduse võrra oleks kasvanud kaubakäive just nendes Läänemere sadamates, mis kuulusid Rootsile. Peale Venemaa oleksid siis olnud Rootsist sõltuvad mitmed Lääne-Euroopa maad, kes olid eluliselt huvitatud kaubandusest Venemaaga. Seega oli Rootsi nii majanduslikult kui ka poliitiliselt huvitatud Valge mere kaubanduse toomisest Läänemerele.

Mõte tõmmata Venemaa väliskaubandus Läänemerele ei ole seejuures XVII saj. teise poole sünnitis, kuigi on ilmne, et just sajandi teisel poolel see konkretiseerus ja omandas kindlamad piirjooned. Juba XVII saj. algul on Karl IX-ndal olnud kavatsus muuta Tallinn peamiseks laolinnaks Balti merel ja koondada rootslaste kätte kogu Vene kaubandus.⁵⁶⁵ Seda kavatsust silmas pidades ei ole Rootsi läbirääkimistel Lüübeki esindajatega Kalmaris 1605. a. nõus lubama Lüübeki kaupmeestel kaubelda Venemaal.

Hiljem on Tallinnale Vene kaubanduse loopaigana eelistatud Narvat. 1640. a. arutati Rootsi riiginõukogus koguni küsimust Narva tõstmisest Rootsi riigi teiseks pealinnaks.⁵⁶⁶

Neid asjaolusid arvesse võttes on loomulik, et vaadeldaval perioodil on koostatud palju projekte ja esitatud märgukirju, kuidas tõmmata või tuua Venemaa väliskaubandust Valgelt merelt Läänemerele. Samuti on see küsimus olnud mitmete diplomaatiliste läbirääkimiste objektiks.

Esimeseks ulatuslikumaks käsitluseks Venemaa kaubandusest Arhangeliski kaudu küsimusest, kuidas seda uuesti Balti merele tuua, on Johann de Rodese ettekanne kuninganna Kristinale 1653. a. Selle käsikirja täielik tekst leidub Rootsi Riigiarhiivis⁵⁶⁷

⁵⁶⁴ B. Fahlborg, Sveriges yttre politik 1660—1664, lk. 38.

⁵⁶⁵ Г. Форстен, Архивные занятия в Любеке и Данциге по истории Балтийского вопроса. — ЖМНП, ч. CCLXX, август 1890, lk. 306.

⁵⁶⁶ A. Soom, Ivangorod als selbständige Stadt, lk. 266.

⁵⁶⁷ Ausführliche Relation der im Reussland umgehenden Commertien, wie dieselben bisher durch das ganze Land über Archangel geführt und getrieben worden, hingegen wie solche über die Ostsee viel bequemer und nützlicher zu treiben sei, samt einem gewissen Extract der Archangelschen Zollbücher, der

ning on trüki avaldatud B. Kurzi poolt ⁵⁶⁸. Uhtlasi on J. Rodese töö trüki avaldatud Riias leiduva käsikirja alusel. ^{568a}

Johann de Rodes pärines Brabandist. ⁵⁶⁹ Juba noorukina tegeles ta kaubandusega, olles esialgu suurkaupmeeste teenistuses. 1641.—1646. a. oli ta Riia litsentsikoja (Licentkammer) teenistuses, 1646—1647 juhtis ta ajutiselt Naelakoda (Pfundkammer) Tallinnas. Selle järel määrati ta Rootsi saatkonna koosseisu, mis 1647. a. Erik Gyllenstierna juhtimisel suundus Moskvasse. Tema ülesandeks oli hankida teateid Vene kaubanduse kohta. 1649. a. määrati ta Tallinna sadama prefektiks ja kaubanduslikuks faktoriks. Ka sellel kohal oli tema ülesandeks Venemaa kaubanduse, eriti aga Arhangelski oma mitmekülgne tundmaõppimine. 1650. a. viibis ta teist korda Moskvas, kus ta ülesandeks oli vastu võtta 190 000 rubla suurune hüvitus, mida Venemaa kohustus maksma Rootsil 1649. a. lepingu alusel. ⁵⁷⁰ 1650. a. saabus ta uuesti Moskvasse (kolmandat korda) Rootsi kaubandusliku residendina. 1652. a. sooritas ta sealt sõidu Arhangelskisse, et vastu võtta ja Rootsi saata teravilja. 1653. a. saabus ta tagasi Tallinnasse, kust läkitas kuninganna Kristinale eespool mainitud ettekande Vene kaubanduse kohta. Varsti siirdus ta uuesti Moskvasse, kus ta suri 31. detsembril 1655. a.

Olles esitanud oma töös ülevaate Venemaa kaubandusest üldse ja toonud andmeid Arhangelski kaubanduse suuruse kohta, esitab J. de Rodes ka oma ettepanekud, missuguseid abinõusid tuleks rakendada, et tuua Venemaa kaubandust Valgelt merelt Läänemerele. Nende abinõudena soovitab ta kõigepealt teostada Venemaal kaupade kokkuostu ja paisata need siis Läänemere kaudu turule. ⁵⁷¹ Olukord selleks olevat soodne seoses Inglise-Madalmaade sõjaga. ⁵⁷² Ta soovitab alustada juhtnakkade kokkuostuga. Ta arvab, et kui Venemaa kogu juhtnakkade aastaväljaveost, mida ta

daselbst jährlich ausgehenden Waaren und einer ausführlichen Designation des Unterschieds der über beider Seiten auf die Waaren ergehenden Unkosten (Svenska Riksbiblioteket, Handel och sjöfart 17, Utrikeshandeln VIII, Ryssland).

⁵⁶⁸ Б. Г. Курц, Состояние России в 1650—1655 гг. по донесениям Родеса, Москва 1914. — «Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете» 1915 год, кн. II, Москва 1915, lk. I—VIII, 1—268.

^{568a} J. de Rodes, Bedenken über den russischen Handel im Jahre 1653. — Beiträge zur Kenntniss Russlands und seiner Geschichte, ed. G. Ewers und M. v. Engelhardt, I, Dorpat 1816, lk. 239—271.

⁵⁶⁹ Gustav Ewers, kes avaldas J. de Rodese töö, märkis, et tal pole mingeid andmeid autori kohta. Järgnevad andmed on saadud teosest: Б. Курц, Донесения Родеса и Архангельско-Балтийский вопрос в половине XVII века. — ЖМНП, ч. XXXVIII, март 1912, lk. 74—77.

⁵⁷⁰ Lähemalt sellest lepingust vt. А. С. Кан, Стокгольмский договор 1649 г. lk. 102—117.

⁵⁷¹ J. de Rodes, lk. 267—275; Б. Курц, Состояние России, lk. 193—207.

⁵⁷² Parajasti käimasolev sõda oli alanud 1652. a. seoses navigatsioonakti kehtestamisega. See lõppes 1654. a. Vt. Phil. Ballhausen, Der erste englisch-holländische Seekrieg 1652—1654, sowie der schwedisch-holländische Seekrieg 1658—1659, Haag 1923, lk. 3—699.

hindab 75 000 rullile (Rollen), 40 000 rulli kokku osta ja müügile tuua Läänemere kaudu, siis edaspidi toob see kaasa kogu selle kaubaartikli väljaveo Läänemere kaudu. 1653. a. ongi J. de Rodese algatusel loodud kompanii Vene kaupade odavaks ülesostmiseks, kuid selle tegevusel polnud edu ja juba varsti see lagunes.⁵⁷³

Peale selle soovitab J. de Rodes korda seada Rootsi kaubahoo-vid Novgorodis, Pihkvas ja Moskvas, korraldada postiasjandust jne.

Seega esitas J. de Rodes põhiliselt sellised abinõud, mille teostamine sõltus esijoones rootslastest enestest ja nende võimalustest (kaupade kokkuost) või vajas ainult teatud määral Venemaa-poolset abi (kaubahoovide kordaseadmine).

Teiselt poolt on taotletud Venemaa kaubanduse Läänemerele toomist ka diplomaatiliste läbirääkimiste teel. Kui 1655. a. suvel siirdus Rootsist Venemaale Rootsi saatkond eesotsas Bielke, Esseni ja Krusenstiernaga, sai see kaasa ka märgukirja selle kohta, kuidas saatkond peaks saavutama Rootsi alamate jaoks vaba kaubanduse kogu Venemaal ja sel teel ruineerima Arhangelski kaubanduse.⁵⁷⁴

Märgukirja algul kurdetakse selle suure kahju üle, mida on Rootsi riigile toonud Arhangelski sõit algul inglaste poolt ning nende järel madalmaalaste jt. poolt.⁵⁷⁵ Sellega on näd eemaldanud kogu Vene kaubanduse Läänemerelt ja Soome lahes (in sinu Finnico) asuvatest linnadest Tallinnast ja Narvast, kus varem igal aastal lossiti ja laaditi 200—300 laeva. Rootsi poolt on seda kaubandust püütud küll igal viisil jälle sinna tagasi tõmmata, milleks Tallinnas, Narvas ja Nevanlinnas (Nyenis) on litsentse alandatud 2%-le, kuid see pole tulemusi andnud. Nüüd olevat ainuüksi Rootsi kuninga käes võimalus kogu Venemaa kaubandust jälle Soome lahele tuua. Selleks tulevat ainult nõuda Venemaalt Rootsi alamatele vaba kauplemise õigust tavaliste tollidega kogu Vene riigis, nii nagu see rähulepingutega olevat ka ette nähtud. Selle vabaduse alla peaksid kuuluma ka Astrahan ja Volga. Viimasega peeti silmas idamaade, eriti Pärsia kaubandust.

Küsimuse kohta, kus sellise kaubanduse jaoks vajalikku kapitali saada, väidetakse, et Tallinnas, Narvas, Nevanlinnas ja Riias leidub palju häid kaupmehi, kes enda ja väljastpoolt endale hangitud vahenditega tahavad ja on suutelised sellisest kaubandusest kinni haarama (... welche so wohl durch eigene als von aussen an sich gezogene Mittel, sufficient undt begierig, sodanen Handel

⁵⁷³ Б. Курц, Донесения Родеса, lk. 95.

⁵⁷⁴ «Untertänigstes einfeltiges Bedencken, wie bey bevorstehender Königl. Legation an den Grossfürsten in Moscow, die freye Handlung durch gantz Russlandt für die Schwedischen Untertanen zu obtiniren undt dadurch die Archangelsche farth zu ruiniren sey. 1665, 3. Mai» (ära trükitud Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, февраль 1898, lk. 235—241).

⁵⁷⁵ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, февраль 1898, lk. 237—239.

anzugreifen...)⁵⁷⁶ Osalt võiks selline kaubandus toimuda ka krediidi abil, nagu seda teevad madalmaalased.

Tegelikult ei saavutanud see Rootsi saatkond midagi. Läbirääkimised katkesid ja 1656. a. algas Vene-Rootsi sõda. Sisuliselt oli ka saatkonnale kaasa antud projekt ebareaalne, sest küsimust ei olnud võimalik nii lihtsalt lahendada, kui seda arvas nimetatud projekti autor. Ka siis, kui Rootsi kaupmeestel oleks olnud õigus sõita kõigisse linnadesse Vene riigis, ei oleks nad olnud suutelised välja konkureerima inglasi ja madalmaalasi. Seda näitab ka asjaolu, et kui pärast Kärde rahu Rootsi kaupmehed kauplesid vabalt Novgorodis, Pihkvas, Moskvas ja teistes tolle aja kaubalinnades peale teatud erandite, jäi ikkagi samal määral püsima Valge mere kaubanduse Läänemerele toomise probleem.

Rootsis ei loobutud aga ka järgnevalt Valge mere kaubanduse Läänemerele toomise plaanidest. 1659. a. veebruaris on kuningas Karl X Gustav Landskronas viibides Kaubanduse Peakolleeegiumi (General Commerciën Collegy) presidendi Christer Bonde ja õe-nõunik Petrus Julius Cojet' juuresolekul teinud Philip Krusenstiernale ülesandeks välja selgitada, millised praktilised abinõud on vajalikud selleks, et Vene kaubandust jälle Balti merele tõmmata.⁵⁷⁷ Seejuures märgitakse, et see kaubandus on umbes sada aastat tagasi üle läinud Arhangelskisse ja et see on olnud Baltikumis asuvatele linnadele suureks kahjuks ja allakäiguks (Verderb und Untergang).

Antud ülesande raames ettepanekute tegemiseks on Philip Krusenstierna kasutanud andmeid, mis ta on saanud nii oma maa, Vene kui ka välismaa kaupmeestelt; ning kogemusi, mis ta on saanud oma reisidel Venemaal, 1634, 1636 ning 1638—1639.⁵⁷⁸ Venemaal olevat ta maa- ja veeteed mööda reisinud 500 miili, sealhulgas Volgat mööda Kaspia mereni. Samuti kasutavat ta ka seda, mida Rootsi saatkonnad on Moskvas kogunud ja märganud. Tulemuseks on Vene kaubanduse ja selle Läänemerele toomise võimaluste väga pikk ja üksikasjalik arutelu, mis on valminud Stokholmis 18. juunil 1660. a.

Selles pikas arutelus jõuab Philip Krusenstierna seisukohale, et ainuke «kõige mugavam ja kindlam» tee «Arhangelski sõidu» (s. o. Arhangelski kaudu kauplemise) ruineerimiseks on see, kui «... Rootsi alamad kas enda või võõra rahaga haaravad Vene kaubandusest kinni sellise jõuga, et nad kaupmeestena põhimõtteliselt enamiku Arhangelskisse minevatest kaupadest viivad suurte partiidena enda juurde oma asukohtadesse («korteritesse») ...»⁵⁷⁹.

⁵⁷⁶ Samas, lk. 241.

⁵⁷⁷ Svenska Riksarkivet. Handel och sjöfart 17, Utrikeshandel VIII, Ryssland. Philip Krusenstiernas förslagh om Archangelske Fahrten medh project om en universal Handel i Rysslandh, k. 65 (lehtede paginatsioon puudub).

⁵⁷⁸ Svenska Riksarkivet. Handel och sjöfart 17, Utrikeshandel, VIII, Ryssland. Philip Krusenstiernas förslagh..., k. 65—66.

⁵⁷⁹ «... Schwedischen Unterthanen, ess sey mit eigenen oder frembden Gel-den, den Russischen Handel mit solcher Macht angreifen, dass die als Kaufleute,

Selleks peavad neile aga teed läbi Venemaa vabad olema. Rootsi kaupmeestel peab olema võimalus vabadeks, kindlateks ja takistamatusteks (freyen, sicher und unverbindert) reasideks kogu Venemaal kuni Tataariani. Eriti suurt tähtsust omistab ta seejuures Volgale, mida mööd kulgevat suurem osa Vene kaubandusest.⁵⁸⁰ Sealt on aga võimalik jõuda veteed mööda Laadoga järve ja Läänemerele, ületades ainult 6—8 miili maad. See tooks endaga kaasa riigile suure litsentside ja tollide suurenemise, kaupmeestele aga suurt profiiti ja kasu (stattliche Profit und Fortheil).

Teiselt poolt juhib Ph. Krusenstierna tähelepanu sellele, et ka Vene alamatel pole olnud võimalik sõita Rootsis kaugemale kui Stokholmi.⁵⁸¹ Neile tuleks aga kindlustada vaba läbipääs ja kauplemine ka Stokholmist kaugemal ja selle juures (hinter und neben Stockholm) asuvates sisemaalinnades, nagu seda on Nyköping, Norrköping jt.⁵⁸² Seni valitsevat ka disproportsioon Venemaal külastavate Rootsi kaupmeeste ja Rootsis viibivate Vene kaupmeeste arvus. Sel ajal kui Venemaal kauplevat Rootsi kaupmehi 1000, olevat Vene kaupmehi Rootsis vaevalt 50 või 80.

Lisaks neile seisukohtadele esitab Ph. Krusenstierna veel rea teisi ettepanekuid, näiteks et organiseeritaks kaaviari yedu Itaaliasse,⁵⁸³ et Vene kaupmehi koheldaks Narvas ja Nevanlinnas nagu vabu kodanikke ja kaupmehi⁵⁸⁴ jne.

Kõrvuti sooviga Venemaa kaubandust enda kätte haarata ja teisi välismaalasi täielikult välja konkureerida ning Läänemerele toodud Vene kaubandusest Rootsi riigile suuremaid sissetulekuid kindlustada, paistavad Krusenstierna käsitluses silma ka reaalelu kaalutlustest tulenevad progressiivsed momendid. Nendeks on Vene kaupmeestele suurema tegevusvabaduse andmine ja nende parema kohtlemise kindlustamine, mis oli vastuolus tol ajal üldiselt valitsevate kitsarinnaliste merkantilistlike seisukohtadega. Muidugi olid ka need taotlused tingitud kaalutlustest kindlustada Rootsi riigile suuremaid sissetulekuid tollide näol. Neis peeti aga rohkem silmas Rootsi riigi huve ja ei oldud liiga seotud Rootsi kaupmeeste kitsaste kildkondlike huvidega.

Et Rootsi kuningavõim teatud määral arvestas majanduslikku laadi abinõude tarvitusele võtmise ettepanekuid Arhangeliski kaubanduse toomiseks Läänemerele, näitab kuninga kiri Kommertskolleegiumile 19. apr. 1667. a. Selle sissejuhatavas osas märgitakse, et temale ja ta eelkäijatele on tehtud ettepanekuid, kuidas Arhangeliski kaubandust võiks tuua (mätte deriveras) Läänemerele seal-

die Principalsten nach Archangel gehende Wahren in grossen Parteyen, an sich nach Ihre quartiren fuhren...) (Svenska Riksarkivet, Handel och sjöfart 17, Utrikeshandel VIII, Ryssland, Philip Krusenstiernas förslagh..., k. 68).

⁵⁸⁰ Svenska Riksarkivet, Handel och sjöfart 17, Utrikeshandel VIII, Ryssland, Philip Krusenstiernas förslagh..., k. 70.

⁵⁸¹ Samas, k. 69.

⁵⁸² Samas.

⁵⁸³ Samas, k. 70.

⁵⁸⁴ Samas, k. 71.

sete linnade ja provintside tuluks ja kasuks (upkomst och för-del).⁵⁸⁵ Nende heade kavatsuste elluviimise kergendamiseks on kuningas otsustanud lubada Rootsi alamatel pärast teatamist linnale (emot en viss recognition och genant till staden) müüa Narvas venelastele lasti- ja poole lasti kaupa heeringaid ja soola. Seega on siirtegemist otsese kauplemise lubamisega Vene kaupmeeste ja teiste Rootsi linnade kaupmeeste vahel Narvas, kuid ainult kahe kaubaartikliga. Aga sellegi loa kohta üteldakse, et see on antud 2—3 aastaks prooviks.⁵⁸⁶ Muidugi ei saanud sellisel poolikul abinõul olla olulist tähtsust Narva osatähtsuse tõstmisel Arhangelskiga konkureerimisel.

1665. a. püüab Rootsi ka diplomaatiliste läbirääkimiste teel saavutada Valge mere kaubanduse toomist Läänemerele. Selle üle peab Moskvas läbirääkimisi Johann v. Lilienthal, kes viibis Moskvas 1665—1667 kaubandusliku residendina. Olukord Arhangelski ja Läänemere kaubanduse vahekorra küsimuse ülestõstmiseks oli sel ajal soodne. Nagu nähtub J. v. Lilienthali ettekandest, tehti sel ajal muudatusi Arhangelski kaubanduse tingimustes. Kõigil välismaalastel, kellel polnud tsaari privileegi suure punase pitseriga, tuli tasuda uut tolli (набор) 2% ulatuses.⁵⁸⁷ Lilienthali teatel pole välismaalastest peaaegu mitte kellelgi sellist privileegi. Lilienthali arvates on nad seetõttu valmis oma kaubanduse üle kandma Balti merele ja sõitma Narva, kui seal alandatakse tolle 1/2% võrra, nii et neil 2% asemel Arhangelskis tufeks miaksta 1 1/2% Narvas. Järgnevalt on ta astunud läbirääkimistesse ka teiste riikide residentidega Moskvas, püüdes neile tõestada, kui suurt kasu saaksid Lääne-Euroopa rahvad laokoha toomisest Arhangelskist mõnda Läänemere sadamasse.⁵⁸⁸

Lilienthali aruandest selles küsimuses ilmneb, et inglased ja madalmaalased on valmis oma kaubandust Läänemerele tooma, kui neile kindlustatakse alatiseks tolli suuruseks Narvas, Nevanlinnas jt. linnades 1 1/2%⁵⁸⁹ Inglased ja madalmaalased võivad sellega 1/2% ja nad võivad ka aastas ühe või kaks reisi rohkem teha. Kuninga (tegelikult ka riigi) sissetulekud tollidest aga suureneksid, sest kaubandusele tooks see kaasa suuri edusamme (avantage) ning kasvaks laevade ja kaupade arv. Hansa linnad oleksid samuti nõus laokoha ületoomisega Läänemerele, sest sõit Valgele merele olevat neil seotud raskustega. Ka paljud venelased olevat selle projekti heaks kiitnud. Kuid asi ei nihkunud siiski paigast. G. V. Forstén märgib sel puhul, et Vene valitsus oli täielikult seotud Poola asjadega.⁵⁹⁰ Ta peab seejuures silmas parajasti

⁵⁸⁵ A. Stiernman, d. III, lk. 508 jj.

⁵⁸⁶ Samas, lk. 509.

⁵⁸⁷ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, июнь 1898, lk. 324 jj.

⁵⁸⁸ Samas, lk. 326—327.

⁵⁸⁹ Samas, lk. 327 (vt. eriti jõealune).

⁵⁹⁰ Samas.

käimasolevat Vene-Poola sõda, mis lõppes 1667. a. Andrussovo rahuga. Ta jätab aga märkimata, et tegelikult ka Rootsi valitsus ei järginud Lilienthali nõuannet tollide vähendamise osas.

Uuesti tõsteti Valge mere kaubanduse Läänemerele toomise küsimus üles Rootsi-Vene läbirääkimiste ajal Pljussa jõel 1666. a. 16. augustil toimunud istungil kõnelesid Rootsi saadikud, et Vene kaupmeestel (tsaari alamatel) on parem oma igasuguste kaupadega sõita kuninga, s. o. Rootsi poolele kui Arhangelskisse.⁵⁹¹ Rootsi poolel saavat nad suurt kasu ja neile olevat kauplemine vaba ja kindlustatud.

Venemaa esindajad olid selle ettepanekuga põhimõtteliselt nõus. Nad teatasid, et kui kuninga pool on tulevikus turgudel vabadus Kärde rahulepingu järgi ja kui kindralkuberneride ja kuberneride (от генералов и губернаторов), teiste ametiisikute ning bürgermeistrite ja raehärrade poolt ei esine maksude võtmist, ahistamist ega röövimist, siis hakkavad Vene kaupmehed senisest rohkem oma igasuguste kaupadega sõitma Rootsi poolele.⁵⁹² Rootsi saadikud lubavadki seda.

Tegelikult toimus ka Vene-Rootsi kaubanduse pidev suuremine, kuigi on raske kirjutada seda Pljussa jõe läbirääkimiste arvele. Pljussa jõel 1666. a. sõlmitud lepingus fikseeriti küll mõningad sätted Vene-Rootsi kaubanduse tingimuste parandamiseks, kuid Läänemere osatähtsuse suurendamisest seal ei räägitud. Seega oli Pljussa jõe läbirääkimistel selles küsimuses ainult põhimõtteline iseloom. Vene valitsus ei kohustunud realselt mitte midagi ette võtma Läänemere kaubanduse suurendamiseks Arhangelski kaubanduse arvel. Pealegi täideti nagunii suuliselt antud lubadust, et Vene kaupmehed hakkavad rohkem Rootsi valdustesse sõitma, kuigi Rootsi samal ajal ei täitnud oma lubadust kauplemise tingimuste parandamise osas. Nagu eespool nägime, esitavad Vene kaupmehed 1676. a. põhiliselt samu kaebusi nagu 1666. a.

Agaralt tegeles Valge mere kaubanduse Balti merele toomise plaanidega ka Rootsi resident Moskvas Adolph Eberskiöld. Ta tegi Moskvas viibivatele välismaa saadikutele ettepaneku sõlmida leping Rootsi, Inglismaa, Madalmaade ja Hamburgi vahel selle kohta, et kui Venemaa ei ole nõus oma väliskaubandust tooma Läänemerele, siis ei saada lepinguosalisel ühtki laeva Arhangelskisse, vaid saadavad oma kaubad Tallinnasse, Narva, ja Nevanlinna.⁵⁹³

Sellest projektist ei tulnud siiski midagi välja. Seda ei võetud ilmselt isegi mitte tõsiselt kaalumisele, sest see oli liiga ühekülgelt Rootsi huvides.

Konkreetsemas vormis on Vene kaubanduse Valgelt merelt

⁵⁹¹ ЦГАДА, ф. 96, кн. 73, лл. 218—219.

⁵⁹² Samas, l. 219—220.

⁵⁹³ Г. В. Форстен, *Сношения Швеции и России во второй половине XVII века*. — ЖМНП, июнь 1899, lk. 279 jj.

Balti merele toomise küsimus Rootsi poolt üles tõstetud 1670. a. seoses Vene saadiku polkovnik N. von Stadeni viibimisega Rootsis. 30. nov. 1670. a. on tsaar ära kuulanud Rootsi ettepanekud, mida N. v. Staden on kaasa toonud, ja samas andnud neile punktide kaupa vastused. Ettepanekute esimeses punktis tehakse Rootsi poolt Venemaalè ettepanek sõlmida mõlema maa vahel liit, millega Venemaa on nõus.⁵⁹⁴ Järgnevas punktis tehakse ettepanek abistada teineteist raha, sõjamoona ja abivägedega.⁵⁹⁵ Vastuses sellele punktile ollakse Venemaa poolt nõus küll raha ja sõjamat-jali saatmisega, kuid ollakse abivägede andmise vastu, sest see toovat kaasa palju tülisid.

Koimandas punktis esitatakse liidu tingimusena vaba kaubandus mõlemal poolel, kusjuures rõhutatakse, et kauplemine Närväs, Tallinnas, Pärnus ja Riias olevat palju parem kui Arhangelskis, ning taotletakse kaubanduse ületoomist Läänemerele.⁵⁹⁶ Oma vastuses käsib tsaar selle artikli kõrvale jätta kuni Rootsi saadikute saabumiseni.⁵⁹⁷ Samas teatab tsaar, et ta ei ole nõus, et Läänemere kaubandus on palju parem kaubandusest Arhangelski juures ning et ta ei ole nõus keelama Arhangelskisse sõitmist.

Järgmises artiklis (4.) on Rootsi poolt esitatud oma eelmise tingimuse põhjendusena asjaolu, et Narva võivat laevad aastas sõita 2 korda, teistesse kohtadesse Läänemere ääres 3—4 korda, kuna Arhangelskisse saavat sõita vaid ühe korra aastas ning sedagi suure hädaohu ja kahjudega.⁵⁹⁸ Seetõttu tehakse ettepanek sõita 2 korda aastas Narva ja 3—4 korda teistesse kohtadesse Läänemere ääres Arhangelski asemel, kusjuures tollid jääksid endiseks. Aga ka see artikkel kästakse tsaari poolt kõrvale jätta kuni Rootsi saadikute saabumiseni ning jätta kaubandus endiseks.⁵⁹⁹

Seega on Venemaa nõus Rootsi tingimustega liidu sõlmimiseks, välja arvatud abivägede saatmine, millele anti otseselt eitav vastus, ja Valge mere kaubanduse toomine Läänemerele, mille arutamine lükati edasi.

Küsimus Valge mere kaubanduse toomisest Läänemerele kerkis uuesti üles seoses Rootsi saatkonna lähetamisega Moskvasse 1673. a. eesotsas Gustav Oxenstierna, Hans Heinrich v. Tiesenhäuseni ja Gotthard Johan Budbergiga ning selle läbirääkimistega Moskvas 1674. a. algul. Saatkonnale kaasa antud lisa-instruktsioon (By Memorial) käsitlebki peamiselt küsimust, kuidas saatkond peab välja kauplema Venemaa väliskaubanduse raskuspunkti ületoomise Valgelt merelt Läänemerele.⁶⁰⁰ Saadikud

⁵⁹⁴ ЦГАДА, ф. 96, кн. 81, лл. 1 об. — 2.

⁵⁹⁵ Samas, l. 2—2 v.

⁵⁹⁶ Samas, l. 2 v. — 3.

⁵⁹⁷ Samas, l. 3—3 v.

⁵⁹⁸ Samas, l. 3 v.

⁵⁹⁹ Samas, l. 4.

⁶⁰⁰ Selle dokumendi olulisemad osad on rootsikeelse originaalina joonealus-tena esitanud G. V. Forstén. Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, июнь 1899, lk. 293 jj.

pidid rõhutama, et see on kasulik ka tsaarile ja tema alamatele, nimelt sissetulekute suurenemise näol tsaarile tollidest ja kaubanduse kasvu näol kaupmeestele. Läänemere sadamate eelistena Arhangelski ees pidid saadikud esile tooma järgmised asjaolud: 1) Arhangelsk on nii kaugel asuv koht, et paljud välismaalased hoiduvad sinna sõitmast ning ka paljude Venemaa kaupade vedu sinna ei ole mugavam; 2) Arhangelskisse ei saa välismaalased teha rohkem kui ühe reisi aastas, kuna aga Läänemere kaudu võib neid teha kolm, ning 3) venelased võivad palju väiksema vaevaga ja väiksemate kuludega tuua oma kaubad Rootsi sadamatesse (platzer) Läänemere ääres ja viia siit välismaa kaupu Venemaale kui Arhangelski kaudu.

Seega korratakse siin argumente Läänemere soodsamast geograafilisest asendist Venemaa suhtes, mis teeb kaubakäibe kiiremaks ja kaubanduse mugavamaks. Seejuures peetakse aga eelkõige silmas siiski Rootsi enda hüvisid, sest Vene transiitkaubanduse kasv tähendas Rootsi riigile ja Rootsi kaupmeestele sissetulekute kasvu. Lisainstruktsiooni koostaja resp. koostajad on aga teadlikud ka sellest, et venelastel pole mingit tahtmist hoolitseda Rootsi kuninga ja tema alamate kasude eest.⁶⁰¹ Rootsi ettepanekute nõrga kohana näevad nad ka asjaolu, et Rootsi alamatel on nii vähe kapitali, et nad ei suuda ise kogu kaubandusega tegelda. Ilmselt mõeldi selle all seda, et Rootsi kaupmehed Läänemerele ei suuda asendada inglasi, madalmaalasi jt., kes kauplesid Venemaaga Valge mere kaudu. Venelaste meelitamiseks peavad Rootsi saadikud läbirääkimistel mõista andma, et kuningal on varuks veel mingisugune projekt, mis on juba otseselt kasulik venelastele, kuid et seda võib ellu viia alles pärast seda, kui Venemaa nõustub kaubanduse ületoomisega Valgelt merelt Läänemerele.⁶⁰² On täiesti ilmne, et mingisugust sellist projekti Rootsi valitsusel olla ei saanud, sest kui neil midagi oleks varuks olnud, mis peale kasulikkuse Rootstile oleks tootanud tuua kas või väiksemaidki soodustusi Venemaale, oleks selline projekt ka venelastele teatavaks tehtud, eriti kui arvestame Rootsi püüdu lasta Läänemere kaubandust paista igati soodsas valguses.

Lisainstruktsioonis nähti ette ka teine nõrk koht Rootsi projektis Vene kaubanduse toomisest Läänemerele. Öeldi, et kui venelased avaldavad kartust, et pärast kaubanduse toomist Arhangelskist Läänemerele Rootsi kuningas võib seda koormata uute tollidega ja sõja ajal tekivad igasugused takistused, peavad saadikud vastama, et Rootsi kuningas on valmis kohustuma mitte sisse seadma kõrgemaid tolle, kui need on praegu.⁶⁰³ Garantii pidid enda peale võtma Prantsusmaa, Inglismaa ja Madalmaad.

⁶⁰¹ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, июнь 1899, лк. 293.

⁶⁰² Samas, lk. 292 jj.

⁶⁰³ Samas, lk. 292, 294.

Tegelikult takerdusid selle saatkonna poolt 1674. a. esimesel poolel Moskvas peetud läbirääkimised vaidlustesse algul Vene-Rootsi liidu ja seejärel kaubanduse alal tekkinud lahkkelide üle. Rootsi saadikute esitises Vene-Rootsi kaubanduse olukorra kohta ei tõsteta üldse esile Arhangelski kaubandust.⁶⁰⁴ Et läbirääkimised lõppesid ilma kokkulepet saavutamata, siis ei tulnud ka seekord midagi välja puudest diplomaatiliste läbirääkimiste teel saavutada Venemaa väliskaubanduse toomine Valgelt merelt Läänemerele.

Millest oli siis tingitud asjaolu, et Venemaa ei ilmutanud huvi oma väliskaubanduse Läänemerele toomise vastu, kuigi ühendus Lääne-Euroopaga oli Läänemere kaudu soodsam kui Valge mere kaudu? Olid ju õiged kõik väited selle kohta, et kaubandus Valge mere kaudu oli palju aeganõudvam kui Läänemere kaudu. On küll ilmne liialdus, nagu oleks Läänemere kaudu võimalik sooritada 4 kaubareisi aastas, kuid ka 2—3 kaubareisi ühe reisi vastu Arhangelski kaudu tähendas sama palju kordi kiiremat kaubakäivet. J. de Rodese teatel kaubad, mis osteti Madalmaadest Moskvasse viimiseks ja mis juunis või juulis saabusid laevaga Arhangelskisse, jõudsid alles aasta lõpuks (jõuluks) Moskvasse.⁶⁰⁵ Moskvas Madalmaade jaoks ostetud kaubad jõudsid sinna aga alles 9 kuu pärast. Samal ajal Läänemere sadamate kaudu võis juba märtsis ja aprillis alustada talvel kokkuostetud ja talveteega Läänemere äärde veetud kaupade vedu laevadel välismaale. Aega kaupade ostmisest kuni nende jõudmiseni Madalmaadesse, Inglismaale või Hamburgi kulus Läänemere kaudu 3 kuud. Impordi korral Läänemere kaudu jõudsid aga oktoobris Baltikumi sadamatesse saabunud kaubad sageli enne Moskvasse kui juunis Arhangelskisse saabunud kaubad. Lisaks sellele tuli aga arvestada neid suuri raskusi ja ohte, mida tõi kaasa kaugel põhjas asuv Arhangelski meretee. Oli see ju palju hädasohtlikum laevaliiklusest Balti merel nii looduslike tingimuste kui ka meresõidu julgeoleku mõttes. Nii pidid kõik laevad tulema Arhangelskisse karavanidena ja seejuures tingimata sõjalaevade konvoi saatel.⁶⁰⁶

Asi seisnes aga selles, et Venemaa jaoks oli kaubandus Valge mere kaudu vahetuks ühenduseks Lääne-Euroopa maadega. See ei seisnud ühegi välisriigi kontrolli all ning tulud sellest kaubandusest läksid ainult Vene riigile tollide ja kauplemisest osavõtjatele kaubandusliku kasumi näol. Samal ajal kaubandus Läänemere kaudu sõltus Rootsi võimudest. Rootsi sai sellest transiitkaubandusest tulu ainuüksi selle eest, et ta oli vallutanud siinsed Baltikumi alad. Ta võis ka tõsta tolle, teha kaubanduses mitmesuguseid kitsendusi ning rahvusvaheliste konfliktide või sõja korral katkestada hoopis Venemaa suhtlemise Lääne-Euroopa maa-

⁶⁰⁴ ЦГАДА, ф. 96, кн. 95, лл. 20—37.

⁶⁰⁵ J. de Rodes, lk. 266; Б. Г. Курц, Состояние России, lk. 193.

⁶⁰⁶ С. Ф. Огородников, Очерк истории города Архангельска в торгово-промышленном отношении, СПб 1890, lk. 95.

dega. Sellest olid teadlikud nii rootslased kui ka venelased. Mitte juhuslikult ei märgita seda Rootsi saadikutele 1673. a. kaasaantud lisainstruktsioonis ning mitte asjata ei keeldu Vene valitsus lõpetamast väliskaubandust Arhangelski kaudu, vaatamata Rootsi korduvatele taotlustele selles suunas. Tagatised, mida Rootsi pakus lubaduste ja välisriikide garantiide näol, olid liiga illusoorseid ja küsitavad selleks, et seada oma elulised majanduslikud sidemed Rootsi kontrolli alla. Seda on mõistnud ka Vene majandusajaloolane I. M. Kulišer, kes Valge mere kaubatee kohta ütleb, et see oli tol ajal ainukeseks kohaks, «... mis avas Venemaale vaba väljapääsu ja vahetu suhtlemise, tee Arhangelskisse oli täiesti loomulik, hädavajalik»⁶⁰⁷.

Lisaks sellele oli Valge mere kaubanduse eeliseks asjaolu, et kaupmehed, kes kauplesid Venemaaga Läänemere kaudu, pidid lisaks tollidele Venemaal maksma tolli ka Baltikumi linnades ja kaugemalt tulevad laevad ka väinatolli. Nagu selgub juba J. de Rodese arvutustest, olid kulud Balti mere kaudu kauplemisel seetõttu suuremad kui kaupade vedamisel Arhangelskisse või sealt teistesse kohtadesse.⁶⁰⁸

Arhangelski kaubandusel oli aga suur tähtsus ka Venemaa riiklike sissetulekute seisukohast. Arhangelski ajaloo uurija S. F. Ogorodnikovi andmetest selgub, et tulud Arhangelski tollidest XVII sajandil, alates 1656. a., olid peale üksikute väiksemate kõikumiste ikka üle 60 000 rubla, tõustes 1660. a. koguni 89 354 rubla 58¹/₂ kopikani.⁶⁰⁹ Samal ajal Vene riigi kogu sissetulek tollidest oli ca 100 000 rubla. On selge, et oli hädaohtlik riskida sellise sissetulekuallikaga. Katsed majanduslike ja poliitiliste vahenditega püüda tuua Valge mere kaubandust Läänemerele oleksid aga ikkagi tähendanud teatud riski. Oli küsitav, kas tõusevad seevõrra sissetulekud Novgorodis, Pihkvas ja teistes Läänemerele suunduvatel teedel asuvates tollipunktides, kuivõrd need langevad seoses Valge mere kaubanduse likvideerimise või vähendamisega.

Arhangelski kaubanduse vähenemine oli toimunud juba pärast 1667. a. «Uue kaubandusmäärustiku» kehtestamist, mis tegi välismaa kaupmeestele mitmesuguseid kitsendusi suuremate tollide näol ja millega välismaalaste kauplemine Arhangelskis seati rangema kontrolli alla. Pärast langust 1667. a. Vene riigi sissetulekud Arhangelski tollidest saavutasid küll umbkaudselt endise taseme, kuid see toimus kõrgendatud tollitariifi arvel.⁶¹⁰ Nii juhtuski, et tollide tõstmine ei suurendanud Vene riigi sissetulekuid Arhangelski kaubandusest. See asjaolu võis manitseda Vene valitsust ettevaatusele.

Rootsi valitsus omalt poolt püüdis suurendada Läänemere osatähtsust Venemaaga kauplemisel mitmesuguste majanduslike

⁶⁰⁷ И. М. Кулишер, История русской торговли, lk. 121.

⁶⁰⁸ J. de Rodes, lk. 261; Б. Г. Курц, Состояние России, lk. 187.

⁶⁰⁹ С. Ф. Огородников, lk. 107 jj.

⁶¹⁰ Samas, lk. 107.

abinõude rakendamisega. Juba XVII sajandi esimesel poolel püüti mõnevõrra pehmenendada Baltikumi linnades kauplemise tingimustes eksisteerivaid kitsendusi, mis tulenesid kohalike linnade privileegidest ja Rootsi riigi merkantilistlikust majanduspoliitikast. Nii kaotati Tallinna ja Tartu eesõigused Vene transiitkaubanduse laopaiadena, et võimaldada Vene piirile lähemal asuvate Narva ja Nevanlinna kaubanduse arengut; püüti meelitada nendesse linnadesse rikkaid välismaa kaupmehi, lubati võrastel kaupmeestel üksteisega kaubelda, kaotati piiritoll ja väiketoll⁶¹¹, alandati tolle 6—7%-lt 2-le %-le, korrastati sadamaid jm.⁶¹²

XVII saj. teisel poolel on Rootsi riigi võimalused selles suhtes aga ilmselt ammendatud. Igatahes ei astuta olulisi samme Vene transiitkaubanduse majanduslikuks soodustamiseks Baltikumi linnades. Põhjuseks on vastuolu, mis valitseb ühelt poolt feodaalse riigi kui terviku objektiivsete vajaduste ning teiselt poolt feodaalide eri rühmitiste, eri seisuste, eri linnade jne. konkreetsete nõudmistest vahel. Rootsi riigi ning kaupmeeskonna kui terviku huvid nõudsid Vene transiitkaubandusele igasuguste soodustuste tegemist, kuid samal ajal üksikud linnad nõudsid oma privileegide säilitamist, et soodustada nende majandust ja aidata neil konkureerida välismaa kaupmeestega. Selleks aga kehtestati võrastele kaupmeestele mitmesuguseid kitsendusi. Sellised kitsendused tundusid iga üksiku Rootsi kaupmehe seisukohalt soodustustena, kuid kaubanduse üldist arengut nad pidurdasid.

Selles vastuolulises poliitikas juhindus feodaalne riik eelkõige riigikassa sissetulekute huvidest. Selles osas tuli aga vältida äärmusi. Kui näiteks tollid olid teatud kohas kõrged, tõi see seal kaasa kaubanduse vähenemise ja seega ka riigikassa sissetulekute vähenemise. Kui aga ulatuslikult vähendada tolle, suureneb tavaliselt küll kaubandus antud paikkonnas, kuid väikese protsendimääralt tõttu jäävad riigi sissetulekud tollidest ikkagi väikesteks.

Just selliste vastuolude tõttu jäid ka majanduslikud abinõud, mis olid mõeldud Vene transiitkaubanduse soodustamiseks Baltikumis, tagasihoidlikuks ja poolikuks. Sellistest majanduslikest abinõudest võib märkida 12. juunil 1676. a. Karl XI poolt antud privileegi Riia kaupmeestele Adolph Lydersile ja Fredrich Wesslingile Arhangeliski kaubanduse ületoomiseks Riiga.⁶¹³ Selle privileegi saamisloona märgitakse selle sissejuhatavas osas, et kuningas on lasknud Generaal-kommertskollegiumil nõu pidada (öfwerläggia), milliste vahenditega oleks kõige parem Arhangeliski kaubandust Läänemerele tõmmata (diverteras). Selle peale on eespool nimetatud Riia kaupmehed pakkunud oma teeneid, et «igasugusel võimalikul viisil» juhtida (divertera) Riiga Venemaa juhtnaha- kanepi- lina- potase- siidi- karusnaha- ja teiste kau-

⁶¹¹ Väiketoll linna toodavatelt kaupadelt; kehtestati Rootsi riigis Gustav II Adolphi valitsusajal.

⁶¹² A. S o o m, Die Politik Schwedens, lk. 254—257.

⁶¹³ Vt. A. S t i e r n m a n, d. IV, lk. 158—161.

pade kaubandust ning Prantsusmaalt, Inglismaalt, Madalmaadest, Hamburgist, Lüübekist, Danzigist ja mujalt Venemaale veetavaid kaupu. Selle ettevõtte läbiviimiseks annabki nimetatud privileeg neile kaupmeestele rea soodustusi. Kõige olulisem nendest on punkt, mis määrab kindlaks, et kõigilt kaupadelt, mida veetakse nende poolt läbi Riia Venemaale või sealt välismaale, ei tohi võtta rohkem tolli kui 1% kuningale ja riigile ning 1/2% Riia linnale. Kõigist teistest andamitest on need kaubad aga vabad. Peale selle tehakse neile soodustusi ka kaalumise alal. Ei nõuta kõigi kaubapakkide kaalumist, vaid nähakse ette, et kaalumisele kuulub vaid üks pakk või kimp ja selle järgi arvestatakse välja toll (liitsents) kogu kaubalt. See võimaldab aga kokku hoida paljudele kaalujatele makstava tasu ja kaalumisel abiks olevate tööliste palga arvel.

See privileeg anti A. Lydersile ja Fr. Wesslingile ning nende järglastele 15 aastaks, kusjuures ilmselt on tegemist nende monopoolsete õigustega.

Selline asjaolu võis küll soodustada kaubandust Läänemerel, kuid suutis vaevalt teha tõsist kahju Arhangelski kaubandusele. Sellise privileegi oluliseks puuduseks oli asjaolu, et soodustuste osaliseks ei saanud kaupmeeste laiad hulgad. Paar kaupmeest, kuigi rikkad suurkaupmehed, ei suutnud aga oluliselt muuta üldpilti. Eriti oluline on, et ei tehtud midagi, mis oleks võinud äratada huvi Läänemere kaubanduse vastu Vene kaupmeestes.

Seega lõppesid nurjumisega Rootsi valitsuse ja tema taga seisvate kaubandusega tegelevate ringkondade katsed diplomaatliste ja majanduslike vahenditega saavutada Venemaa väliskaubanduse ületoomist Valgelt merelt Läänemerele. Tõsi küll, XVII saj. teise poole vältel Arhangelski kaubandus ei kasvanud, vaid püsis üldjoontes samal tasemel või kohati isegi vähenes, kuid see pole tingitud mitte niivõrd Rootsi ega Vene valitsuse majanduslikest ja diplomaatilistest sammudest, kuivõrd ebasoodsatest looduslikest tingimustest. Venemaa väliskaubandus Läänemere kaudu kasvas XVII saj. teisel poolel eelkõige seetõttu, et see oli Venemaale geograafiliselt soodne ja vajalik.

Viimase katse hävitada Rootsi Läänemere sadamate konkurent Arhangelski kaubanduse näol tegi Rootsi Põhjasõja ajal. See, mis varem ei olnud õnnestunud majanduslikul ega diplomaatilisel teel, pidi Rootsi valitsevate ringkondade arvates nüüd teoks saama sõjaliste vahendite abil. Selleks oli ka juba varem katseid tehtud, kuigi mitte igakord ei arvestatud niivõrd kaugele ulatuvaid kaubanduspoliitilisi motiive, kuivõrd otseseid sõjalisi eesmärke. Nii on Valge mere kaubanduse sulgemise plaane heietatud juba Gustav Vasa valitsusaja (1523—1560) lõpul. On püütud takistada Inglise kaupmeeste sõitu Arhangelskisse Põhja-Jäämere kaudu⁶¹⁴

⁶¹⁴ Sveriges historia till våra dagar, IV delen, Gustav Vasa, av E. Hildebrand, Stockholm 1920, lk. 369.

ning esinetud Inglismaal vastavate taotlustega ka diplomaatilisel teel.⁶¹⁵ Ka Johan III on Liivi sõja ajal kavatsenud vallutada Vene Lapimaa Valge mereni ja katkestada Valge mere kaubanduse.⁶¹⁶ Vene-Rootsi sõja ajal (1590—1595) on Rootsi 1590. ja 1592. a. üritanud Koola poolsaare vallutamist ja Arhangelski ründamist.⁶¹⁷ Uuesti on olnud Valge mere kaubanduse tõkestamise küsimus päevakorras seoses Rootsi feodaalide interventsiooniga Venemaal XVII saj. algul. 1609—1610 kavatsesid Rootsi feodaalid vallutada Põhja-Jäämere-äärsed Venemaa alad, kuid see katse ebaõnnestus.⁶¹⁸ Kui Rootsi saadikud 1613. a. siirdusid läbirääkimistele Viiburi Rootsi printsi Karl Filipi valimiseks Vene troonile, said nad kaasa instruksiooni, mille kohaselt nad printsi valimise korral pidid nõudma Pihkva, Oudova (Gdovi), Ingerimaa, Laadoga lõunakalda, kogu Põhja-Karjala ja Koola poolsaare loovutamist.⁶¹⁹ Printsi valimisest keeldumise korral tuli Venemaalt lisaks sellele nõuda veel Arhangelski, Holmogorõ ja Porhovi loovutamist. Peale Porhovi (Pihkva manuslinn) asusid kõik need nõutavad linnad ja maakohad Valge mere ääres või selle vahetus naabruses ning nende üleminek Rootsile oleks võimaldanud sulgeda Venemaale ühenduse Lääne-Euroopaga Valge mere kaudu.

Pärast võitu Narva all, kui Rootsi kuninga peakorter oli Laiusel, plaanitses Karl XII anda Venemaale hoobi ka Valgelt merelt. 1701. a. varakevadel pidi Rootsi laevastik korraldama ekspeditsiooni Arhangelski vastu selle hävitamise ülesandega.⁶²⁰ Ekspeditsiooni komandörile C. H. Lewele kaasaantud lisainstruktsiooni kohaselt tuli Arhangelski linn ja sadam põletada ja rüüstata. Alles pidi jätama ainult inglaste ja teiste välismaa kaupmeeste laod. Arhangelski hävitamise järel tuli liikuda Dvina jõge mööda ülespoole ning põletada ja laastata ka selle ääres asetsevaid asulaid. Sõjaretk pidi toimuma varakevadel, enne kui saabuvad Arhangelskisse välismaa laevad. See pidi tagama ootamatuse ja ilmselt vältima ka välispoliitilisi komplikatsioone. Tegelikult asus ekspeditsioon teele 27. mail ning see koosnes 7 laevast, mille pardal oli 830 meest. Venelased said sellest ekspeditsioonist aga siiski enne teada, kuigi Rootsi laevad kasutasid teiste riikide lippe, vangistasid teel kohatud paatide meeskonnad ja kasutasid teisi ettevaatusabinõusid. Venelased tugevdasid Arhangelski garnisoni ja võtsid tarvitusele ettevaatusabinõud. Rootsi laevadel ilmnes pealegi

⁶¹⁵ Sveriges historia till våra dagar, IV delen, lk. 396.

⁶¹⁶ Sveriges historia till våra dagar, V delen, lk. 153 jj.

⁶¹⁷ H. Almqvist, Sverige och Ryssland 1595—1611. Tvisten om Estland, förbundet mot Polen, de ryska gränsländens eröfring och den stora dynastiska planen, Uppsala 1907, lk. 3, 5.

⁶¹⁸ Samas, lk. 167—169.

⁶¹⁹ Очерки истории СССР, Период феодализма, конец XV в. — начало XVII в. Под ред. А. И. Насонова, Л. В. Черепина, А. А. Зимины, Москва, 1955, lk. 600.

⁶²⁰ E. Holmberg, Sjöexpeditionen mot Arkangel 1701. — Karolinska Förbundets årsbok, Stockholm 1918, lk. 106—142

proviandi puudus, nad ei saanud kusagilt lootse ning Arhangeliski ründamist takistas hiljuti püstitatud Vene valvekindlustus. Sellises olukorras oli Rootsi laevastik sunnitud tagasi pöörduma ilma oma eesmärki saavutamata, olles kaotanud kaks laeva.

Nii olid ebaõnnestunud kõik rootslaste katsed Venemaa väliskaubanduse ületoomiseks Läänemerele. Venemaa väliskaubanduse koondamine Läänemerele sai võimalikuks alles XVIII saj., pärast seda kui Venemaa oli võitnud endale väljapääsu Läänemerele ja mil Peterburi ning teiste Baltikumi sadamate kaudu algas Venemaa otsene suhtlemine Lääne-Euroopa maadega.

b) Kaubandus idamaadega läbi Venemaa

Kõrvuti plaanidega Venemaa väliskaubanduse ületoomiseks Läänemerele kavatseti Rootsis Läänemere kaubandusliku tähtsuse tõstmiseks ja Rootsi riigi sissetulekute suurendamiseks luua kaubanduslikud suhted Lääne-Euroopa ja idamaade vahel üle Rootsile kuuluvate Baltikumi alade ja Venemaa. Selles osas köitis Rootsi valitsevate ringkondade tähelepanu eelkõige Pärsia kaubandus.

Pärast mereteet avastamist Indiasse ning otsese kaubanduse algust Hiina ja Jaapaniga oli Pärsia kaubanduslik tähtsus tublisti langenud, kuid mitmete kaubaartiklite, eriti siidi osas oli Pärsia siiski Euroopa kaupmeeste huviobjektiks. Siidi jõudmist Pärsiast Euroopasse takistasid aga oluliselt raskused kaubateedega. Juba XVI sajandil oli Vahemeri seoses maadeavastuste ja kaubateede nihkumisega lakanud olemast maailma kaubanduse keskuseks. Kaubareisid Vahemerelt maateed mööda läbi Ees-Aasia olid muutunud kulukaks ja hädaohtlikuks seoses türklaste vallutustega XV saj. Sellise reisi tegid kulukaks arvukad tollid ja maksud, mida nõuti teel läbi Türgi valduste. Näiteks tollid toorsiidilt võrdusid ostetud kauba väärtusega, s. o. 100%.⁶²¹ Hädaohtlikuks tegid selle aga sagedased sõjad ja sõjalised kokkupõrked Türgi ja Pärsia vahel. J. Kilburger,⁶²² kes Rootsi saatkonna koosseisus 1674. a. viibis Venemaal ja tutvus lähemalt Vene, mõnevõrra aga ka idamaade kaubandusega, teatab, et igal aastal veetakse küllaltki suur, (nicht geringe) kogus siidi karavanidega läbi Türgi Alepposse, kust see edasi läheb Smürnasse, Tripolisse, Aleksandriasse ja teistesse kohtadesse.⁶²³ Sealt müüakse siid edasi Itaaliasse ja Prantsusmaale. Siidi veoga seda teed mööda ei olnud

⁶²¹ E. С. Зевакин, lk. 130.

⁶²² J. Ph. Kilburgeri isikust ja ta viibimisest Venemaal vt. lähemalt Б. Г. Курц, Исследование о Кильбургере и его сочинении о русской торговле третьей четверти XVII века. — Б. Г. Курц, Сочинение Кильбургера о русской торговле в царствование Алексея Михайловича, Киев 1915, lk. 11—14. Täiendavaid andmeid vt. P. Nyström, Mercatura Ruthenica, lk. 246—247.

⁶²³ J. Kilburger, Kurzer Unterricht von dem russischen Handel, wie selbiger mit aus und eingehenden Waaren 1674 durch ganz Russland getrieben worden. — Magazin für die neue Historie und Geographie, angelegt von Anton Friedrich Büsching, 1769, III, lk. 310.

rahul Pärsia šahh, sest sellest sai suurt kasu šahhi kõige suurem vaenlane — Türgi sultan.

Kõrvuti sellega oli aga veel teine kaubatee Pärsiasse ja nimelt läbi Venemaa. Moskvast oli võimalik veeteed pidi mööda Moskva, Okaa ja Volga jõge jõuda Kaspia merele. Kaspia merega külgnesid aga tähtsamad toorsiidid andvad alad Giljan, Masendaran, Širvan (viimane asus põhiliselt praeguse Aserbaidžaan NSV alal) ning siit mitte kaugel oli ka Horasan. Tähtsaim nendest oli Giljan, mis andis peaaegu 50% Pärsia siiditoodangust.⁶²⁴

Pärsia kaubanduse (esijoones siidikaubanduse) laokohaks ja keskuseks Venemaal kujunes Volga suudmes asuv Astrahan, kust ühendus Moskvaga ei võtnud enam suhteliselt palju aega. J. Kilburgeri teatel võis väikese laevaga 20 päevaga Moskvast Astrahani reisida.⁶²⁵ Suurte laevadel kulus selleks 40—42 päeva. Vastuvoolu toodi väikesed laevad Astrahanist Moskvasse 6—7 nädalaga.

Soodustavaks teguriks siidikaubandusele läbi Venemaa oli asjaolu, et Pärsia šahh tahtis J. Kilburgeri teatel kogu seda kaubandust suunata Venemaale.⁶²⁶ Samuti olid sellest kaubandusest huvitatud Euroopa maade kaupmehed, sest see andis suurt kasu. Nii jutustab üks Vene kaupmees 1620. a., et Vene kaupmehed ostavad Pärsias (в Кнзылбашах) siidi hinnaga 15—16 rubla puud, kuid müüvad seda Jaroslavis «sakslastele» 50—60 rubla puud ning Arhangeliskis koguni 70 rubla ja rohkem.⁶²⁷

Keegi Madalmaade kaupmees, kes 1634. a. esitab oma mõtted Pärsia kaubanduse toomise kohta Holšteini, arvestab, et Holšteini kaupmehed peaksid ostma 36 000 puuda siidi, mille ostmise hinna puhul 40 riigitaalrit puud läheks kokku maksma 1 440 000 riigitaalrit.⁶²⁸ Kulused arvestab ta seejuures 40 000 riigitaalrit. Müües selle siidi hinnaga 80 riigitaalrit puud, saadakse müügist 2 880 000 riigitaalrit. Ostuhinda ja kulused maha arvestades saadakse puhastulu 1 040 000 riigitaalrit. Kahjuks ei märgita, kus pidi toimuma siidi ostmise ja kus müümine, kuid ilmselt on ostukohana mõeldud Pärsiat ja müügikohana Lääne-Euroopat.

J. Kilburger teab jutustada, et Pärsia siidikaubanduse arendamiseks on Vene tsaar 1667. a. sõlminud Pärsiaga lepingu, mille kohaselt pärslased pidid saama oiguse vabaks kauplemiseks Venemaal.⁶²⁹ Nad pidid seejuures maksma tolli kauba väärtusest 5% Astrahanis, 5% Moskvast ning 5% Arhangeliskis, Novgorodis või Smolenskis. Seejuures lubas tsaar saata Venemaale igal aastal

⁶²⁴ E. С. Зевакин, lk. 130.

⁶²⁵ J. Kilburger, lk. 310.

⁶²⁶ Samas.

⁶²⁷ E. С. Зевакин, lk. 130.

⁶²⁸ Svenska Riksarkivet Handel och sjöfart 17, Utrikeshandel VIII, Ryssland. Eines Holländischen Kaufmans Bedencken über der persianischen Handlung so durch Russlandt nach Hollstein zu führen. Anno 1634 gesucht worden, lk. 1.

⁶²⁹ J. Kilburger, lk. 310 jj.

8000 palli siidi. Ilmselt on mõeldud siin J. V. Tšistjakova poolt käsitletud lepingut 1667. a., mille alusel Isfahanist (Pärsias) pärinevad armeenia kaupmehed Stefan Romadanovski ja Grigori Lüsikov (nimed on ilmselt muudetud venepäraseks) kohustusid kogu Pärsia siidi suunama Türgi asemel Venemaale.⁶³⁰ Juhul, kui seda kaupa ei õnnestu realiseerida Astrahanis, oli lubatud seda viia Moskvasse, piiriäärsetesse linnadesse ja isegi teistesse Euroopa maadesse. Seda kokkulepet ei jõutud aga tegelikult ellu rakendada. Stepan Razini juhtimisel toimunud talurahvasõja ajal on Astrahanis teatud hulk siidi kindlaksmääratud hinna eest ära võetud. Seoses sellega tekkisid Venemaa ja Pärsia vahel lahkkelid. Pärsia nõudis kahjutasu, kuid tsaar keeldus seda maksmast. 1673. a. keelati aga pärslastel ja hindudel oma kaupade viimine Astrahanist kaugemale. Pärsilased ja hindud, kes asusid Moskvast, ei tohtinud enam uusi kaupu juurde tellida, vaid võisid veel ainult oma vanu tagavarasid müüa.

J. Kilburger märgib selle kohta, et venelased ei osanud oma kasusid silmas pidada.⁶³¹ See hinnang äratub aga tõsiseid kahtlusi. Tegelikult ei näita Pärsia kaupmeeste tegevusvabaduse piiramine Venemaal sugugi mitte Vene valitsuse soovi lõpetada või piirata kauplemist Pärsia siidiga Venemaal. On ilmne, et Vene valitsus tahtis anda niisuguse tulutoova kaubandusharu Vene kaupmeeste kätte. Milleks muidu lubatakse Pärsia kaupmeestel sõita Astrahani? Vastasel korral poleks ju mõtet olnud ka seda lubada. Vene valitsus pidas nähtavasti silmas asjaolu, et tolleaja tingimustes ei suutnud Vene kaupmehed käia suures ulatuses Pärsiast siidi ostmas. Siidi toomine Astrahanist Moskvasse ja teistesse Vene linnadesse võis aga olla Vene kaupmeestele juba jõukohane.

Pärsia kaubandusest läbi Venemaa olid huvitatud ka Lääne-Euroopa maade kaupmehed. Nende tegevussfääri Venemaal piiras aga asjaolu, et tee mööda Volgat Pärsiasse oli neile suletud. Seetõttu tõstsid eriti inglased XVII saj. esimesel poolel korduvalt üles küsimuse privileegi saamisest, mis annaks neile õiguse pidada transiitkaubandust Pärsiaga läbi Venemaa.⁶³² Et aga tsaarivalitsus ja Vene kaupmeeskond suhtusid sellesse eitavalt, tuli inglastel neist katsetest loobuda.

Tõsist huvi Pärsia transiitkaubanduse vastu Venemaal tundsid ka Madalmaad. 1615. a. taotleb Madalmaade valitsus oma saadiku Isak Massa kaudu õiguse saamist transiitkaubanduseks Pärsia, Armeenia, Buhhaara ja teiste idamaadega.⁶³³ Neil taotlustel polnud aga edu, sest Vene valitsus sidus transiidiks loa andmise küsimuse Venemaa sõjalise ja rahalise abistamise küsimusega.⁶³⁴ Sel-

⁶³⁰ Е. В. Чистякова, Социально-экономические взгляды А. Л. Ордина-Нащокина, lk. 33.

⁶³¹ J. Kilburger, lk. 310.

⁶³² Е. С. Зевакин, lk. 134.

⁶³³ Samas, lk. 135.

⁶³⁴ Samas.

lega ei olnud aga Madalmaad nõus. Samuti ei anna tulemusi Madalmaade poolt tehtud analoogilised katsed 1676. ja 1698. a.⁶³⁵

Euroopa maade huvi väljenduseks Pärsia ja üldse idamaade kaubanduse vastu läbi Venemaa on ka Adam Oleariuse reis läbi Venemaa Pärsiasse a. 1635—1639, pärast seda kui ta 1633. a. oli Holšteini saatkonna koosseisus külastanud Venemaad.⁶³⁶

On selge, et sellises olukorras, kus juhtivad Euroopa maad olid huvitatud Pärsia kaubandusest läbi Venemaa, tundis selle vastu huvi ka Rootsi, kes pretendeeris kasu saamisele Venemaa väliskaubandusest selle ületoomise teel Läänemerele. Võisteldes teiste maadega Venemaa väliskaubanduse haaramises, tundis Rootsi huvi ka Pärsia kaubanduse vastu. Erinevus oli ainult selles, et kui inglased ja madalmaalased olid rahul, kui neil lubatakse tuua siidi Astrahanist jõgede süsteemi kaudu Arhangelskisse, siis Rootsi taotles Pärsia kaubanduse toomist Läänemerele.

Uheks võimaluseks oli muidugi osta idamaade kaupu Vene riigilt ja tuua need siis Läänemere kaudu Rootsi või viia teistesse maadesse. See langeb kokku J. de Rodese ideega Vene kaubanduse toomisest Läänemerele kaupade ülesostmise teel. Sel puhul oleks toorsiidi ja teiste idamaa kaupade eksport Lääne-Euroopasse moodustanud nagu osa Venemaa väljaveost, sest need kaubad olid eelnevalt ostetud Vene riigile selle agentidena tegutsevate võõrnike poolt. J. de Rodes on ka ise püüdnud näidata selles osas eeskujul, ostes Moskvast ja ka Arhangelskist kokku siidi ning tuues seda Tallinnasse.⁶³⁷ Nii on ta 1650. a. ostnud tsaari kassalt (Vene riigilt) 60 palli siidi, makstes selle eest 94 riigitaalrit (48 rbl.) puud. Tema eeskujule on järgnenud Tallinna suurkaupmees Paulsen, kes 1651. a. on ostnud samuti 60 palli siidi, mis on ka toodud Tallinna. 1653. a. on J. de Rodes ostnud sama Paulseni jaoks Tallinna toomiseks Arhangelskist 107 palli siidi.

Rootsi kaupmehed ei tahtnud aga leppida sellise kaudse kauplemisvõimalusega, vaid tahtsid astuda idamaade, eriti Pärsia kaupmeestega ka otsesesse sidemetesse. Pärsia kaubandusega tegelemiseks oli aga vajalik, et Rootsi kaupmehed võiksid sõita läbi Venemaa vähemalt Astrahani. Selles osas oli Rootsi seisund XVI saj. soodsam kui vaadeldaval perioodil. 1557. a. rahulepingu kohaselt oli Rootsi kaupmeestel õigus kaubelda Novgorodi ja Moskva kõrval ka Kaasanis ja Astrahanis ning Rootsi saatkonnad võisid sõita Indiasse ja Hiinasse. 1595. a. rahulepingus oli kinnitatud küll Rootsi kaupmeeste vaba kauplemise õigus Venemaal, kuid läbisõiduõigust itta enam ei mainitud.

⁶³⁵ E. С. Зевакин, lk. 136 jj.

⁶³⁶ A. Olearius, Aussführliche Beschreibung der kundbaren Reyse nach Muscov und Persien so durch Gelegenheit einer holsteinischen Gesandschafft von Gottorff auss an Michael Fedorovitz den grossen Zaar in Moscov und Schach Sefi in Persien geschehen... Schleswig 1663; A. Олeарий. Описание путешествия в Московию и через Московию в Персии и обратно, СПб. 1906.

⁶³⁷ В. Курц, Донесения Родеса, lk. 94 jj.

Stolbovo rahulepinguga lubati Rootsi saadikute ja kullerite läbisõit Pärssiase, Türgisse, Krimmi jt. idamaadesse siis, kui Venemaa on nendega rahulikes suhetes.⁶³⁸ Kaupmehi kaasa võtta aga ei lubatud.

Järgnevalt taotles Rootsi korduvalt õiguse saamist otseseks kauplemiseks Pärssiaga läbi Venemaa. Kui 1618. a. peeti läbirääkimisi Vene-Rootsi liidu sõlmimiseks Poola vastu, seadis Rootsi kuningas Gustav Adolf selle tingimuseks peale mitmesuguste teiste soodustuste ja järeleandmiste (Venemaa loobumine nõudlustest Liivimaale jne.) ka transiidioiguse itta.⁶³⁹ Vene saadikud väitsid algul, et neil pole kästud kokku leppida sellistes asjades. Hiljem aga keeldusid sellest põhjendusega, et seoses Rootsi transiitkaubanduse lubamisega tekivad Vene kaupmeestel suured kahjud.⁶⁴⁰

Kui 1633. a. siirdus Moskvasse Holšteini saatkond, saadeti Rootsist sellega kaasa ka Rootsi saatkond eesotsas F. Scheidingi ja H. Flemingiga, et pidada läbirääkimisi Pärssi kaubanduse üle.⁶⁴¹ Tsaar nõudis selle õiguse andmise eest aga liiga suurt summat ning polnud lõpuks üldse nõus sellega, et idamaade kaubad viiakse mitte Arhangelskisse, vaid Rootsile kuuluvatesse sadamatesse. Seetõttu pöördus Rootsi saatkond 1634. a. detsembris Moskvas tagasi ilma midagi saavutamata. Kui 1634. a. oli uuesti kõne all Vene-Rootsi liidu sõlmimine Poola vastu, figureerib Rootsi nõudmiste seas jällegi transiit Pärssiase jt. idamaadesse.⁶⁴²

Uue hooga püüti saavutada õigust Pärssiaga kauplemiseks XVII saj. teisel poolel. Nüüd kujunes Pärssi kaubanduse küsimus ilmselt üheks osaks suurest Venemaa väliskaubanduse Balti merele toomise plaanist. Idamaadelt tulevad kaubad pidid olema selleks liisandiks Venemaa enda kaupadele, mis pidi aitama veelgi tõsta Läänemere kaubanduslikku tähtsust. Seetõttu oli küsimus kõne all Vene-Rootsi läbirääkimiste ajal 1662. a. ja samuti tõstatas selle Rootsi resident Eberskiöld 1667. a.⁶⁴³ Kõik jäi aga tulemusteta.

Kui 1673. a. suundus Moskvasse uus Rootsi saatkond eesotsas Oxenstierna, Tiesenhauseni ja Budbergiga, tehti sellele ülesandeks uuesti üles tõsta ka Rootsi kaupmeeste Pärssiase sõidu küsimus. Saadikutele kaasaantud üksikasjaliku instruksiooni 39. artiklis kästi teha ettepanek kokku leppida, et kui rootslastel lubatakse sõita Pärssiase, lubatakse venelastel sõita läbi Rootsi valduste Lääne-Euroopa riikidesse.⁶⁴⁴

⁶³⁸ ПСЗ, т. I, lk. 186; «Suomi» 1842, V häftet, lk. 55.

⁶³⁹ Е. С. Зевакин, lk. 148.

⁶⁴⁰ «...будет в торгах помешки и убытки великие и промыслы всякие станут.»

⁶⁴¹ K. R. Melander, Ruotsin neuvotteluja Persian ja Krimin kaanikunnan kanssa 1600-luvulla kauppayhteydestä ja liitosta. «Historiallinen Arkisto», XXXIV, Nr. 3, Helsinki 1925, lk. 6–8.

⁶⁴² Е. С. Зевакин, lk. 149.

⁶⁴³ Samas, lk. 150.

⁶⁴⁴ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, июнь 1899, lk. 291.

Tegelikult pakkusid rootslased venelastele selle artikliga aga seda, mis neil tegelikult juba olemas oli — s. o. õigust ühenduse pidamiseks Lääne-Euroopaga läbi Rootsile kuuluvate Baltikumi provintside. See ühendus oli küll väga raskendatud ja piiratud mitmesuguste kitsendustega, kuid selles osas ei pakkunud Rootsi instruksioon venelastele midagi.

1674. a. Moskvas peetud läbirääkimistel polnud Rootsi saadikutele äga võimalik instruksiooni seda punkti ellu viia. Venemaa ja Rootsi vahel sõlmitava lepingu projektis, mille esitasid Rootsi saadikud, polnud juttu Pärsia kaubandusest, sest enne oli vaja lahendada rida palju tähtsamaid küsimusi. Viimastel konverentsidel arutusel olnud kaubanduse küsimustes ei jõutud mingile kokkuleppele. 16. juunil 1674. a. kirjutasid Rootsi saadikud Moskvast kuningale, et on nurjunud kõik lootused laiendada kaubanduslikke privileege.⁶⁴⁵

Seoses läbirääkimiste nurjumisega Moskvas olid luhtunud ka lootused saada Venemaalt luba Rootsi kaupmeeste otseseks kaubanduslikuks suhtlemiseks Pärsia ja teiste idamaadega. Ilmselt ei ole seda äga peetud lõplikuks, sest rootslased on uuendanud diplomaatilisi suhteid pärslastega. Läbirääkimised Rootsi ja Pärsia vahel olid toimunud 1607. a., mil Pärsia saatkond teel Inglismaale peatus Stokholmis, siirdudes sinna läbi Soome.⁶⁴⁶ 1674. a. on Pärsiasse saadetud Rootsi saatkond eesotsas L. Fabriciusega. Fabricius sõitis Pärsiasst tagasi 1680. a., kuid 1682. a. viibis ta juba jälle saadikuna Pärsias.⁶⁴⁷ Saatkonna ametlik eesmärk oli poliitiline — Türgi-vastase liidu organiseerimine.⁶⁴⁸

Teiseks ja ilmselt tähtsamaks ülesandeks oli saatkonnal äga transiitkaubanduse korraldamine Pärsia ja Rootsi vahel läbi Venemaa. Seejuures pidi see kaubandus toimuma Läänemere kaudu. Fabricius seletas nimelt, et Rootsi kaupmehed saavad kasu Pärsia kaupade sisseveost, pärslased äga lühikesest teest.⁶⁴⁹ Seni sõidetavat Pärsia kaupadega Arhangelskisse. Kui äga hakatakse sõitma Riiga või Narva, muutub tee palju lühemaks. L. Fabricius teatab, et šahh on andnud juba nõusoleku Rootsi-Pärsia kaubanduseks, ta sõidab vaid asja lõpule viima.

Vene valitsusele on olnud Fabriciuse saatkonna sõit Pärsiasse ilmselt vastumeelne. Tsaari kullerile Hristoforovile tehti ülesandeks teatada Fabriciusele, et kui ta sõidab kaubanduslikel eesmärkidel, tuleb rootslastel arvestada Venemaad, kust läheb läbi tee Pärsiasse.⁶⁵⁰ Fabriciust püüti hirmutada ka sõidu hädasohtlikkusega Volgal ning ühtlasi teatati otseselt, et Kärde rahulepingus on ette

⁶⁴⁵ Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века. — ЖМНП, июнь 1899, lk. 307.

⁶⁴⁶ K. R. Melander, Ruotsin neuvotteluja, lk. 2—6.

⁶⁴⁷ E. С. Зевакин, lk. 150 jj.

⁶⁴⁸ Samas, lk. 151.

⁶⁴⁹ Samas.

⁶⁵⁰ Samas, lk. 150.

nähtud ainult saadikute, mitte aga kaupmeeste läbisõit.⁶⁵¹ Fabriciust lasti küll läbi, kuid tingimusel, et ta ei võta midagi ette, mis oleks vastuolus rahulepinguga, ning tema tegevuse kontrollimiseks saadeti ühtlasi Pärsiasse tsaari kuller Hristoforov.

Pärsias viibides ongi L. Fabricius pidanud šahhiga läbirääkimisi nii poliitilistes küsimustes kui ka Rootsi-Pärsia kaubanduse üle. Kõne all on olnud ka tugevate ja kiirete «saksa» laevade ehitamine Kaspia merel Rootsi ehitusmeistrite poolt. Fabricius lubab saata neid Pärsiasse ja peale selle «kõike vajalikku». Teada saanud nendest läbirääkimistest, teatas Hristoforov Pärsia valitsusele, et küsimus transiitkaubandusest läbi Venemaa ja laevaehitusest tuleb enne kooskõlastada tsaariga ja peab olema viimase poolt kinnitatud.⁶⁵²

Fabricius on ületanud aga ka selle tõsise takistuse. Pärast tagasipöördumist Pärsiast 1686. a. on ta Moskvas taotlenud loa saamist armeenia kaupmeestele sõiduks Euroopasse üle Venemaa läänepiiri. Selle loa on Fabricius ka saanud. 1686. a. alates on hakatud Pärsia alamateks olevaid armeenlasi laskma läbi Novgorodi Narva.

Hiljem on L. Fabricius veel korduvalt viibinud Pärsias, kuid need reisid ei ole andnud loodetud tulemusi.⁶⁵³ Kaubandus Pärsiaga olenes ikkagi eelkõige Venemaast.

Mõningal määral on idamaadelt vedanud siidi Rootsi ka Vene kaupmehed. Nii on Moskva võõrnike sadakonna kaupmees Jakov Filatjevi sell («prikaštšik») K. I. Jakovlev müünud 1662. a. Stokholmis Rootsi riigile (kuninga kassasse) toorsiiidi rohkem kui 4000 taalri eest.⁶⁵⁴ On ilmne, et siidi vedu Rootsi pealinna ei ole toimunud Arhangelski kaudu. Peale ebatavaliselt keeruka ja pika tee räägib selle västu asjaolu, et raha pidi Vene kaupmehe agent saama Viiburis. Seega pidi ta Rootsist Venemaale sõitma Viiburi kaudu, mis aga tõenäoliselt võis olla ka tema sinnasõidu teeks. Et Narva vastava aasta tolliraamatus ei leidu sissekannet siidi väljaveo kohta, võib oletada, et Viiburi veeti see siid kas maad mööda või Nevanlinnast laevaga. Muidugi on ka võimalik, et siid viidi Stokholmi otse laevaga Nevanlinnast või mõnest muust sadamast peale Narva, kuid igatahes pidi see minema Läänemere tee kaudu. Seda kinnitab veel asjaolu, et siidi ostmisega Rootsi riigile on mingil moel olnud seoses Narva kaupmees Login Numens. Kui Viiburi kuberner («vojevood») pole Stokholmis lubatud raha välja maksnud, on Jakov Filatjev võtnud Login Numensilt selle raha eest kaupu.⁶⁵⁵

⁶⁵¹ E. C. Зевакин, lk. 151.

⁶⁵² Samas.

⁶⁵³ K. R. Melander, Ruotsin neuvotteluja, lk. 10.

⁶⁵⁴ ЦГАДА, ф. 96, кн. 89, лл. 56—56 об.

⁶⁵⁵ Seejuures on Login Numens jätnud 500 riigitaalri eest tasumata. Nagu selgub Jakov Filatjevi kaebusest Pihkva vojevoodi kantseleis 29. juunil 1673. a., ei ole ta oma raha, vaatamata korduvatele kaebustele, kätte saanud (ЦГАДА, ф. 96, кн. 89 лл. 57—57 об.)

Õtsest kauplemist Pärsiaga on püütud Rootsi poolt edendada ka majanduslike soodustuste andmise teel. Olukorras, kus Rootsi enda kaupmeestele oli sõit Pärsiasse keelatud, püüti meelitada Pärsia kaupmehi Rootsi. Selleks on Rootsis näiteks kuninga kirjaga 8. nov. 1664. a. täielikult vabastatud tollide maksimisest Pärsia kaupmehed Gabreil Zacharia d' Espahan ja Pierre Gioris de Kesaria.⁶⁵⁶ See privileeg kehtis nii Pärsiast ja mujalt Rootsi sisseveetavate kui ka Rootsist väljaveetavate kaupade suhtes. Selle sammu põhjendusena rõhutatakse kirja sissejuhatavas osas seda kasu ja tulu (nytta och fördeel), mida toob võimalus osta välismaa kaupu «esimesest käest», s. o. ilma vahendajateta. On aga ilmne, et selline privileeg pidas silmas ka kaugemale ulatuvaid eesmärke — nimelt Pärsia kaubanduse koondamist Läänemerele ja seega Rootstile kuuluvate Läänemere-äärsete alade kaubandusliku osatähtsuse tõstmist.

Mõningaid tulemusi on need püüded ka andnud. Nagu nähtub 1696. a. Narva tolliraamatust, on sajandi lõpul toimunud Pärsia siidi väljavedu läbi Narva. Seejuures tehakse tootmiskohtade järgi vahet «Lesie siidi» (Lesie silck) ja «Ardarsi siidi» (Ardars silck) vahel. Mõõtühikutena kasutatakse nii kohalike kaaluühikute süsteemi: laevanael, leisikas, nael kui ka ilmselt Pärsias kasutusel olnud mõõtühikut «Pound». Viimane ei ole kasutusel «naela» tähenduses, vaid selle suurus on ca 40 naela, olles seega kokkulangev «puudaga». Paralleelselt kaaluühikutega märgitakse enamasti ka siidi väljeveo suurus pallides (Bähl).⁶⁵⁷

Pärsia siidi väljavedu Narva kaudu 1696. a. näitab järgmine tabel.

	Tolliraamatus naeltes	Tolliraamatus Pound'ides	Kokku naeltes	Palle
«Lesie» siid	6260	729 ¹ / ₂	35440	155 ¹ / ₂
«Ardarsi» siid	1420	761	31860	233
Kokku	7680	1490 ¹ / ₂	67300	388 ¹ / ₂

Kogu see siid on veetud Lüübekisse.

Peale siidi on 1696. a. läbi Narva veetud Lääne-Euroopasse ka mitmeid teisi idamaa kaupu. Sajandi lõpul oli Narva kujunenud Pärsia kaupade laopaiaks.⁶⁵⁸

⁶⁵⁶ A. Stiernman, d. III, lk. 289.

⁶⁵⁷ Pallide arv puudub vaid ühes sissekandes 13-st, kuid see on väga suure tõenäolisusega määratav, arvestades kaaluühikuid analoogia põhjal teiste sissekannetega. Ühel juhul on märgitud «väikeste pallide» (små Bähl) arv, kuid ka see on taandatav suurtele tavalistele pallidele, mille suurus kõigub 200 naela ümber.

⁶⁵⁸ K. R. Melander, Ruotsin neuvotteluja, lk. 10.

Seega oli Rootsi püüetel tuua idamaade kaubandus Balti merele teatud edu, kuigi mitte sellises ulatuses, kui seda loodeti. Teatava osa idamaade kaubanduse toomine läbi Venemaa Narva suurendas Narva kaubanduslikku käivet ja aitas tõsta Narva tähtsust kaubalinnana. Ühtlasi märkis see Rootsi ja Venemaa vaheliste rahulike majanduslike suhete edasist arengut.

LÖPPSÕNA

Nagu toodud käsitlusest nähtub, oli Vene-Rootsi kaubandus XVII saj. pidevalt nende maade vahelise diplomaatilise suhtlemise objektiks. Kärde rahuga fikseeriti küll Vene-Rootsi majanduslike suhete põhialused, kuid need olid liiga üldised paljude üleskerkivate üksikküsimuste lahendamiseks. Seetõttu arutati paljudel diplomaatilistel läbirääkimistel ikka ja jälle küsimusi seoses kauplemise tingimustega nii Rootsis ja selle valdustes kui ka Venemaal. Mõlema poole nõudmiste ja ettepanekute aluseks olid seejuures kaupmeeste kaebused kitsenduste üle, mis takistasid nende kaubanduslikku tegevust teises riigis.

Eriti oli põhjust kaebamiseks Vene kaupmeestel, sest Venemaa kaubandust ja suhtlemist Lääne-Euroopaga takistas tõsiselt Venemaa äralõigatus Läänemerest. Vaadeldaval ajalooetapil tuli Venemaal leppida transiitkaubandusega läbi Rootsil kuuluvate Baltikumi alade. Selleks et kindlustada Vene kaupmeeste võimalusi aktiivseks kauplemiseks Rootsis ja selle valdustes ning läbisõiduõigust teistesse Lääne-Euroopa maadesse, tuli Vene diplomaatial pidevalt võidelda kauplemise tingimuste parandamise ning Vene kaupmeeste õiguste eest Rootsis ja ta valdustes. Mõningates küsimustes, nagu näiteks kaupmeeste üle kohtumõistmises, suutis Vene diplomaatia saavutada olemasolevate tingimuste parandamise Vene kaupmeeste kasuks. Mitmetes teistes küsimustes tehti 1666. a. Pljussa lepingus ja 1684. a. Moskvas sõlmitud lepingus rida täpsustusi, mis aitasid lahendada vaidlusaluseid tüliküsimusi ja seega normaliseerida kaubanduslikku suhtlemist mõlema maa vahel. Nagu näitavad NSV Liidu Vanade Aktide Keskarhiivi materjalid, on Vene-Rootsi suhted XVII saj. 80—90-ndates aastates ilmselt paranenud. Tunduvalt on vähenenud Vene kaupmeeste kaebuste arv kauplemise tingimuste üle Rootsis ja tema poolt valutatud provintsidest ning diplomaatilistel läbirääkimistel ei toimu ka enam selliseid suuri vaidlusi kaubanduse küsimustes nagu varem.

See aga ei tähenda, nagu oleks Vene kaupmeeste kauplemise tingimustes toimunud otsustav pööre paremuse poole. See ei näita ka Vene diplomaatia nõrkust ega loobumist Vene kaupmeeste huvide kaitsest. Tegelikult jäi püsima enamik nendest takistustest, mille üle kaebasid Vene kaupmehed varasematel aastatel. Nende kõrvaldamine ei olnud suures ulatuses aga olemasolevate tingimuste puhul võimalik. Suur osa nendest kitsendustest põhines

Rootsi feodaalse riigi üldisel merkantilistlikul majanduspoliitikal, mis omakorda oli tingitud tootlike jõudude arengu tasemest ja sotsiaal-majanduslikest tingimustest. Sellist laadi kitsendused olid tavalisteks kaasnähtusteks sellele, kui ühe maa kaupmeestel tuli tolle aja tingimustes kaubelda sellises feodaalses riigis, nagu seda oli Rootsi XVII saj. teisel poolel, või koguni läbi tema valduste. Sellisesse olukorda aga oligi asetatud Venemaa. Just nende takistuste sellise iseloomu tõttu ei olnud need kõrvaldatavad diplomaatilisel teel, kuigi hea tahte korral Rootsi valitsevate ringkondade poolt oleks Vene kaupmeeste kauplemise tingimusi saanud teatud määral parandada ka kehtiva majandussüsteemi ja majanduspoliitika raames.

Sellest aspektist vaadatuna tõuseb Venemaa Läänemerele väljapääsu probleem veelgi reljeefsemalt esile. Just seetõttu, et seda probleemi ei olnud võimalik lahendada antud geograafilistes piirides, kasvas Venemaa vajadus Läänemere-äärsete alade järele. Pärast 1686. a. lepingut ei suutnud Vene diplomaatia enam saavutada midagi olulist Vene kaupmeeste kauplemise tingimuste parandamise osas.

XVII saj. teise poole Vene-Rootsi majanduslike suhete probleemi teiseks küljeks olid Rootsi kaupmeeste kauplemise tingimused Venemaal. Kasutades Venemaa ärälõigatust Läänemerest, püüdsid Rootsi kaupmehed koos teiste Lääne-Euroopa maade kaupmeestega haarata enda kätte Venemaa kaubandust mitte ainult Läänemerel, vaid ka Venemaal. Et Vene kaupmeestel oli raskusi Venemaal ostetud kaupade müügile viimisega Lääne-Euroopasse läbi Rootsi valduste, püüdsid Rootsi kaupmehed üha rohkem kindlustada oma positsioone ka Vene kaupade ülesostmisel ja välismaa kaupade müümisel Venemaal. Vene kaupmeeste huvide kaitseks tuli asuda ka Venemaal välismaa kaupmeeste tegevuse piiramisele, mis kutsus muidugi esile aryukaid kaebusi. Need abinõud merkantilistliku majanduspoliitika raames olid aga Venemaa majandusliku arengu seisukohalt hädavajalikud. Ühtlasi olid nad nagu vastuseks samalaadsetele abinõudele, mida rakendati Vene kaupmeeste suhtes välismaal.

Vene-Rootsi kaubanduse küsimuse korduva arutamise üldtulemuseks nende maade vahelises diplomaatilises suhtlemises XVII saj. teisel poolel oli mõlema maa vaheliste rahulike majanduslike suhete kindlustamine ja areng. Pikk rahuperiood Rootsi-Vene suhetes XVII saj. teisel poolel tuli kasuks mõlema maa majanduslikule arengule. Rootsi-Vene kaubandus kui kaubandus kahe naabermaa vahel aitas aga sellele tublisti kaasa.

Rahulik majanduslik areng ja suhtlemine kahe maa vahel näitasid, et Rootsi feodaalide väljutuste tulemusena kujunenud piirid Rootsi ja Venemaa vahel ei vasta normaalse arengu huvidele. Mida enam arenes kaubandus kahe maa vahel, seda kitsamaks muutusid talle need raamid, mille moodustas Venemaa jaoks ajutine paratamatus — suhelda Lääne-Euroopaga läbi Rootsi val-

duste. Mida enam arenes see kaubandus, seda vähem võisid Vene-
maad rahuldada kauplemise tingimused Rootsis ja ta võimu alla
kuuluvatel aladel.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS KOOS LÜHENDITEGA

I. Arhiivifondid

- NSV Liidu Vanade Aktide Riiklik Keskarchiiv (ЦГАДА), ф. 96 — Сношения Рос-
сии со Швецией.
ENSV Riiklik Ajaloo Keskarchiiv (ENSV RAKA), f. 1646 — Narva magistraat.
NSV Liidu Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi Leningradi Osakonna archiiv
(Архив ЛОИИ) — коллекция С. В. Соловьева.
M. E. Saltõkov-Sõedrini nimeline Riiklik Avalik Raamatukogu, käsikirjade osa-
kond, ф. IV.
Rootsi Riigiarhiiv (Svenska Riksbiblioteket) — Handel och sjöfart.

II. Trükitud allikad¹

- Evig Fredzfördragh emellan Sverige och Ryssland i Kardis d. 21 Junii 1661.
«Suomi» 1843, II häftet, lk. 86—117 (= «Suomi» 1843, II).
Fredz fördragh Emillan Sverige och Ryssland, oprättadh i Stolbowa then
27 Februarii åhr 1617. «Suomi» 1842, V häftet, lk. 34—68 (= «Suomi» 1842,
V).
Якубов К. И. Россия и Швеция в первой половине XVII в. Сборник мате-
риалов из Московского Главного Архива Министерства Иностраннных Дел
и Шведского Государственного Архива, касающихся истории взаимных
отношений России и Швеции в 1616—1651, Москва 1897 (= К. И. Якубов).
Карелия в XVII веке. Сборник документов, составлен Р. Б. Мюллер, под ред.
А. И. Андреева, Петрозаводск 1948 (= Карелия в XVII в.).
Kilburger, J. Ph. Kurzer Unterricht von dem russischen Handel, wie selbiger
aus und eingehenden Waaren 1674 durch ganz Russland getrieben
worde. — Magazin für die neue Historie und Geographie, angelegt von
Anton Friedrich Büsching, III, 1769, lk. 245—341 (= J. Kilburger).
Книга Большому Чертежу, подготовка к печати и редакция К. Н. Сербиной,
Москва-Ленинград 1950 (= Книга Большому Чертежу).
Курц Б. Г. Состояние России в 1650—1655 гг. по донесениям Родеса, Моск-
ва 1914 — «Чтения в императорском обществе истории и древностей рос-
сийских при Московском университете», 1915 год, кн. II, Москва 1915,
lk. I—VIII, 1—268 (= Б. Г. Курц, Состояние России).
Mirbach, O. Briefe aus und nach Kurland während der Regierungsjahre des
Herzogs Jakob, Th. I—II, Mitau 1844 (= O. Mirbach).
Olearius A. Ausführliche Beschreibung der Kundbaren Reyse nach Muscow
und Persien so durch Gelegenheit einer holsteinischen Gesandtschaft von
Gottorff auss an Michael Fedorovitz den grossen Zaar in Moscow und
Schach Sefi König in Persien geschehen... Schleswig 1663.
Олеарий А. Описание путешествия в Московию и через Московию в Пер-
сию и обратно, СПб, 1906.
Полное собрание законов Российской империи, т. I, СПб 1830 (= ПСЗ).
Rodes, Johan de. Bedenken über den rüssischen Handel im Jahre 1653. —
Beiträge zur Kenntniss Russlands und seiner Geschichte, ed. G. Ewers und
M. v. Engelhardt, I, 1816, lk. 239—271 (= J. de Rodes).

¹ Teosed on järjestatud eesti alfabeedi alusel.

- Русско-шведские экономические отношения в XVII веке. Сборник документов. Составители М. Б. Давыдова, И. П. Шаскольский, А. И. Юхт, ответственные редакторы М. П. Вяткин, И. Н. Фирсов, Москва-Ленинград 1960 (=Русско-шведские экономические отношения).
- Сборник документов, касающихся истории Невы и Ниеншанца. Приложение к труду А. И. Гиппинга «Нева и Ниеншанц», Пгр. 1916 (=А. И. Гиппинг).
- Сборник князя Хилкова, СПб 1879.
- Stiernman, A. v. Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar es. angående Sweriges Rikes commerce, politik och oeconomie, Del. II—IV, Sederholm 1753 (=A. Stiernman).

III. Monograafiad, artiklid ja üldkäsitlused

- Almquist, H. Sverige och Ryssland 1595—1611. Twisten om Estland, förbundet mot Polen, de ryska gränsländans eröfring och den stora dynastiska planen, Uppsala 1907.
- Андерссон И. История Швеции, Москва 1951.
- Английская буржуазная революция XVII века, т. II, под ред. Е. А. Косминского и Я. А. Левидского, Москва 1954.
- Арзыматов А. А. К вопросу о русско-шведских отношениях в 1618—1648 гг. (по материалам ЦГАДА). — Скандинавский сборник I, Таллин 1956, лк. 72—100.
- Attman, A. Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik 1558—1595, Lund 1944 (=A. Attman).
- Бабушкина Г. К. Международное значение крымских походов 1687 и 1689 гг. «Исторические записки» 1950, № 33, лк. 158—172.
- Ballhausen, C. Der erste englisch-holländische Seekrieg 1652—1654, sowie der schwedisch-holländische Seekrieg 1658—1659, Haag 1923.
- Базилевич К. В. Элементы меркантилизма в экономической политике правительства Алексея Михайловича. — Ученые записки Московского университета, вып. 41, Москва 1940, лк. 3—34 (=К. В. Базилевич, Элементы меркантилизма).
- Базилевич К. В. Денежная реформа Алексея Михайловича и восстание в Москве 1662 г., Москва-Ленинград 1936 (=К. В. Базилевич, Денежная реформа Алексея Михайловича).
- Базилевич К. В. Новоторговый устав 1667 г. (К вопросу об его источниках). «Известия АН СССР», 7 серия, Отделение общественных наук, Ленинград 1932, № 7, лк. 589—622.
- Берендтс Э. Государственное хозяйство Швеции, ч. I, СПб 1890 (=Э. Берендтс).
- Bjergman, E. W. Ur envoyén Fritz Cronmans diarium vid beskickningen till Ryssland 1668. 69. «Historisk Tidskrift» XVI (1896), лк. 104—112.
- Bonsdorff, C. v. Åbo stads historia, III häftet, Helsingfors 1894.
- Буганов В. И. К вопросу о Московском восстании 1662 г. «Вопросы истории» 1959, № 5, лк. 160—175.
- Carlson, M. Ryska kriget 1656—1658. Akademisk afhandling, Stockholm 1903 (=M. Carlson).
- Cruse, K. W. Curland unter den Herzögen, Bd. I—II, Mitau 1833—1837. (=K. W. Cruse).
- Festi NSV ajalugu kolmes köites, I k., Tallinn 1955.
- Енш Г. Московское торговое подворье в Риге в XVII в. «Вопросы истории» 1947, № 11, лк. 74—79 (=Г. Енш).
- Fahlborg, B. Sveriges yttre politik-1660—1664, Stockholm 1932 (=B. Fahlborg, Sveriges yttre politik 1660—1664).
- Fahlborg, B. Sveriges yttre politik 1664—1668, I—II, Stockholm 1949 (=B. Fahlborg, Sveriges yttre politik 1664—1668).
- Форстен Г. Архивные занятия в Любеке и Данциге по истории Балтийского вопроса. «Журнал Министерства Народного Просвещения» (ЖМНП), ч. CCLXX, 1890 август. лк. 291—321.

- Форстен Г. В. Балтийский вопрос в XVI—XVII столетиях (1544—1648), I—II, СПб 1893—1894.
- Форстен Г. В. Политика Швеции в смутное время. — ЖМНП, ч. ССXI, 1889 февраль, лк. 325—349.
- Форстен Г. В. Сношения Швеции и России во второй половине XVII века (1648—1700). — ЖМНП, ч. СССXV, 1898 февраль, лк. 210—277; ч. СССXVI, 1898 апрель, лк. 321—354; ч. СССXVI, 1898 май, лк. 48—103; ч. СССXVII, 1898 июнь, лк. 311—350; ч. СССXXIII, 1899 июнь, лк. 277—339; ч. СССXXV, 1899 сентябрь, лк. 47—92 (Г. В. Форстен, Сношения Швеции и России во второй половине XVII века, ЖМНП).
- Форстен Г. В. Сношения Швеции с Россией в царствование Христины. — ЖМНП, ч. ССXXV, 1891 июнь, лк. 348—375.
- Fruхell, A. Berättelser ur Svenska historien, Bd. 5, 13. delen. Konung Karl XI: s förmyndare, Stockholm 1901.
- Гадзядский С. С. Борьба русских людей Ижорской земли в XVII в. против иноземского владычества: «Исторические записки» 1945, № 16, лк. 14—57.
- Гадзядский С. С. Карелия и Южное Приладожье в русско-шведской войне 1656—1658 гг. «Исторические записки» 1941, № 11, лк. 236—279.
- Greiffenhagen, W. Archangel als Handelsconcurrentin Revels im siebzehnten Jahrhundert. — Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, IV Band, Reval 1894, лк. 162—180.
- Громыко М. М. Русско-нидерландская торговля на Мурманском берегу в XVI в. — Средние века. Сборник, выпуск XVII, Москва 1960, лк. 225—258.
- Heckscher, Eli F. Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa, Första delen. Andra boken, Hushållningen under internationell påverkan 1600—1720, Stockholm 1936 (=Eli F. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia, I delen, 2. boken).
- Holmberg, E. Sjöekspeditionen mot Arkangel 1701. — Karolinska Förbundets Årsbok, Stockholm 1918, лк. 106—142.
- Иллерицкий В. Е. Новое издание «Истории России с древнейших времен» С. М. Соловьева. «Вопросы истории» 1960, № 10, лк. 106—117.
- Imtich, M. Geschichte des europäischen Staatensystems von 1660 bis 1789, München u. Berlin 1905.
- История дипломатии, I. Москва 1959 (= История дипломатии, т. 1).
- История Латвийской ССР, т. I, Рига 1952 (= История Латвийской ССР, т. 1).
- История Москвы, в шести томах, Период феодализма XII—XVII вв., т. I, Москва 1952.
- Кан А. С. Стокгольмский договор 1649 г. Скандинавский сборник I, Таллин 1956, лк. 101—117 (= А. С. Кан, Стокгольмский договор. 1649 г.).
- Кан А. С. Э. Ф. Хекшер как историк. — Скандинавский сборник IV, Таллин 1959, лк. 221—236.
- Капустин М. Дипломатические сношения России с Западною Европою во второй половине XVII века. Москва 1852 (= М. Капустин).
- Каратаев Н., Степанов М. История экономических учений. Курс лекций, Москва 1959.
- Костомаров Н. И. Очерк торговли Московского государства в XVI—XVII столетиях, изд. 2-е, СПб 1889 (= Н. И. Костомаров, Очерк торговли Московского государства).
- Круве Х. [Retsensioon raamatule] Sven Svensson. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558, Lund 1951. «Вопросы истории» 1958, № 1, лк. 177—182.
- Кулишер И. М. История русской торговли до девятнадцатого века включительно, Петербург 1929 (= И. М. Кулишер, История русской торговли).
- Курсков Ю. В. [Retsensioon raamatule] А. С. Жербин. Переселение карел в Россию в XVII веке, Петрозаводск 1956. — Скандинавский сборник II, Таллин 1957, лк. 272—278.
- Курсков Ю. В. Русско-шведские отношения в 40—50-х годах XVII века. Межевые съезды 1642, 1652, 1654. — Скандинавский сборник III, Таллин 1958, лк. 149—163.

- Курц Б. Донесения Родеса и Архангельско-Балтийский вопрос в половине XVII века. — ЖМНП, новая серия, ч. XXXVIII, 1912 март, лк. 72—105 (= Б. Курц, Донесения Родеса).
- Курц Б. Исследование о Кильбургере и его сочинении о русской торговле третьей четверти XVII века. — Б. Г. Курц. Сочинение Кильбургера о русской торговле в царствование Алексея Михайловича, Киев 1915, лк. 1—83.
- Landberg, G. Den svenska utrikespolitikens historia, 1:3, 1648—1697, Stockholm 1952 (= G. Landberg, Den svenska utrikespolitikens historia, 1:3).
- Лихачев Л. С. Повести русских послов как памятники литературы. — Путешествия русских послов XVI—XVII вв. Статейные списки. Москва — Ленинград 1954, лк. 319—346.
- Liiu, O. [Reisensioon raamatule] A. Soom. Die Politik Schwedens bezüglich des russischen Transithandels über die estnischen Städte in den Jahren 1636—1656. — Opetatud Eesti Seltsi Toimetused XXXII, Tartu 1940. — «Ajaloо Ajakiri» 1941, nr. 2, лк. 102—107.
- Mattiesen, H. Herzog Jakob von Kurland und seine Politik. — Conventus primus historicorum Balticorum, Rigae, 16.—20. VIII 1937, Rigae 1938, лк. 427—434 (= H. Mattiesen).
- Melander, K. R. Ruotsin neuvotteluja Persian ja Krimin kaanikunnan kanssa 1600-luvalla kauppayhteydestä ja liitosta. «Historiallinen Arkisto» XXXIV, Nr. 3, Helsinki 1925, лк. 1—20 (= K. R. Melander, Ruotsin neuvotteluja).
- Мельгунов П. П. Очерки по истории русской торговли IX—XVIII вв. Москва 1905 (= П. П. Мельгунов).
- XI Международнй конгресс исторических наук в Стокгольме. «Вопросы истории» 1960, № 12, лк. 3—29.
- Мулюкин А. С. Очерки по истории юридического положения иностранных купцов в Московском государстве, Одесса 1912 (= А. Мулюкин).
- Nordwall, John E. Svensk-ryska underhandlingar före freden i Kardis (1658—61), Uppsala 1890 (= J. E. Nordwall, Svensk-ryska underhandlingar före freden).
- Nordwall, John E. Sverige och Ryssland efter freden i Kardis. «Historisk Tidskrift» 1890, лк. 229—252; 1891, лк. 93—136 (= J. E. Nordwall, Sverige och Ryssland efter freden).
- Nyström, P. Mercatura Ruthenica. «Scandia», B. X, 1937, häfte 2, лк. 239—296 (= P. Nyström, Mercatura Ruthenica).
- Огородников С. Ф. Очерк истории г. Архангельска в торгово-промышленном отношении, СПб 1890 (= С. Ф. Огородников).
- Очерки истории СССР. Период феодализма, конец XV в — начало XVII в., под ред. А. Н. Насонова, Л. В. Черепнина, А. А. Зимина, Москва 1955.
- Очерки истории СССР. Период феодализма, XVII в., под ред. А. А. Новосельского и Н. В. Устюгова, Москва 1955 (= Очерки истории СССР. Период феодализма, XVII в.).
- Peets, H., Kenkman, R. Tallinn. Ajalooline ja kunstiajalooline juht, Tallinn 1934.
- Piirimäe, H. Feodaal-absolutistliku Rootsi välispoliitikast 1650-ndates aastates. — Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, Ajaloo-Keeleteaduskonna ja Oigusteaduskonna üliõpilaste teaduslikke töid, vihik 41, Tallinn 1956, лк. 79—100 (= H. Piirimäe).
- Похлебкин В. В. Г. В. Форстен — один из основоположников изучения Скандинавии в России. — Скандинавский сборник II, Таллин 1957, лк. 237—252.
- Поршнев Б. Ф. Борьба вокруг русско-шведского союза в 1631—1632. — Скандинавский сборник I, Таллин 1956, лк. 1Г—71.
- Поршнев Б. Ф. Густав Адольф и подготовка Смоленской войны. «Вопросы истории» 1947, № 1, лк. 53—82.
- Поршнев Б. Ф. Московское государство и вступление Швеции в Тридцатилетнюю войну. «Исторический журнал» 1945, № 3, лк. 3—20.
- Поршнев Б. Ф. Политические отношения Западной и Восточной Европы в 30-летней войне. «Вопросы истории» 1960, № 10, лк. 56—75.

- Поршнеv Б. Ф. Русские субсидии Швеции во время Тринадцатилетней войны. «Известия Академии Наук СССР». Серия истории и философии, 1945, № 5, лк. 319—340 (= Б. Ф. Поршнеv, Русские субсидии).
- Рухманова Е. Д. Русско-шведская торговля на Балтике в середине XVII века. — Скандинавский сборник II, Таллин 1957, лк. 47—71 (= Е. Д. Рухманова).
- Schroeder, H. Russland und die Ostsee. Ein Beitrag zum Randstaatenproblem, Riga 1927.
- Serr, H. Bidrag till Ingermanlands historia under 1600-talet. Militärvägen och kolonisation. «Svio-Estonica» 1934, Tartu 1934, лк. 68—87.
- Смирнов Н. А. Борьба русского и украинского народов против агрессии султанской Турции в XVII—XVIII вв. — Воссоединение Украины с Россией. Сборник статей, Москва 1954, лк. 357—394.
- Смирнов П. П. Экономическая политика Московского государства в XVII в. — Русская история в очерках и статьях, под ред. М. В. Довнар-Запольского, № III, Киев 1912, лк. 369—410 (= П. П. Смирнов, Экономическая политика Московского государства).
- Соловьев С. М. История России с древнейших времен, кн. 3, т. XII, СПб (sine dato) (= С. М. Соловьев, История России).
- Soom, A. De ingermanländska städerna och freden i Stolbova 1617. «Svio-Estonica» 1936, Tartu 1936, лк. 34—45.
- Soom, A. Die Politik Schwedens bezüglich des russischen Transithandels über die estnischen Städte in den Jahren 1636—1656. — Opetatud Eesti Seltsi Toimetused XXXII, Tartu 1940 (= A. Soom, Die Politik Schwedens).
- Soom, A. Iwangorod als selbständige Stadt 1617—1649. — Opetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1935, Tartu 1937, лк. 215—315 (= A. Soom, Iwangorod als selbständige Stadt).
- Soom, A. Jakob Fougdti tegevus Narva bürgermeistrina (aa. 1644—1653). «Ajalooline Ajakiri» XIII (1934), лк. 16—25, 65—83.
- Soom, A. Linnade võitlus maakaubanduse vastu Eestis ja Ingerimaal XVII sajandi esimesel poolel. «Ajalooline Ajakiri» XVI (1937), лк. 57—72.
- Soom, A. Merkantilistlikkude põhimõtete rakendamise esimesi katseid Narvas. «Ajalooline Ajakiri» XV (1936), лк. 97—115.
- Soom, A. Narva jõe veeteel korraldamise küsimus a.a. 1645—1657. «Linnad ja Alevid» 1933, nr. 10, лк. 146—148; 1934, nr. 1, лк. 7—12.
- Soom, A. Narva metsakaubandus ja metsatööstus XVII sajandi lõpul. «Ajalooline Ajakiri» XIX (1940), лк. 57—72 (= A. Soom, Narva metsakaubandus).
- Soom, A. Tööstusest Eesti linnades XVII saj. esimesel poolel. «Linnad ja Alevid» 1937, nr. 1, лк. 4—10.
- Сташевский Е. Д. Экономическая политика Московского государства в XVI—XVII вв. — Русская история в очерках и статьях, под ред. М. В. Довнар-Запольского, III, Киев 1912, лк. 342—368.
- Svensson, S. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558, Lund 1951.
- Sveriges historia till våra dagar, IV delen, Gustav Vasa, av E. Hildebrand, Stockholm 1920; V delen, Gustav Vasas söner, av E. Hildebrand, reviderad av S. Tunberg, Stockholm 1921; VI delen, Gustav II Adolf, av G. Wittrock, Stockholm 1927; VIII delen, Karl XI och Karl XII, av R. Fähræus, Stockholm 1921 (= Sveriges historia till våra dagar).
- Шаскольский И. П. Была ли Россия после Ливонской войны отрезана от Балтийского моря? «Исторические записки» 1950, № 35, лк. 294—303.
- Замысловский Е. Сношения России с Швецией и Данией в царствование Федора Алексеевича. «Русский вестник», т. 200, 1889 январь, лк. 3—36. (= Е. Замысловский).
- Zernack, K. Studien zu den schwedisch-russischen Beziehungen in der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts, Teil I: Die diplomatischen Beziehungen zwischen Schweden und Moskau von 1675 bis 1689. — Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des Europäischen Ostens, Band 7, Giessen 1958 (= K. Zernack).

- Зевакин Е. С. Персидский вопрос в русско-европейских отношениях XVII в. «Исторические записки» 1940, № 8, lk. 129—162 (= Е. С. Зевакин).
- Жербин А. С. Переселение карел в Россию в XVII веке, Петрозаводск 1956.
- Тараканова С. А. Древний Псков, Москва-Ленинград 1946 (= С. А. Тараканова).
- Tham, W. mit Beitrag von Kentrschynskyj, B. Schweden und Rußland im Zeitalter des Dreißigjährigen Krieges. — XI-e Congrès International des Sciences Historiques Stockholm, 21—28 août 1960. Résumés des Communications, Göteborg-Stockholm-Uppsala 1960, lk. 168—170.
- Тихомиров М. Н. Псковское восстание 1650, Москва-Ленинград 1935.
- Тихонов Ю. А. Таможенная политика Русского государства с середины XVI в. до 60-х годов XVII в. «Исторические записки» 1955, № 53, lk. 258—290.
- Торговля и промышленность. — Русская история в очерках и статьях, под ред. М. В. Довнар-Запольского, № III, Киев 1912, lk. 312—341.
- Черепнин Л. В. Русская метрология, Москва 1944.
- Чистякова Е. В. Новоторговый устав 1667 года. — Археографический ежегодник за 1957 год, под ред. М. Н. Тихомирова, Москва 1958, lk. 102—126.
- Чистякова Е. В. Псковский торг в середине XVII в. «Исторические записки» 1950, № 34, lk. 198—235.
- Чистякова Е. В. Социально-экономические взгляды А. Л. Ордина-Нащокина (XVII век). — Труды Воронежского государственного университета, т. XX, Сборник работ по истории, Воронеж 1950, lk. 3—57 (= Е. В. Чистякова, Социально-экономические взгляды А. Л. Ордина-Нащокина).
- Вайнштейн О. Л. Экономические предпосылки борьбы за Балтийское море и внешняя политика России в середине XVII в. — Ученые записки Ленинградского государственного университета, № 130, Серия исторических наук, вып. 18, lk. 157—184.
- Вайнштейн О. Русско-шведская война 1656—1660 годов (историографический обзор). «Вопросы истории» 1947, № 3, lk. 53—72.
- Веселаго Ф. Краткая история русского флота, Москва 1939.
- Ohlberg, A. Russia and the World Market in the Seventeenth Century. — The Scandinavian Economic History Review, Volume III, № 2, 1955, lk. 123—162.

ВОПРОСЫ ТОРГОВЛИ В РУССКО-ШВЕДСКИХ ОТНОШЕНИЯХ 1661—1700 ГГ.

Резюме

Предлагаемая работа является главой кандидатской диссертации «Русско-шведские экономические отношения и нарвская торговля в 1661—1700 годах», написанной автором под руководством кандидата исторических наук, доцента Ю. К. Мадиссона.

Период от Кардисского мира до Северной войны был длительным мирным периодом в русско-шведских отношениях. В исторической литературе до сих пор этому мирному периоду, как и экономическим отношениям двух соседних стран, уделено мало внимания. Нет исследований советских ученых по русско-шведским отношениям данного периода. Между тем разработка названных вопросов на основе марксистской исторической науки имеет первостепенное значение.

В указанный период происходит значительный рост русско-шведской торговли, в которой можно видеть два аспекта: 1) непосредственная русско-шведская торговля, сложившаяся и развивавшаяся в течение веков, и 2) русская транзитная торговля через шведские владения в Прибалтике.

Основной задачей работы является исследование вопросов торговли на основе русско-шведских дипломатических переговоров и договоров. Во время переговоров в первую очередь обсуждались вопросы условий торговли в обеих странах. Обе стороны стремились обеспечить своим купцам возможно лучшие условия торговли. Ввиду отрезанности России от Балтийского моря русская дипломатия ставила своей задачей также установление сношений России со странами Западной Европы через шведские владения в Прибалтике. В то же время шведская дипломатия стремилась установить контроль над русской транзитной торговлей со стороны шведского государства и купечества.

Данная работа написана на основе архивных материалов из ЦГАДА, из ЦГИА Эстонской ССР, из ЛОИИ и Шведского Государственного архива (в виде микрофильмов и фотокопий).

Работа состоит из пяти частей. В первой части (стр. 3—13) определяются цели исследования, а также дается обзор литературы и первоисточников.

Во второй части работы — «Русско-шведская торговля в Кардисском мирном договоре и восстановление нормальных торговых сношений» (стр. 14—23) — прежде всего дается анализ статей Кардисского мирного договора, определявших условия русско-шведской торговли.

Самой существенной является статья 10 договора, по которой торговля должна быть «вольной и без помешки». Путем перечня условий этой торговли договаривающиеся стороны старались точнее определить понятие свободы. Однако позднее все-таки

возникли многочисленные разногласия в связи с толкованием этой статьи. Торговля не могла быть совершенно свободной уже потому, что в обеих странах были определенные законы и существовали свои обычаи, которые другой стране казались нарушением этой свободы, а вместе с тем и Кардисского мирного договора.

Восьма существенной является статья 12, по которой за Россией всесвенно закреплялось право иметь свои торговые корабли на Балтийском море. Русские использовали это право, хотя только в виде маленьких судов и ладей. Уже тогда в России имели в виду создание русского торгового флота на Балтийском море с базой в герцогстве Курляндии. В договоре вопросам торговли посвящены еще статьи 13, 18, 12 и др.

Восстановление торговли, временно прекратившейся в связи с началом войны в 1656 г., началось уже после заключения Валиэсарского перемирия 1658 года. Но полная нормализация её стала возможной лишь после заключения Кардисского мира в 1661 году. Россия всячески стремилась обеспечить выполнение мирного договора и устранить препятствия в развитии русско-шведских экономических отношений. В этих целях воеводам пограничных областей были направлены царские грамоты соответствующего содержания и даны положительные ответы на жалобы и пожелания, предъявленные шведскими послами в 1662 году.

В третьей части — «Дипломатические переговоры между Россией и Швецией после Кардисского мира» (стр. 24—42) — дается обзор русско-шведских переговоров и важнейших вопросов, обсуждавшихся во время этих переговоров. Целью этой части является дать фон для рассмотрения вопросов торговли по отдельным проблемам.

Рассматриваемый период в русско-шведских дипломатических отношениях (1661—1700) разделен автором на 3 части: 1) от Кардисского мира до переговоров на реке Меэкси (Мегузица) (1661—1676 гг.), когда происходили ратификация и проведение в жизнь Кардисского мирного договора, а также имели место многочисленные переговоры для разрешения вопросов, возникавших в связи с осуществлением и толкованием мирного договора; 2) от переговоров на реке Меэкси до переговоров в Стокгольме и в Москве (1676—1683/1684 гг.), когда произошло резкое ухудшение русско-шведских отношений, причем напряженная обстановка продолжалась в течение всего периода; 3) от переговоров в Стокгольме в 1683 г. и Московского договора 1684 г. до начала Северной войны в 1700 г., когда отношения между обеими странами снова улучшились, но в экономическом развитии России возникли предпосылки новой борьбы за свободный выход на Балтийское море. В течение всего периода (1661—1700 гг.) на русско-шведские отношения влияла и общая международная обстановка.

В четвертой, более обширной части работы (стр. 43—90) рассматриваются условия торговли в Швеции и в России, а также

обсуждение их в русско-шведских переговорах. В общем, условия торговли непосредственно после Кардисского мира были в России несколько благоприятнее, чем в Швеции и ее владениях. Новоторговый устав, установленный в России в 1667 г., несколько уравнивал положение, но все-таки русские купцы, торговавшие в Швеции и ее владениях, сталкивались с более значительными затруднениями, чем шведские купцы в России.

Одна из самых значительных и часто встречающихся жалоб русских купцов состояла в том, что в Швеции и ее владениях не допускалась торговля с иностранными купцами, купцами других городов и крестьянами. Было запрещено также заниматься розничной торговлей и торговлей в деревне. Эти ограничения вытекали из феодальных привилегий шведских городов, но нашли новую санкцию также и в меркантилистской экономической политике шведского государства. Новоторговый устав 1667 г. фиксировал аналогичные ограничения и для иностранных купцов в России в целях защиты русских купцов против конкуренции со стороны иностранцев. По договору, заключенному в Москве в 1684 г., несколько увеличился круг купцов, с которыми можно было торговать как в Швеции, так и в России.

Много недоразумений в торговле и споров в русско-шведских переговорах вызывали государственная монополия и запрещение вывоза некоторых товаров. Иностранным купцам в России было запрещено торговать так называемыми указными товарами, т. е. товарами, названными в указе царя. Торговля этими товарами была монополией царя. Иностранные купцы могли покупать эти товары только у «гостей», т. е. крупных купцов, которые действовали в качестве приказчиков царя. Шведских купцов особенно затронул указ царя от 9 февраля 1662 г., установивший царскую монополию на шесть самых важных русских товаров. Скоро царь отказался от этой монополии, уступив требованиям шведских дипломатических представителей и недовольству широких кругов русских купцов. Недовольство шведских купцов вызывалось также объявлением некоторых товаров заповедными. Ввоз или вывоз этих товаров запрещался, и иностранные купцы могли торговать ими только на основе специального разрешения, которое выдавалось на известные периоды.

С другой стороны, недовольство русских купцов вызвала монополия шведского короля на торговлю медью, установленная в 1659 г. в целях поднятия цен на медь. Этому способствовало то обстоятельство, что в России в связи с чеканкой медной монеты значительно возрос спрос на медь. Только после устранения из обращения медных монет в России в 1663 г. монополия короля на торговлю медью в Швеции была отменена. Но и во время этой монополии русские купцы, особенно псковские, занимались скупкой значительных партий меди у частных купцов.

Недовольство русских купцов вызывало также запрещение вывоза денег, установленное в Швеции в 1662 г. Вследствие этого запрещения русские купцы были поставлены перед принудитель-

ной покупкой товаров у шведских купцов, которые, используя это, могли взвинчивать цены на свои товары.

Обширная переписка и многочисленные переговоры касались специальных гостиных дворов в четырех городах России и в Швеции. Вскоре после заключения Кардисского мира шведские купцы получили обратно свои гостиные дворы в Москве и в Новгороде, а после некоторых переговоров шведам выделили место для постройки гостиного двора в Переяславле Залесском. Договоренность не была достигнута только относительно гостиного двора во Пскове, так как возникли разногласия по поводу места расположения двора и оценки построек, воздвигнутых русскими в бывшем шведском гостином дворе. В то же время Швеция не выполняла статью Кардисского мирного договора о вольных для русских купцов гостиных дворах в Стокгольме, Риге, Таллине и Нарве. Русским купцам приходилось останавливаться в общих гостиных дворах и платить большое постоянное за пользование ими. Московское торговое подворье в Риге было в пользовании русских купцов, но оно принадлежало городу, и там хозяйничал его арендатор-дворник. Много жалоб русских купцов в шведских городах вызывала деятельность хозяев-дворников и переводчиков.

Различные недоразумения в русско-шведских отношениях возникали в связи с взиманием торговых пошлин с купцов другого государства. Русские купцы жаловались на многократные просмотры товаров, на неправильное составление проезжих грамот, на бюрократические порядки взимания пошлин и по другим организационным вопросам торговли. Шведские купцы и дипломаты были особенно недовольны Новоторговым уставом России 1667 г., так как им были установлены для иностранных купцов более высокие, чем для русских купцов, пошлины.

Русские купцы постоянно жаловались на затягивание разбора судебных дел и на несправедливые приговоры в Швеции. Причиной этого служило то обстоятельство, что в шведских городах по торговым делам судили городские советы (раты). Так как бюргермейстеры и ратманы сами были купцами, или компаньонами купцов, или их родственниками, то они судили в интересах шведских купцов и в ущерб русским. Во время переговоров русские дипломатические представители неоднократно требовали, чтобы купцов судили представители государственной власти. Русско-шведский договор, заключенный на реке Плюсе в 1666 г., дал русским купцам право обращаться в шведских городах к генерал-губернаторам и губернаторам. Однако разбор их судебных дел в ратушах продолжался. Только в результате переговоров в Москве в 1684 г. договорились, что русских подданных в Стокгольме будет судить канцлер, а в других шведских городах генерал-губернаторы и коменданты. Судебные дела шведских купцов в России разбирались в Посольском приказе и в воеводских съезжих избах.

В пятой части работы (стр. 91—114) рассматриваются стремления Швеции перенести внешнюю торговлю России на Балтийское море. В условиях отрезанности России от Балтийского моря развивалась ее внешняя торговля через Белое море. Однако для экономической жизни России была очень важна и транзитная торговля через шведские провинции Прибалтики. Швеция, со своей стороны, была как экономически, так и политически заинтересована в перенесении внешней торговли России на Балтийское море. План перенесения русской торговли существовал уже до рассматриваемого периода, но во второй половине XVII века этот план конкретизировался и приобрел более определенные черты. Он выражался в разных проектах, представляемых шведскому правительству.

По инициативе Швеции во время русско-шведских переговоров неоднократно обсуждался вопрос о перенесении внешней торговли России на Балтийское море. Хотя торговый путь через Балтийское море был более удобным и менее опасным, чем путь через Белое море, но русские дипломаты не могли согласиться с этими предложениями, так как их принятие поставило бы внешнюю торговлю России в зависимость от Швеции. Не имели результатов и стремления шведского правительства достигнуть поставленной цели путем раздачи привилегий отдельным богатым купцам. Неудачно окончилась шведская военная экспедиция против Архангельска во время Северной войны в 1701 году.

Одной составной частью плана перенесения внешней торговли России на Балтийское море было стремление шведского правительства обеспечить шведским купцам право на торговлю с восточными странами, особенно с Персией, через Россию. В этом деле Швеция имела некоторый успех, но не в том масштабе, который был для нее желателен. Так в конце XVII века через Нарву в Западную Европу вывозили шелк-сырец и другие восточные товары.

В заключительной части работы отмечается, что обсуждение вопросов торговли в русско-шведских переговорах в некоторой мере способствовало нормализации экономических отношений между обеими странами, но большинство препятствий не было устранено при данных географических и экономических условиях. Интересы экономического развития России требовали свободного выхода к Балтийскому морю.

HANDELSFRAGEN IN DEN RUSSISCH-SCHWEDISCHEN BEZIEHUNGEN VON 1661—1700

Zusammenfassung

Die vorliegende Untersuchung ist ein Kapitel aus der Kandidatendissertation «Die russisch-schwedischen wirtschaftlichen Beziehungen und der Handel über Narwa in den Jahren 1661—1700», die unter der Anleitung des Doz. J. Madisson verfaßt wurde.

Der in der Arbeit behandelte Zeitabschnitt vom Frieden zu Kärde (Kardis) bis zum Nordischen Krieg stellt eine längere Periode friedlicher Beziehungen zwischen Rußland und Schweden dar. Diese Friedensperiode, aber auch die wirtschaftlichen Beziehungen zwischen den beiden Nachbarländern überhaupt, haben in der bisherigen Geschichtsforschung zu wenig Beachtung gefunden. Auch von den sowjetischen Historikern sind die russisch-schwedischen Beziehungen in der Zeit vom Frieden zu Kärde bis zum Nordischen Krieg nicht untersucht worden. Und doch ist vom Standpunkt der marxistischen Geschichtswissenschaft bei der Erforschung der Beziehungen zwischen zwei Ländern gerade die Betrachtung ihrer Friedenszeitlichen Entwicklung von größter Wichtigkeit.

Während der behandelten Periode erfolgte ein großer Aufschwung in der Entwicklung der Handelsbeziehungen zwischen Rußland und Schweden. Es lassen sich zwei Formen der Handelsbeziehungen unterscheiden: 1) der sich im Laufe von Jahrhunderten herausgebildete direkte Handel zwischen Rußland und Schweden und 2) der russische Transithandel durch die zu Schweden gehörenden an der Ostsee gelegenen Gebiete.

Der Verfasser stellt sich die Aufgabe, die Behandlung der Handelsfragen, die oft den Gegenstand russisch-schwedischer Verhandlungen bildeten, einer näheren Betrachtung zu unterziehen. Diese Verhandlungen berührten vor allem die beiderseitigen Handelsbedingungen, wobei jeder Partner bemüht war, seinen Kaufleuten möglichst günstige Bedingungen zu erlangen. Da Rußland keinen freien Zugang zur Ostsee hatte, war es die Aufgabe der russischen Diplomatie, zugleich die Verbindung Rußlands mit den westeuropäischen Ländern durch schwedischen Provinzen im Ostbaltikum zu sichern. Zur selben Zeit war die schwedische Diplomatie bestrebt, den russischen Transithandel unter die Kontrolle des Schwedischen Reichs und der schwedischen Kaufleute zu bringen. Der Umfang des russischen Transithandels über das zu Schweden gehörende Narwa wird in einem anderen Kapitel der Dissertation behandelt; darüber wird demnächst auch eine zusammenfassende Untersuchung erscheinen.

Die Arbeit stützt sich in der Hauptsache auf Archivmaterialien des Zentralen Staatsarchivs Alter Akten der UdSSR (ЦГАДА);

des Zentralen Historischen Staatsarchivs der Estnischen SSR (ENSV RAKA), und des Schwedischen Reichsarchivs (aus dem letztgenannten Mikrofilme und Fotokopien).

Die Arbeit besteht aus fünf Teilen. Im ersten Teil (S. 3—13) wird das Ziel der Arbeit umrissen und ein Überblick über die Quellen und die benutzte Literatur gegeben.

Der zweite Teil der Arbeit trägt die Überschrift «Der russisch-schwedische Handel im Friedensvertrag von Kärde und die Wiederherstellung normaler Handelsbeziehungen» (S. 14—23). Hier werden vor allem die den Handel betreffenden Bestimmungen im Friedensvertrag von Kärde analysiert. Am wichtigsten von allen ist § 10, wonach der Handel vollständig frei und unbehindert sein sollte. Durch die Aufzählung der verschiedenen Handelsbedingungen war man bemüht, diese Freiheit auch näher zu bestimmen, jedoch kam es später gerade bei der Auslegung dieses Artikels zu zahlreichen Meinungsverschiedenheiten. Der Handel konnte ja gar nicht absolut frei sein, da doch in jedem Lande auf dem Gebiet des Handelswesens gewisse Gesetze galten und gewisse Handelsbräuche sich herausgebildet hatten, wodurch der andere Teil sich in seiner Freiheit beschränkt glaubte und darin eine Verletzung des Friedensvertrags von Kärde sah.

Von wesentlicher Bedeutung ist auch Artikel 12 des Friedensvertrags von Kärde, wo indirekt das Recht Rußlands, in der Ostsee Schiffe zu haben, fixiert ist. Von diesem Recht haben die Russen auch tatsächlich Gebrauch gemacht, doch verkehrten auf der Ostsee nur kleinere Schiffe und Schuten. Schon damals wurde augenscheinlich der Bau einer russischen Handelsflotte in der Ostsee geplant, deren Stützpunkt das Herzogtum Kurland sein sollte. Auch in einer Reihe von anderen Artikeln des Friedensvertrags von Kärde (§ 13, 18, 23 u. a.) werden die Handelsbeziehungen zwischen beiden Ländern behandelt.

Die Wiederherstellung der durch den Ausbruch des Krieges im Jahre 1656 zeitweilig unterbrochenen russisch-schwedischen Handelsbeziehungen begann schon bald nach dem Waffenstillstand zu Vallisaare (Walliesar) im Jahre 1658. Ihre vollständige Normalisierung erwies sich jedoch erst nach Friedensschluß zu Kärde (im Jahre 1661) möglich. Russischerseits war man bestrebt, die Einhaltung des Friedensvertrags von Kärde in jeder Hinsicht zu sichern und Hindernisse auf dem Wege der Entwicklung der russisch-schwedischen wirtschaftlichen Beziehungen zu beseitigen. Dazu dienten verschiedene vom Zaren an die Wojewoden der Grenzstädte erlassene Ukasen, auch fanden die von den schwedischen Gesandten im Jahre 1662 vorgebrachten den Handel betreffenden Beschwerden und Wünsche volle Beachtung.

Im dritten Teil «Diplomatische Verhandlungen zwischen Rußland und Schweden nach dem Frieden zu Kärde» (S. 24—42) wird ein Überblick über die wichtigsten russisch-schwedischen Verhandlungen und die dort erörterten Probleme in der hier be-

handelten Periode gegeben, um einen Hintergrund für die Betrachtung der einzelnen Probleme des Handelswesens zu schaffen.

Die behandelte Periode der russisch-schwedischen diplomatischen Beziehungen (1661—1700) wird vom Verfasser in drei Abschnitte eingeteilt: 1) von Frieden zu Kärde bis zu den Verhandlungen am Meeksi-Fluß (Meusitza) (1661—1676), wo der Friedensvertrag von Kärde ratifiziert und in Kraft gesetzt wurde und wo zahlreiche Verhandlungen zur Lösung von Fragen in Verbindung mit der Auslegung und Anwendung dieses Friedensvertrags stattfanden. Als Ergebnis dieser Verhandlungen wurde im Jahre 1666 am Pljussa-Fluß (Plüssa) ein Vertrag abgeschlossen, der eine Ergänzung zum Friedensvertrag von Kärde darstellte; 2) von den Verhandlungen am Meeksi-Fluß bis zu den Verhandlungen in Stockholm und Moskau (1676—1683/1684), wo die russisch-schwedischen Beziehungen sich jäh verschlechterten, wobei die Spannung während der ganzen in Frage stehenden Periode anhielt und 3) von den Verhandlungen in Stockholm im Jahre 1683 und dem Moskauer Vertrag des Jahres 1684 bis zum Ausbruch des Nordischen Krieges im Jahre 1700, wo sich die Beziehungen zwischen den beiden Ländern besserten, wo nur wenige Verhandlungen durchgeführt wurden, wo jedoch zur Zeit der friedlichen wirtschaftlichen Entwicklung der Boden für den Kampf Rußlands um freien Zugang zur Ostsee vorbereitet wurde. Während der ganzen Periode (1661—1700) wurden die russisch-schwedischen Beziehungen von der allgemeinen internationalen Lage wesentlich beeinflußt.

Der vierte, umfangreichste Teil der Arbeit (S. 43—90) betrachtet die Handelsbedingungen in Schweden und Rußland sowie ihre Widerspiegelung in den russisch-schwedischen diplomatischen Beziehungen. Im allgemeinen bot Rußland unmittelbar nach dem Friedensschluß von Kärde dem Handel in mancher Hinsicht günstigere Bedingungen als Schweden. Durch die in Rußland 1667 eingeführte, neue Handelsordnung wurden die Ungleichheiten zwar einigermaßen ausgeglichen, doch hatten die russischen Kaufleute auf schwedischem Territorium mit größeren Schwierigkeiten zu kämpfen als die schwedischen Kaufleute in Rußland.

Am häufigsten beklagten sich die russischen Kaufleute darüber, daß es ihnen in Schweden wie auch in den Städten der unter schwedischer Herrschaft stehenden Gebiete untersagt war, mit ausländischen Kaufleuten, Kaufleuten anderer Städte sowie der einheimischen Landbevölkerung in Handelsbeziehungen zu treten. Verboten waren ihnen zudem der Detailhandel sowie der Handel auf dem Lande. Diese Beschränkungen, die auf die feudalen Privilegien der schwedischen Städte zurückgingen, wurden damals auch von der merkantilistischen Wirtschaftspolitik des Schwedischen Reiches sanktioniert. Nach der neuen Handelsordnung von 1667 waren analoge Beschränkungen auch den auswärtigen Kaufleuten in Rußland auferlegt, mit dem Ziel, jeden Wettbewerb

zugunsten der Einheimischen auszuschließen. Der 1684 in Moskau abgeschlossene russisch-schwedische Vertrag erweiterte jedoch den Kreis der Kaufleute, die sowohl in Schweden als auch in Rußland das Recht hatten, untereinander Handelsbeziehungen zu pflegen.

Anlaß zu vielen Mißverständnissen in Angelegenheiten des Handels sowie zu Differenzen in den russisch-schwedischen diplomatischen Beziehungen gaben die staatlichen Monopole und die sich auf bestimmte Waren erstreckenden Ausfuhrverbote. Vornehmlich war den fremden Kaufleuten in Rußland der Handel mit den sog. «Ukaswaren», d. h. mit den im Erlaß des Zaren aufgeführten Waren, über die der Zar selbst das Alleinhandelsrecht besaß, untersagt. Die ausländischen Kaufleute konnten diese Waren nur von den als Handelsagenten des Zaren wirkenden Großkaufleuten, den sog. «Gasten» beziehen. Besonders schwer traf die schwedischen Kaufleute der Erlaß des Zaren vom 9. Febr. 1662, dem zufolge die 6 wichtigsten russischen Waren unter Monopol gestellt waren. Die Forderungen der schwedischen diplomatischen Vertreter und das Murren der breiten Massen der russischen Kaufmannschaft zwangen die Regierung jedoch bald zur Aufhebung des Monopols. Große Unzufriedenheit löste unter den schwedischen Händlern auch ein Verbot aus, wonach den auswärtigen Kaufleuten in Rußland die Aus- und Einfuhr gewisser Waren untersagt und nur auf Grund einer Sondergenehmigung zu bestimmten Zeiten gestattet war.

Ein Ärgernis für die russischen Kaufleute war das 1659 in Schweden eingeführte, den Kupferhandel betreffende Monopol, dessen Zweck es war, die Kupferpreise in die Höhe zu treiben. Begünstigt wurde es durch den Umstand, daß in Rußland nach der Einführung von Kupfergeld die Nachfrage nach Kupfer stark angestiegen war. Das königliche Kupfermonopol in Schweden wurde erst aufgehoben, als Rußland im Jahre 1663 alle Kupfermünzen aus dem Umlauf zurückgezogen hatte. Doch auch während der Gültigkeit des Monopols hatten sich die russischen Kaufleute von Privathändlern große Mengen von Kupfer zu verschaffen gewußt.

Einen weiteren Grund zur Unzufriedenheit bot das im Jahre 1662 in Schweden über die Ausfuhr von Geld verhängte Verbot. Dadurch sahen sich die russischen Kaufleute in Schweden zu Zwangskäufen genötigt, während auf schwedischer Seite der Preistreiberei keine Grenzen gesetzt waren.

Ein ausgedehnter Briefwechsel und zahlreiche Verhandlungen betrafen die Einrichtung freier Handelshöfe in 4 der wichtigsten Städte Rußlands und Schwedens. Alsbald erhielten die schwedischen Kaufleute ihre Höfe in Moskau und Nowgorod zurück, und nach einigen Verhandlungen wurde den Schweden auch der Platz für die Errichtung eines Handelshofes in Perejaslawl Salesski angewiesen. Die Verhandlungen über den Pskower Handelshof verliefen indessen im Sande, da man sich weder über den

Platz noch über den Preis der im ehemaligen Handelshof von den Russen errichteten Gebäude einig werden konnte. Gleichzeitig aber wurde von den Schweden der Friedensvertrag von Kärde in dem Punkt, der die Überlassung von freien Handelshöfen in Stockholm, Riga, Tallinn und Narwa an die Russen vorsieht, nicht eingehalten. Daher mußten die russischen Kaufleute in den allgemeinen Handelshöfen einkehren, was mit erhöhten Kosten verbunden war. Wohl war der Russische Hof in Riga nur den russischen Kaufleuten zur Benutzung vorgesehen, doch da er der Stadt gehörte, mußten sich die Kaufleute die Willkür des Pächters gefallen lassen. Auch die übrigen schwedischen Handelshöfe boten den russischen Kaufleuten keine annehmbaren Bedingungen. Die Handlungsweise der Wirte und der Dolmetscher gab häufig zu Beschwerden Anlaß.

Differenzen, die sich bei der Zollerhebung ergaben, trübten nicht selten die russisch-schwedischen Beziehungen. Von seiten der russischen Kaufleute wurden wiederholt Beschwerden vorgebracht über die mehrfache Revision der Waren, über die fehlerhafte Abfassung der Durchreisepässe wie auch über das bürokratische Verhalten der Beamten bei der Zollerhebung und in anderen organisatorischen Fragen. Den Unwillen der schwedischen Kaufleute und Diplomaten erregte die neue russische Handelsordnung von 1667, nach welcher den auswärtigen Kaufleuten in Rußland höhere Zölle auferlegt waren, als sie die russischen Kaufleute selbst zu entrichten hatten.

Beständige Klage führten die russischen Kaufleute über die Verzögerung der Urteilsprechung in Schweden und über die Ungerechtigkeit des ergangenen Spruches. Den Grund dafür bot der Umstand, daß in den schwedischen Städten dem Rat die Rechtsprechung in Handelsstreitigkeiten eingeräumt war. Da aber Bürgermeister und Ratsherren entweder selbst dem Kaufmannsstande angehörten oder aber Verwandte oder Geschäftspartner unter den Kaufleuten hatten, so fiel ihr Urteil meist zugunsten der schwedischen und zuungunsten der russischen Kaufleute aus. Zum Schutze der Rechte der Kaufleute forderten die russischen Gesandten in diplomatischen Verhandlungen wiederholt, daß Vertreter der schwedischen Staatsmacht zu Rechtsprechern über die Kaufleute bestimmt würden. Im Pljussaer Verträge von 1666 wurde den russischen Kaufleuten wohl das Recht zuerkannt, sich in den schwedischen Städten an die Generalgouverneure und Gouverneure zu wenden, doch blieb die Ausübung des Richteramtes nach wie vor dem Rat vorbehalten. Erst 1684, als Ergebnis der Moskauer Verhandlungen, kam man überein, das Recht des Urteilspruches über russische Untertanen in Stockholm dem Kanzler, in den übrigen schwedischen Städten aber den Generalgouverneuren und Kommandanten zuzuerkennen. Die schwedischen Kaufleute in Rußland waren der Gerichtsbarkeit des Posolskij prikas und der Wojewoden unterstellt.

Der fünfte Teil der Arbeit (S. 91—114) handelt von den Bemühungen Schwedens, den Außenhandel Rußlands in die Ostsee zurückzuleiten. Da Rußland der Zugang zur Ostsee fehlte, hatte sein Außenhandel den Weg über das Weiße Meer genommen, doch war für das Wirtschaftsleben Rußlands auch der Transithandel über die der schwedischen Krone unterstehenden Ostseegebiete von Wichtigkeit.

Schweden war seinerseits sowohl wirtschaftlich als auch politisch an der Verlegung des russischen Außenhandels in die Ostsee interessiert. Ein diesbezüglicher Plan war wohl nicht erst in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts entstanden, doch nahm er im behandelten Zeitraum greifbarere Formen und festere Umrisse an, was aus den zahlreichen Entwürfen hervorgeht, die damals der schwedischen Regierung vorgelegt wurden.

Auf Anlaß Schwedens wurde das Problem der Zurückverlegung des russischen Außenhandels in die Ostsee zu wiederholten Malen zum Gegenstand russisch-schwedischer diplomatischer Verhandlungen gemacht. Obwohl der Handelsweg über die Ostsee bei weitem günstiger war als über das Weiße Meer, gingen die russischen Diplomaten auf die schwedischen Vorschläge nicht ein, da diese darauf hinausliefen, den russischen Außenhandel in Abhängigkeit von Schweden zu bringen. Auch die Bemühungen der schwedischen Regierung, ihr Ziel durch die Verleihung besonderer Vergünstigungen an einzelne reiche Kaufleute zu erreichen, blieben erfolglos. Zum Scheitern verurteilt war ebenfalls die kriegerische Expedition gegen Archangelsk während des Nordischen Krieges im Jahre 1701.

Dem Plan der Zurückleitung des russischen Außenhandels in die Ostsee sind auch die Bestrebungen der schwedischen Regierung unterstellt, den schwedischen Kaufleuten das Recht zu sichern, über Rußland mit dem Orient, vornehmlich mit Persien, Handelsbeziehungen anzuknüpfen. Hier hatte Schweden wohl gewisse Erfolge zu verzeichnen, die aber den daran geknüpften Erwartungen nur zum Teil entsprachen. Jedenfalls sind Ende des 17. Jahrhunderts Rohseide und andere orientalische Waren über Narwa nach Westeuropa gegangen.

Im Schlußwort der Arbeit wird vermerkt, daß die Erörterung von Handelsproblemen auf den russisch-schwedischen Verhandlungen wohl zur Normalisierung der Wirtschaftsbeziehungen zwischen den genannten Ländern beitrug, daß sich aber die Mehrzahl der Hindernisse unter den gegebenen geographisch-wirtschaftlichen Bedingungen auf diplomatischem Wege nicht beseitigen ließ. Die Interessen der wirtschaftlichen Entwicklung Rußlands forderten einen freien Zugang zur Ostsee.